

Міністерство освіти і науки України
Державний заклад
„Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка”

ЛІНГВІСТИКА

Збірник наукових праць

№ 2 (39)

Старобільськ
ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”
2018

Лінгвістика

Наукове видання

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 14444–3415 ПР
видано Міністерством юстиції України 14.08.2008 р.
Журнал унесений до переліку наукових фахових видань України,
у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт
на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата філологічних наук.
Постанова Президії ВАК України від 18 листопада 2009 р. №1-05/5

ЗАСНОВНИК І ВИДАВЕЦЬ:

ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”

СКЛАД РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:

Головний редактор

К. Д. Глуховцева, доктор філологічних наук, професор

Члени редакційної колегії:

- П. Ю. Гриценко, доктор філологічних наук, професор, директор Інституту української мови НАН України
С. Я. Єрмоленко, доктор філологічних наук, професор
А. С. Зеленько, доктор філологічних наук, професор
Г. П. Ковальов, доктор філологічних наук, професор (Російська Федерація)
О. О. Лещинська, доктор філологічних наук, професор (Білорусь)
В. М. Мокієнко, доктор філологічних наук, професор (Німеччина)
О. А. Стишов, доктор філологічних наук, професор
О. О. Тараненко, доктор філологічних наук, професор
Г. М. Шипіцина, доктор філологічних наук, професор (Російська Федерація)
В. І. Школярєнко, доктор філологічних наук, професор
Т. І. Должикова, кандидат філологічних наук, доцент
В. В. Лєснова, кандидат філологічних наук, доцент (технічний редактор)
І. В. Мілева, кандидат філологічних наук, доцент (відповідальний секретар)
І. В. Недайнова, кандидат філологічних наук, доцент
І. О. Ніколаєнко, кандидат філологічних наук, доцент (коректор)
Л. І. Шутова, кандидат філологічних наук, доцент

*Рекомендовано до друку вченою радою
ДЗ „Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка”
(протокол № 6 від 21 грудня 2018 р.)*

Наукове видання

ЛІНГВІСТИКА

Збірник наукових праць

№ 2 (39)

За редакцією К. Д. Глуховцевої
Комп'ютерний макет – Леснова В. В.
Коректор – Ніколаєнко І. О.

Здано до склад. 10.12.2018 р. Підп. до друку 21.12.2018 р.
Формат 60x84 1/8. Папір офсет. Гарнітура Times New Roman.
Друк ризографічний. Ум. друк. арк. 10,86. Наклад 200 прим.

Видавець і виготовлювач
Видавництво Державного закладу
„Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”
пл. Гоголя, 1, м. Старобільськ, 92703. Т/ф: (06461) 2-26-70.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3459 від 09.04.2009 р.

ЗМІСТ

Діалектологія

1. Глуховцева К. Д. Динаміка новостворених говірок як релевантна ознака їхньої мовної системи..... 5
2. Запорожська Д. М. Діалектизми в мові українських рок-поезій 1980-х років ХХ століття (на матеріалі текстів „Братів Гадюкіних”)..... 11
3. Колеснік Л. Я. Формальні маркери граматичного роду як засоби вираження експресивної оцінки в покутсько-буковинських говірках..... 19
4. Литвиненко Я. О. Вербалізація диференційних ознак птахів у лексиці східнополіського діалекту..... 32
5. Ніколаєнко І. О., Солодка С. С. Матеріали до словника лексики традиційних народних промислів українських східнослобожанських говірок..... 42
6. Сікора Г. В. Реконструкція як прийом моделювання міського мовлення в діахронії (до історії дослідження львівського койне)..... 51

Текст. Дискурс

7. Вінтонів Т. М., Мала Ю. В. Типологічні вияви експресивних синтаксичних конструкцій в українському політичному дискурсі..... 66
8. Грозян Н. Ф. Семантико-синтаксичні особливості детермінантів причини (на матеріалі публіцистичних текстів)..... 76
9. Гурко О. В. Психологічний, когнітивний та комунікативний потенціал категорії ствердження..... 84
10. Корольова В. В., Попова І. С. Комунікативні типи діалогів у структурі драматургічного дискурсу..... 92
11. Кошман І. М. Фонетизація українізмів у російських мас-медійних текстах України..... 107

Семантика мовних одиниць

12. Вовк А. В. Стилiстичний потенціал експресивних засобів у „Щоденниках” О. Гончара..... 116
13. Глуховцева І. Я. Фразеологія творів Миколи Руденка: етнолінгвістичний аспект..... 124
14. Іщенко В. Л., Воскобойник В. І. Особливості функціонування багатокomпонентних економічних термінів у заголовках періодичних видань..... 136
15. Клещова О. Є. Одоративна лексика в поетичній творчості Андрія Кузьменка („Скрябіна”)..... 143

16. Колесникова Л. Л. Амбівалентність словесного символу <i>земля</i> в поетичній мові.....	150
<i>Лінгвоперсоналогія</i>	
17. Багнюк Н. В. Homo Lingualis XVI – XVII століть : сучасні дослідження.....	158
<i>Відомості про авторів</i>	166

ДИАЛЕКТОЛОГІЯ

К. Д. Глуховцева (Старобільськ)

УДК 81'282

ДИНАМІКА НОВОСТВОРЕНИХ ГОВІРОК ЯК РЕЛЕВАНТНА ОЗНАКА ЇХНЬОЇ МОВНОЇ СИСТЕМИ

Вивчення динаміки діалектних систем пов'язане з описом диференційних рис виділюваних основних діалектних масивів; ареалогічною репрезентацією цих ознак Атласом української мови, регіональними атласами; залученням до мовознавчих розвідок архаїчних фольклорних і мовознавчих матеріалів, пам'яток української мови; дослідженням мови місцевих письменників та засобів масової інформації з погляду відображення в них місцевих особливостей мови; створенням текстотек діалектного мовлення, осмисленням наслідків попереднього вивчення говірок певного континууму, тобто з поступовим накопиченням у кожному ареалі матеріалу до мовних інформаційних фондів, які дозволяють студіювати сучасні говірки на різних хронологічних зрізах з урахуванням різночасових мовних свідчень. Якщо в розпорядженні дослідника архаїчних говірок відомостей з попередніх етапів вивчення діалектів зазвичай чимало (залишилися розвідки відомих учених кінця ХІХ – початку ХХ століть, маємо окремі лексикографічні праці, у яких подано архаїчний матеріал, діалектологічні записи), то, аналізуючи новостворені говірки, учені констатують відсутність пам'яток, бідність фактичного матеріалу, навіть прізвищового, у зв'язку з поширенням практики оформлення записів російською мовою.

Водночас ми не завжди повною мірою використовуємо навіть той матеріал, який лежить на поверхні. Скажімо, у Додатках до Михальчукової праці знаходимо відповіді на 87 питань програми, якою було охоплено 54 населені пункти з наведенням прикладів із живого мовлення та окремими невеликими словниками обстежених говірок [Михальчук 1872]. Цей матеріал цілком заслуговує на те, щоб повторно обстежити названі в праці говірки та здійснити картографування зібраного матеріалу на двох (а, можливо, і трьох, якщо взяти свідчення АУМ) хронологічних зрізах. Таке дослідження сприяло б виявленню особливостей динаміки говіркового мовлення в різних ареалах та з'ясуванню специфіки мовних змін у говірках архаїчного типу та новостворених.

Відомо, що мові як системі властива гнучкість, що допускає безкінечну кількість зв'язків, відношень, властивостей і їх комбінацій. З одного боку, як зазначає М. Маковський, певна гнучкість, рухливість мовної системи свідчить про її здатність адаптуватися до різних умов існування, а з іншого, деяка суворість, жорсткість цієї системи виконує роль своєрідного „фільтра”, який контролює будь-який мовний рух і відбирає ті явища, що найбільше відповідають мовному статусу. Ці

основні характеристики, як два боки одного феномена, впливають на мовні зміни [Маковский 1980: 185]. І добре, коли саме вони, а не директивні приписи визначають напрями змін діалектного мовлення.

Завдання цієї статті вбачаємо в тому, щоб довести, що основні диференційні риси східнослобожанських говірок викликані змінами мовної системи материнських говірок по відношенню до новостворених одиниць територіально-діалектного членування. Досліджуваний ареал прийнято вивчати в аспекті їх постання, хоч сутнісно ми не входимо в цю опозицію (архаїчні говірки : новостворені говірки), а значить і не створюємо оригінальних методик дослідження мови цього континууму.

У сучасних наукових працях доведено, що деяку інформацію про динаміку говірки дає історія говору, яка є узагальненням свідчень про джерела формування ареалу. Загалом історія говору – це не поєднання історій окремих говірок, адже первісним об'єктом вивчення має стати історія говірки, що зумовить зміну орієнтирів під час дослідження генезису говору. Тому й виникла ідея суцільного дослідження говірок новозаселених територій. Тільки вивчення походження конкретних говірок може дати матеріал для з'ясування питання про час постання та напрями формування говору як цілості.

Історія говірки – це комплекс свідчень, з одного боку, зовнішньої історії, тобто історії складання соціуму, свідчень про носіїв говірки, формування відповідної мовної спільноти, особливості мовної, національної та культурної самоідентифікації, опис соціальної стратифікації сучасної говірки, а з іншого, внутрішньої історії, інформація про шляхи постання й видозміни окремих структурних рис говірки, що їх можна кваліфікувати як системні й асистемні риси, диференційні риси говірки та такі, які не визначають її характер, але наявні.

Цікавою в цьому плані є говірка села Олексіївка Білокуракинського р-ну Луганської обл. [Харк. зб. 1898: 938 – 948], яке, за офіційними свідченнями, засноване у XVIII ст. [Высоцкий 1999: 17; Історія 1969: 268] вихідцями з Лівобережної України. Сучасне село Олексіївка поділяють на дві частини – Олексіївку й Світляківку (час заснування останньої невідомий). За народними переказами, жителі Світляківки – вихідці з сусіднього села Нещеретове: тривалий час Світляківка навіть офіційно належала до с. Нещеретове, хоча розташована вона ближче до Олексіївки. Село Нещеретове (Білокуракинський район, Луганська обл.) утворене на початку XVII ст., перші поселенці – селяни з Правобережної України. Пізніше, у 1708 р., за підтримку повстанців на чолі з К. Булавиним, село було знищене царськими військами. Друге заселення відбулося 1732 року служилими людьми Острогозького Слобідського полку [Історія 1968: 17]. У 1630 році в селі проживало 856 осіб чоловічої статі й 1228 жіночої. За першою версією, назва села антропонімного походження – від прізвища Нещерет, що й зараз

поширене [Шевцова 2000: 94]. За другою, місцевість, порослу високим густим очеретом, заселяли втікачі. Перші поселенці мали хати, нижчі від очерету, звідси й назва хутора, а потім і слободи [Харк. зб. 1898: 120]. Отже, первісне населення с. Нешеретове, а звідси і Світляківки, – це вихідці з Правобережної України та Полісся (останні ще до переселення на Східну Слобожанщину деякий час мешкали на Острогжчині). Свідчення старожилів підтверджують цю думку: *У нас се^дло х^дроше / а Оле^кс^тійї^юка – там ^лразний наб^лрод // йа^киїс^т ^лпервий чоло^вїк Оле^кс^тїїко посе^длиїс^та / а то В^їр^оїк^їно було* (записано від М. П. Світличної, 1902 р. н.).

Отже, в Олексіївці від самого початку співіснували дві говірки: одна (власне олексіївська) пов'язана з говірками південно-східного наріччя, інша (світляківська) – з говірками південно-західного та північного наріч, обидві говірки гетерогенні, у минулому не були контактними з російськими говірками. Варіанти давньої назви села Олексіївка – *Верьовкіно, Вирьовкіно, Вірьовкіно* [Ветухов 1894], що побутують у говірці, відображають рефлекси давнього [ѣ] й можуть свідчити про полідіалектну основу мови цього н. п.

Свідченням динаміки основних ознак, що були властиві материнським говіркам олексіївської мовної спільноти, є її диференційні риси. Так, системною рисою консонантизму українських східнослобожанських говірок є дотримання опозиції твердість : м'якість, дзвінкість : глухість. Водночас в олексіївській говірці, як і в інших н. пп. континууму, розрізняємо односторонні і двосторонні несистемні зміни, при яких відбувається нейтралізація типових опозицій, зокрема дзвінкості : глухості, як-от: [т] < [д] (*бетка* 'бедарка', *тамба* 'дамба'), [п] < [б] (*лапас* 'прибудова до хліва, лабас', [ж] > [ш] (*л'ажка* 'ляшка, стегно').

Такі фонетичні зміни було виявлено вже в кінці ХІХ століття. Так, у с. Олексіївка був поширений своєрідний головний убір дівчини: „Праздничный же головной уборъ девушки слѣдующий: шелковый или шерстяной платокъ онѣ сварачивають на подобіе того, какъ подвязываютъ шею мужчины, и повязываютъ вокругъ головы; сверху платка накальваютъ много блестящихъ булавокъ разноцветныхъ; поверхъ же платка накальваютъ цветы, павлиные перья, а на вискахъ, на подобіе еврейскихъ пейсовъ, спускаются въ нихъ перья изъ селезня” [Хар. зб. 1898: 94]. Цей головний убір вважали дуже престижним, його демонструють Т. Косміна й З. Васіна як типовий весільний убір молоді на Слобожанщині, складовою частиною якого були *ко^зиц^ї* 'пир'я з гусака' (або *ко^сиц^ї*) [Косміна 1989]. Назву цієї спеціальної прикраси головного убору молоді дівчини до сьогодні пам'ятають старожили: *кер^сетки були б^їз рукаў / отут ^лпоїно було... рукаў / рубашка вишита / са^лм^ї виши^лвали // на^лмісто о^це од са^лмої шийї // тут ^лдуге на^лмісто / тут ^красне / а то^д'ї на са^лмїй низ – припа^лки // рушніком п^їдперезана / ну йак обично х^вартух / а на голо^в'ї ц^їв^їток та^киї //*

разн'і ц'в'іточки /разн'і / кра'сив'і / а з'верху із гуса'ка ко'сиц'і / кру'гом о'то по'ст'ромлен'і / і о'то то'д'і за 'буха так ко'сиц'і // так о'то на н'її і тре'пеш'ч'еу':а ўсе (записано від П. З. Скороход, 1911 р. н.). Отже, зміну [с] – [з] (*ко'сиц'і* – *ко'зиц'і*) спостережено в одному н. п.

Етимологія цього слова не зовсім ясна. У говірках української мови відомі найменування: *косі́ца*, *ко́сатинь*, *коса́тинь* ‘ірис, півник’ [СБГ, с. 226], *косі́ц'и* ‘квітка’; ‘орнамент вишивки, писанки’; ‘вершок гори’ [МСГГ, с. 85], *косі́ця*, *косі́ца*, *косі́ці* ‘квітка’, ‘заквітчане верхів'я смереки, яке прикріплюють на кроквах як символ закінчення будівництва хати’, ‘вид орнаменту на вишивці, писанці’, ‘вечір напередодні весілля, вінкоплетини’ [ГГ, 73, 103]. У бойківських говірках слова *косі́ця* (*косі́ца*) має розгалужену семантичну структуру: ‘довге пір'я на хвості півня’, ‘городня квітка, якою дівчата прикрашають волосся’ (*д'івц'і дай'ут (...) вінец' з барвінку з косі́ц'ами, а коси розплет'ут*), ‘листок трави’, ‘суцвіття рогози’, *перен.* ‘фонтан’, ‘букет’, ‘рід орнаменту на вишивках’, ‘спеціальне ткане полотно на плахти’ [Онишкевич І, 380]. Відоме також дієслово *косі́чити*, *закосі́чувати* ‘квітчати, завітчувати’ [МСГГ, 85], *косичити* ‘квітчати’ [ГГ, 102]. Ці найменування могли стати основою для номінації описуваної деталі головного убору жінок Східної Слобожанщини кінця ХІХ століття.

Беремо до уваги й те, що в Словнику української мови за ред. Б. Грінченка цю лексему зафіксовано з низкою значень: *косі́ця* ‘невелика коса’, ‘начесане волосся на висках у дівчини’, ‘загнуте перо на хвості птаха’ (*сизий селезень з чорними косі́цями; Сидить півень на криниці, спустив крильця ще й косі́ці*), ‘квітка, переважно та, якою дівчата прикрашають голову’, ‘різновид вишивки’, ‘відібране по довжині волосся із кінських хвостів для сит’ [СУМГ ІІ, 290]. В Етимологічному словникові української мови зазначено, що назви з коренем [*кос*¹] (‘півники садові, *Iris germanica* L’) зумовлені шаблеподібною формою листків цих рослин, схожих на косу [ЕСУМ ІІІ, 47], як, імовірно, і назви пера птаха, яким прикрашали голову нареченій.

Звідси робимо висновок, що номен *косі́ці* можна вважати лексичним реліктом говірок південно-західного наріччя. Варіант *козі́ці*, у такому разі, є вторинним, утвореним внаслідок гіперичного відштовхування від системної риси говірок цього типу – взаємозаступлення дзвінких і глухих фонем цієї групи в слабкій позиції [Бевзенко 1980: 69]. Звичайно, позиція [с] перед голосним є сильною, а це означає, що [з] виник унаслідок гіперкорекції. Не виключено, що заміні [с] – [з] сприяла зовнішня подібність головного убору дівчини до хлоп'ячого картуза (див. *кози́рьок* ‘картуз, головний убір’ [СУМГ, ІІ, 266]).

Цей факт засвідчує, що лексичні риси новожитніх говірок слід аналізувати з урахуванням фонетичних та морфологічних особливостей номенів і в аналізованих говірках, і на всьому українському мовному просторі. Використання матеріалів архаїчних фольклорних

та етнографічних записів не лише дасть можливість визначити напрями змін, а й допоможе дослідникові встановити їхню послідовність і час постання.

Загалом гіперкорекція – диференційна риса новожитніх говірок – як явище гетерогенних зон, потребує подальшого вивчення й систематизації. Це одна з ланок когнітивного осмислення динаміки мовотворчого процесу у зв'язку із взаємодією кількох відмінних систем. Зокрема, увага до суттєвих, диференційних рис діалектної системи зумовила своєрідну реакцію індивіда, спрямовану на збереження питомих рис рідної говірки. Так з'являються явища, споріднені з паралексією – співвіднесеністю тотожних значенням і близьких звучанням слів, якій властива нерегулярність системних відношень у фонетико-морфологічному оформленні, – пов'язані з гіперкорекцією звукового складу слова в умовах міждіалектної взаємодії, напр. *орéля*, *арéля*, *горéля* – поліські говірки [СПГ, 26], *рéля* 'гойдалка' – східнословобожанські [ЛАЛНП, 141]. Отже, гіперкорекція нерідко стає причиною функціонування фонетичних та морфологічних варіантів лексем не лише в певному ареалі, а й одній говірці. Уже давно назріла потреба укласти словник гіперизмів, який би допоміг систематизувати лексику, у якій ці явища засвідчено.

Значний інтерес становлять гіперизми як диференційні риси сучасних новостворених говірок, які в одних випадках розглядають як релікти протостану говірок, а в інших – як інновації.

Використані джерела та їх умовні скорочення

ГГ – Гуцульські говірки : короткий слов. / за ред. Я. Закревської. – Л., 1997. – 232 с.; **ЕСУМ** – Етимологічний словник української мови / за ред. О. С. Мельничука: у 7 т. – Т. III. – К. 1982; **ЛАЛНП** – Глуховцева К. Д. Лінгвістичний атлас лексики народного побуту українських східнословобожанських говірок / К. Д. Глуховцева. – Луганськ : Альма-матер, 2003. – 181 с.; **МСГГ** – Піпаш Ю. О. Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області) / Ю. О. Піпаш, Б. К. Галас. – Ужгород. 2005. – 266 с.; **Онишкевич** – Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок / М. Й. Онишкевич. – К. : Наук. думка, 1984. – Ч. 1 – 2; **СБГ** – Словник буковинських говірок / за ред. Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : Рута, 2005. – 688 с.; **СПГ** – Лисенко П. С. Словник поліських говорів / П. С. Лисенко. – К. : Наук. думка, 1972. – 260 с.; **СУМГ** – Словарь української мови / збір. ред. журн. „Киевская старина”; упоряд. з дод. власного матеріалу Б. Д. Грінченко. Т. 1 – 4. – К., 1907 – 1909.

Література

Бевзенко 1980 – Бевзенко С.П. Українська діалектологія / С. П. Бевзенко. – К. : Вища шк., 1980. – 244 с.; **Ветухов 1894** – Ветухов А. В. Говор слободы Алексеевки Старобельского уезда

Харьковской губернии / А. В. Ветухов // Рус. филол. вестн. – Т. 34. – 1894. – С. 305–315; **Высоцкий 1999** – Высоцкий В. И. Исторические аспекты топонимов Луганщины / В. И. Высоцкий. – Луганск, 1999. – 94 с.; **Історія 1968** – Історія міст і сіл Української РСР. – Т. 26. Луганська область. – К., 1968. – 939 с.; **Косміна 1989** – Косміна В. І. Українське весільне вбрання. Етнографічні реконструкції / В. І. Косміна, З. О. Васіна. – К., 1989. – 18 листівок; **Маковский 1980** – Маковский М. М. Системность и асистемность языка : опыт исследования антиномий в лексике и семантике / М. М. Маковский. – М. : Наука, 1980. – 209 с.; **Михальчук 1872** – Михальчук К. П. Наречия, поднаречия и говоры Южной России в связи с наречиями Галичины / К. П. Михальчук // Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-русский край : материалы и исслед., собранные П. П. Чубинским. – Спб., 1872. – Т. 7. – С. 466 – 482; **Шевцова 2000**– Шевцова В. О. Топонімія Луганщини : посіб. для студ. й учителя словесності / В. О. Шевцова. – Луганськ : Знання, 2000. – 116 с.; **Харк. зб. 1898** – Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии : очерки по этнографии края / сост. В. В. Иванов. – Харьков, 1898. – Т. 1. – 1012 с.

Глуховцева К. Д. Динаміка новостворених говірок як релевантна ознака їхньої мовної системи

У статті доведено: вивчення зовнішньої історії (складання соціуму, свідчення про носіїв говірки, формування відповідної мовної спільноти, особливості мовної, національної та культурної самоідентифікації, опис соціальної стратифікації сучасної говірки) та внутрішньої історії говірки (інформація про шляхи постання й видозміни окремих структурних рис говірки, що їх можна кваліфікувати як системні й асистемні риси, диференційні риси говірки та такі, які не визначають її характер, але наявні) свідчить, що динаміка говіркового мовлення викликана змінами мовної системи материнських говірок по відношенню до новостворених одиниць територіально-діалектного членування. Такими є явища гіперкорекції, котрі, як феномен гетерогенних зон, одна з ланок когнітивного осмислення динаміки мовотворчого процесу, у зв'язку із взаємодією кількох відмінних систем, потребують подальшого вивчення й лексикографічної систематизації.

Ключові слова: східнословобожанські говірки, гіперкорекція, варіативність, паралекси.

Глуховцева Е. Д. Динамика новосозданных говоров как релевантная особенность их языковой системы

В статье доказано: изучение внешней истории (образование социума, сведения о носителях говора, формирование соответствующего языкового сообщества, особенности языка, национальной и культурной самобытности, описание социальной стратификации современных диалектов) и история диалектов (информация о путях возникновения

и последствиях динамики конкретных структурных признаков диалектов, которые могут квалифицироваться как системные и асистемные, возникновение дифференциальных особенностей диалектов) показывает, что динамика диалектной речи вызвана изменениями в языковой системе материнских диалектов относительно недавно созданных. К таковым относятся явления гиперкоррекции, которые, как феномен гетерогенных зон, являются один из звеньев когнитивного осмысления динамики процесса образования речи и требуют дальнейшего изучения.

Ключевые слова: восточнослобожанские говоры, гиперкоррекция, вариативность, паралексы.

Hlukhovtseva K. D. Dynamics of newly created dialects as the relevant sign of their language system

The article provs: the study of external history (composition of society, evidence about speakers, the formation of the appropriate linguistic community, peculiarities of linguistic, national and cultural self-identification, description of social stratification of modern dialect) and internal history of dialect (information on ways of raising and modifying certain structural features of the dialect, which can qualify as systemic and non-systemic features, differential features of the dialect and those that do not determine its character, but are available) indicate that the dynamics of dialect speech induced by changes of maternal dialects of the language system in relation to the newly-territorial units dialect division. Such are the phenomena of hypercorrection, which, as a phenomenon of heterogeneous zones, is one of the parts of the cognitive comprehension of the dynamics of the linguistic process in connection with the interaction of several different systems, require further study and lexicographic systematization.

Key words: Eastern Slobozhanshchyna dialects, hypercorrection, variationality, paralexes.

Стаття надійшла до редакції 5.11.2018 р.

Прийнято до друку 9.11.2018 р.

Рецензент – к. філол. н., доц. Леснова В. В.

Д. М. Запорожська (Харків)

УДК 81'282.3:82-1

**ДИАЛЕКТИЗМИ В МОВІ УКРАЇНСЬКИХ РОК-ПОЕЗІЙ
1980-х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ
(на матеріалі текстів „Братів Гадюкіних”)**

Рок-поезія була предметом вивчення багатьох наук: літературознавства, мистецтвознавства, соціології, психології, культурології, філософії, етнології. Існує чимало наукових публікацій, пов'язаних з історією вивчення цього жанру, його особливостями та специфікою, що підтверджує значущість феномену.

Українська рок-поезія – це оригінальне та різноманітне явище, вона ввібрала впливи і зарубіжної, і російської рок-поезії, але має і специфічні особливості, характерні лише для неї. Цей феномен мало досліджений у мовознавстві: немає точної його дефініції, своєрідною лакуною є аналіз мовних і стилістичних особливостей текстів. Відсутність наукових праць, що дають вичерпне розуміння цього явища, зумовлює актуальність його дослідження.

У розвитку рок-поезії були і злети, і падіння, саме тому в різні культурно-історичні періоди їй були властиві деякі особливості. У 1960-х роках її репрезентували аматорські біг-бітові та ритм-енд-блюзові гурти. У 1970-х роках їх було загнано в підпілля або перетворено на ВІА. Відродження українського року відбулося в епоху перебудови.

Українська рок-поезія представлена значною кількістю авторів, що сприяє її динамічному розвитку. Українські рок-поети творять у різних піджанрах і підстилях, серед них є представники кардинально протилежних течій. У їхніх рок-поезіях відбилися фольклорні та світоглядні особливості, історичні реалії та ідеї, впливи національної традиції.

Представниками української рок-поезії в 1980-х були „Брати Гадюкіни”, „Воплі Відоплясова”, „Криголам”, „Кому вниз”, „Мертвий півень”, „Скрябін” та ін.

Рок-поетичні тексти репрезентують доволі широкий масив для наукових студій. Лінгвістичних розвідок потребують їхні лексичні та стилістичні особливості.

Мовознавці досліджують функціонування в рок-поезії колоративів [Маслова 2016], метафор [Гавриков 2011], неологізмів [Сухих 2013] та інші мовні явища, аналіз яких допомагає адекватно оцінити рок-поезію як феномен.

Мова художніх творів часто є предметом вивчення лінгвістів, які, зокрема, виявляють інтерес і до рок-поетичних текстів, адже в них слова завдяки їх оригінальній сполучуваності набувають найрізноманітніших семантичних відтінків.

Діалектизми поповнюють літературну мову та допомагають краще пізнати культуру народу й самотність мови, несуть важливу соціальну й територіальну інформацію, яка допомагає краще зрозуміти сутність твору та характери персонажів.

Засадничими для розгляду діалектних особливостей мови стали праці М. Максимовича, Я. Головацького, О. Потебні, К. Михальчука, І. Зілінського, Б. Кобилянського, А. Москаленка, Ф. Жилка, І. Матвіяса, В. Німчука, П. Гриценка.

Діалектна лексика – це не просто увиразнювальний елемент стилю письменника, а й вагомий засіб відображення матеріальної та духовної культури [Микитюк 2015: 86]. Доречно використаний діалектизм у художньому тексті є потужним засобом експресії, адже „діалектне слово в словнику – це літературне слово з територіальним

і письменницьким „портретом”, а діалектне слово в тексті – це стилема, експресема, засіб художньо-образної конкретизації” [Бибик 2003: 49].

Мета пропонованої статті – дослідити особливості вживання діалектизмів у рок-поетичних текстах українських рок-поетів 1980-х років.

Об’єкт – мова рок-поezії українських авторів 80-х років ХХ століття, а саме „Братів Гадюкіних”. Предмет – діалектні особливості аналізованих текстів українських рок-поezій.

Актуальність розвідки полягає в тому, що наукову цінність має сам процес адаптації літературною мовою територіально здиференційованих елементів діалектної мови, оскільки експресивно-зображувальні можливості діалектного мовлення свідчать про його художньо-естетичну рівноправність з літературним.

Яскравим зразком текстів, створених рок-поетами у 1980-х роках, у яких змістовно представлено досліджуваний матеріал, є рок-поezії з альбому „Всьо чотко!” (1989 р.) львівської рок-групи „Брати Гадюкіни”.

Учасники гурту – вихідці із Західної України, зокрема Львівської області. Тому природним для їхнього мовлення є використання діалектизмів, поширених у говірках південно-західного наріччя. Більше того, автори, імовірно, не стилізують своє мовлення під говіркове, а послуговуються діалектним мовленням у своїй поezії. Отже, так зване „олітературення” діалекту здійснене в їхніх текстах завдяки вживанню діалектних явищ, характерних для гуцульських, лемківських говірок, міського львівського просторіччя. Не чужими для авторів є полонізми та сленгові одиниці, куди відносимо лексеми так званої „мови вулиці”.

У рок-поezіях цього альбому цікавими є діалектизми, використання яких детерміноване прагненням до чогось експресивного, нестандартного, своєрідного. Лексичні діалектизми відображають індивідуальні риси авторського стилю, подають відомості про культуру певної місцевості, створюють неповторний колорит, стилістично та емоційно увиразнюють текст. Спостерігаємо такі лексичні діалектизми: *штайер* 'танок, повільний вальс', *файно* 'добре', *вуйко* 'дядько', *ровер* 'велосипед', *кулько* 'колесо', *загата* 'огорожа', *мастки* 'майно’.

У текстах рок-поezій діалектизмів, які репрезентують фонетичні риси говірок південно-західного наріччя, небагато, напр., лексеми з використанням голосних [e] та [i] замість [a] після м’яких приголосних (*телетко*, *штайер*).

Наявні й граматичні діалектизми: до них відносимо форми із закінченнями *-ов*, *-ев* в орудному відмінку однини займенників III особи (*нев*) та іменників I відміни (*дружбов*); уживання постфікса в препозиції щодо дієслів (*сі відносим*): „*Йшла корова по дорозі / А за не в телетко / Виконали достроково / Лемки п’ятілетку... / Дівка милася*

в ставку / Розпустила коси / До країн цілого світу / З дружбовсі відносим”.

Деякі діалектні лексеми вжито з нехарактерним значенням, зокрема, слово *штайер* ‘танок, повільний вальс’ у тексті має значення ‘пісня’. Лексему *файно* ‘добре’ використано в переносному опозиційному саркастичному значенні: ‘погано’, що властиво для рок-поезії.

У рок-поезії „Арівідерчі, Рома” чимало граматичних діалектизмів, уживаних в усному мовленні: це, зокрема, форма орудного відмінка займенника II особи із закінченням *-ов* (з *тобов*), при дієсловах постфікс ужито в препозиції щодо основи (*ся здибали*).

У рок-поезії „Міську, вважай”, що є своєрідною насмішкою над тогочасною для автора реальністю – періодом перебудови, також наявні діалектизми. Граматичні діалектизми надають змісту пісні оригінальності. Архаїчні форми займенників (*мі (мені)*), фонетичні діалектні явища (*той во всьо, цось, воко*), лексичні ареалізми (*вар’ята, гноївки фіру, ніц*) – засоби, які не лише увиразнюють зміст, а й надають висловлюваному експресивного забарвлення. Серед фонетичних особливостей, притаманних діалектизмам цього твору, спостерігаємо протезу та характерну для південно-західного наріччя зміну приголосних. Лексичний діалектизм *вар’ята* має польське походження та означає ‘божевільна чи несамовита людина’; *гноївки фіру* – ‘віз гною’, *ніц* – ‘нічого’.

Повні нестягнені форми прикметників, більш уживані в говірках поліського наріччя, хоч їх можуть використовувати також в ареалі південно-західних говірок, збігаються за звучанням з прикметниками російської мови і є засобом створення сарказму. У рок-поезії вони виконують текстотворчу і змістотворчу функції: „Міську, вважай / Мечта прекрасная. / Міську, вважай / Як сонце ясноє / Міську, вважай / Холера ясная. / Мечта зовьот мене вперьод”).

Поезія „Ой, лихо” також містить діалектизми, більшість з яких спрямовані на розкриття основної теми – війна і кохання. У тексті наявна дієслівна діалектна форма *ся скінчила* (уживання постфікса *ся* в препозиції щодо дієслова). Широко представлені фонетичні діалектизми, які демонструють такі особливості: уживання [o] замість [e] та *i* (*всьо, война, моцний*), заміна свистячих приголосних на шиплячі (*жалізо*). Функціонально активними є лексичні діалектизми: *стрих* ‘горище’, *війо* ‘но’, *фіра* ‘віз’, *притаскали* ‘принесли’, *бавор* ‘заможний сільський власник’ (запозичення з німецької мови), *файна* ‘гарна’.

У поезії „Джалізова дупа” зафіксовано лексичні діалектизми: *звар’ював* ‘збожеволів’, *лапав* ‘ловив’, *джалізова* ‘залізна’.

У рок-поезії „Приїдь до мене у Мостиська” наявні діалектні граматичні форми іменників I відміни в орудному відмінку однини із закінченням *-ов*: „Їду я додому *електричков* / А на землю вже прийшла весна / За вікном біжить тонкою *стрічков* / Дорога для твого села”.

У рок-тексті „Мертвий півень” наявний лише лексичний діалектизм *птици* 'птахи': „Лунають дзвони над селом Щебечуть **птици** у садах”.

У тексті „Роксоляна” порушено злободенну тему про нерозбірливі статеві зв'язки та їхні наслідки. Текст насичений лексичними діалектизмами: „*Ти сиділа за столічком в глибині / Філіжанку з порцеляни / Елегансько, двома пальцями Ти тримала...*”, „*Потім ми **шпацерували, ніц не пам'ятаю***”, „*Шось ми в **споднях** засвербіло*”, „*Роксоляно, з ким тобі **файно** тепер?*”. Ці діалектизми мають такі значення: *філіжанка* 'чашка', *шпацерувати* 'прогулюватися', *сподні* 'штани'.

В іронічно-саркастичній рок-поезії „Наркомани на городі” наявні граматичні діалектизми: форми дієслів майбутнього часу в III особі однини з твердим [т] у закінченні („*Ватру **розпалит**, отраву **зварит***”), та форми іменників I відміни із закінченням -ов в орудному відмінку однини („*Ріже, сволота, маківку **жилетков***”).

У рок-тексті „Чуваки, всьо чотко!” вжито граматичні діалектні форми дієслів з постфіксом -ся в препозиції („*Кохана, трохи я **сі тащю***”, „*То **врешті** ми з тобов **сі змільдували***”); фонетичні, зокрема заміна [e] на [o] („*Чуваки, **всьо** чотко*”) та лексичні діалектизми (*змільдували* 'зійшлися', *файні мешти* 'гарні туфлі'). Зафіксовано також уживання іменника чоловічого роду *ацетон* у формі жіночого („*Кохана, випив **ацетони...***”).

У досліджуваних рок-поетичних творах відзначаємо збереження давніх форм давального й орудного відмінків однини особового та зворотного займенників, закінчення -ов в орудному відмінку однини іменників I відміни та займенників, уживання постфікса -ся в препозиції щодо дієслів, уживання твердого [т] у закінченнях дієслів.

В аналізованих рок-поетичних текстах широко репрезентована лексика гуцульських говірок різних тематичних груп:

- назви осіб: *вуйко* 'брат матері, дядько по матері', *бавор* 'заможний сільський власник', *вар'ят* 'божевільна несамовита людина, безумець';
- назви предметів: *ровер* 'велосипед', *кулько* 'колесо', *загата* 'огорожа', *маетки* 'майно', *фіра* 'віз', *стрих* 'горище', *філіжанка* 'чашка', *ватра* 'вогнище', *мешти* 'взуття').

Невелику групу становлять діалектизми-прикметники: *файна* 'гарна', *моцний* 'міцний', *шальоні* 'шалені'.

Органічним складником рок-поезій є дієслова-гуцулізми, що надають текстам оригінальності: *звар'ював* 'збожеволів, утратив розум, зшаленів', *лапав* 'ловив', *притаркали* 'привезли, принесли', *шпацерували* 'прогулюватися, гуляти', *змільдували* 'зійшлись'.

Репрезентовано в текстах і прислівники з різними значеннями – прямими та переносними: *файно* вжито в непрямому значенні ('погано'), а *елегансько* – із саркастичним значенням.

Отже, у рок-поезіях 1980-х років ХХ століття представлені фонетичні, граматичні та лексичні діалектизми, найцікавішими з яких вважаємо лексичні – показники авторської оригінальності та стилю. Вони є невід’ємною ознакою ідіостилю рок-поетів 1980-х років, зокрема „Братів Гадюкіних”, що зумовлене насамперед середовищем їхнього існування й тим, що гуцулізми становлять частину мовної свідомості виконавців. У рок-поезіях авторів наявна специфічна кодована львівська говірка, використанню якої сприяла специфіка року, адже ця мова допомагала розкрити життєві реалії народною мовою. Саме використання діалектизмів дозволяло ідентифікувати свого від чужого. У рок-поетичних текстах діалектні лексеми виконують функції прямої номінації, набувають фігурально-образних значень та забезпечують відповідний регіональний колорит, завдяки чому тексти українських рок-поезій стають колоритними й оригінальними.

Перспективу дослідження вбачаємо у вивченні діалектної лексики в текстах українських рок-поезій ХХ та ХХІ століть в аспекті самотньої картини світу із застосуванням відомостей психолінгвістики, лінгвокультурології та когнітивної лінгвістики.

Література

Бибик 2003 – Бибик С. Діалектне слово у словнику і в тексті / С. Бибик // Семантика мови і тексту : зб. ст. VIII Міжнар. конф. – Івано-Франківськ : Плай, 2003. – С. 46 – 50; **Гавриков 2011** – Гавриков В. А. Русская песенная поэзия XX века как текст / В. А. Гавриков. – Брянск : ООО „Брянское СРП ВОГ”, 2011. – 634 с.; **Маслова 2016** – Маслова Ю. В. Когнитивно-дискурсивный потенциал рок-поэтического текста : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Маслова Юлия Викторовна. – Белгород, 2016. – 189 с.; **Микитюк 2015** – Микитюк О. Діалектизми як засіб увиразнення текстів Мирослава Дочинця / О. Микитюк // Лінгвостилістичні студії. – 2015. – № 2. – С. 85 – 91; **Наше** (тексти пісень) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL: <https://nashe.com.ua/artist/16> (дата звернення 09.01.2018); **Сухих 2013** – Сухих М. П. Роль неологизмов в формировании поэтической картины мира русского авангарда : на материале поэтических текстов В. Хлебникова и Д. Ревякина : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / Сухих Маргарита Павловна. – Екатеринбург, 2013. – 200 с.

Запорожська Д. М. Діалектизми в мові українських рок-поезій 1980-х років (на матеріалі текстів „Братів Гадюкіних”)

Українська рок-поезія – це оригінальне, самотнє та різноманітне явище, малодосліджене в мовознавстві. Діалектна лексика є засобом експресії та увиразнює авторські рок-поезії.

Стаття репрезентує діалектні особливості текстів українських рок-поетів 80-х років ХХ століття (на матеріалі текстів „Братів Гадюкіних”).

Проаналізовані діалектні лексеми, зафіксовані в мові рок-поезій „Братів Гадюкіних”, засвідчують, що в текстах пісень превалюють діалектизми, поширені в говірках південно-західного наріччя. Автори не стилізують своє мовлення під говіркове, а послуговуються у своїй поезії діалектним мовленням. Тому „олітературення” діалекту здійснене в їхніх текстах завдяки вживанню діалектних явищ, характерних для гуцульських, лемківська говірок, міського львівського просторіччя. Не чужими для авторів є полонізми та сленгові одиниці, куди відносимо лексеми так званої „мови вулиці”.

У статті охарактеризовано мовні особливості рок-поетичних текстів, зацентровано увагу на фонетичних, граматичних і лексичних діалектизмах, прокоментовано граматичні та фонетичні особливості, з’ясовано значення лексичних діалектизмів та їхній стилістичний потенціал. Визначено, що діалектизми в рок-текстах уживано здебільшого з метою експресивізації мовлення.. У статті репрезентовано гуцульську лексику різних тематичних груп: назви осіб, назви матеріальних предметів.

Ключові слова: рок-поезія, діалектизми, діалектна лексика, гуцулізми, граматичні діалектизми, фонетичні діалектизми, лексичні діалектизми.

Запорожская Д. Н. Диалектизмы в языке украинских рок-поэзий 1980-х годов (на материале текстов „Братьев Гадюкиных”)

Украинская рок-поэзия – это оригинальное и разнообразное явление, мало исследованное в языкознании. Диалектная лексика является средством экспрессии и подчеркивает выразительность авторской рок-поэзии.

Статья представляет диалектные особенности рок-поэтических текстов украинских рок-поэтов 80-х годов XX века (на материале текстов „Братьев Гадюкиных”).

Проанализированные диалектные лексемы, зафиксированные в рок-поэзии „Братьев Гадюкиных”, свидетельствуют, что в текстах песен превалируют диалектизмы, распространенные в говорах юго-западного наречия. Авторы не стилизируют свою речь под говор, а пользуются диалектной речью в своей поэзии. Поэтому в их текстах происходит „литературизация” диалекта благодаря использованию диалектных явлений, характерных для гуцульских, лемковских говоров, городского львовского просторечия. Не чуждым для авторов является использование полонизмов и сленговых единиц, к которым относим лексемы так называемого „языка улицы”.

В статье охарактеризованы языковые особенности текстов, обращено внимание на фонетические, грамматические и лексические диалектизмы, прокомментированы грамматические и фонетические особенности, истолковано значение лексических диалектизмов и их стилистический потенциал. Выяснено, что диалектизмы в рок-текстах

употребляются преимущественно с целью экспрессивизации речи. Гуцульская лексика представлена словами различных тематических групп: названия лиц, названия материальных предметов.

Ключевые слова: рок-поэзия, диалектизмы, диалектная лексика, гуцулизмы, грамматические диалектизмы, фонетические диалектизмы, лексические диалектизмы.

Zaporozhska D. Dialect unit in language of ukrainian rock-poetry of the 1980-s

The article defines important linguistic issue – the use of dialect unit in the Ukrainian rock poetry of the 80s of the 20th century. Dialect unit contributes to a better understanding of events. This article covers lexical and semantic groups of dialect vocabulary used by rock poets. It's found out that dialect words can perform the function of direct nomination, obtain figurative and metaphorical meanings, represent proper regional colouring.

The article realizes a lingostylistic analysis of dialectical words, which were noted in Ukrainian rock poetry. The research describes phonetical and lexical dialect units, finds out their stylistical potential, determines author's way and methods of using the dialect units with a view of stylization of colouring in an artistic text. The study of dialect vocabulary from the point of linguistics is so important theoretical and practical issue. The article analyzes the dialectal features of Ukrainian rock poets that works primarily based on the vocabulary, because it reflects that conversational features of the author's speech that enhance the expressive possibilities of the language, stylistically underline and emotionally inspire the text. Regional language elements are used as poetisms. The main layers of dialectal vocabulary are described in details and semantics of guzul dialectal words is determined. At present dialects are perceived as equal expression of the national language, so they increasingly are subjected literary treatment.

The article analyses the dialect features of the lyrics of Ukrainian rock poets of the 80s of the 20th century (Braty Gadiukiny).

The article defines linguistic features of rock poetry, focusing on phonetical, grammatical and lexical dialectisms, comments on grammatical and phonetical features, determines the stylistic role of lexical dialectisms and distinguishes their stylistic potential.

Key words: rock poetry, dialect unit, dialect vocabulary, hutsulisms, grammatical dialectism, phonetical dialectism, lexical dialectism.

Стаття надійшла до редакції 9.10.2018 р.

Прийнято до друку 16.10.2018 р.

Рецензент – д. філол. н., проф. Глуховцева К. Д.

Л. Я. Колеснік (Київ)

УДК 811.161.2'28'366.52

**ФОРМАЛЬНІ МАРКЕРИ ГРАМАТИЧНОГО РОДУ
ЯК ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ЕКСПРЕСИВНОЇ ОЦІНКИ
В ПОКУТСЬКО-БУКОВИНСЬКИХ ГОВІРКАХ**

Оцінка – універсальна семантична категорія, що може бути виражена прикметниками, іменниками, дієсловами, прислівниками. Вона має своєрідний вияв у різних мовах, а для конкретних лінгвальних систем можна говорити про її трансформацію та специфіку реалізації [Кронгауз 2001: 276]. В українській мові одним із засобів передавання експресивної характеристики є формальні показники граматичного роду, причому в говірковому мовленні тенденції їх використання мають особливості. Цей аспект діалектної номінації потребує докладного аналізу.

У слов'янських мовах кореляцію категорій роду і статі дослідила Т. Архангельська [Архангельская 2014]. В українській літературній мові особливості формальних показників роду як оцінних засобів описала Т. Космеда [Комеда 2000].

Важливим аспектом оцінної номінації є й роль словотворчих засобів у її вираженні. Теоретичні аспекти варіювання діалектної лексики, зокрема й морфемної змінності слів, докладно проаналізував П. Гриценко [Гриценко 1990, 102 – 135].

Спостереження над іменниковим словотвором західнополіського говору представлено в монографії Г. Аркушина; у цій праці узагальнено погляди дослідників діалектного словотвору на походження та стилістичну роль суфіксальних словотворчих засобів, поширених в українських говірках [Аркушин 2004]. На стилістичну роль суфіксів у буковинських говірках звернув увагу К. Лук'янюк [Лук'янюк 1963]. Словозміні іменних частин мови в покутсько-буковинських говірках присвячено дисертацію Л. Гажук-Котик [Гажук-Котик 2009].

Особливості функціонування граматичних показників роду перебувають у полі зору діалектологів, які досліджують назви осіб в українських діалектах. Саме ця сфера якнайтісніше пов'язана з оцінною номінацією, адже, характеризуючи людину, її риси, звички й уподобання, мовці не лише номінують раціональну, дійсну якість об'єкта, а й виражають їхні ставлення, емоції, етичні настанови, світоглядні переконання. Категорія роду є одним із визначальних чинників вибору відповідних оцінних номінативних засобів. Серед аспектів цієї проблеми В. Леснова виокремила реалізацію опозиції „чоловік” : „жінка” в східнословобожанських говірках [Леснова 2004: 89 – 103]. У статті спираємося на положення сучасної теоретичної граматики щодо розуміння морфологічних категорій іменника [Вихованець 2004; Городенська 2017].

Мета розвідки: виявити тенденції вираження категорії граматичного роду та з'ясувати функції формальних маркерів граматичного роду як виразників різної експресії в номінації рис людини в покутсько-буковинських говірках.

Матеріалом дослідження стали записи авторки, здійснені впродовж 2009 – 2017 рр. у 94 н. пп. Буковини й Покуття та 6 суміжних гуцульських говірок за спеціальним питальником. З'ясувати співвідношення осіб різної статі та віку допомогли закладені в питальник диференційні семи роду та віку. Відповідно в говірках зафіксовано значну кількість оцінних іменників, у яких акцентовано на родовій належності об'єкта номінації.

Категорія роду іменника – несловозмінна самостійна морфологічна категорія, яка в типових виявах має диференційовану сукупність афіксів (флексій і суфіксів) для свого вираження, поєднує семантико-граматичний зміст назв істот на ґрунті їхнього стосунку до біологічної статі або недорослості та формально-граматичний зміст назв неістот і складається з граем чоловічого, жіночого й середнього роду [Вихованець 2004: 85]. Формальними маркерами для оформлення трьох родів в українській мові є флексія й суфікс, адже відомо, що належність іменників до граматичного роду зумовлена їхніми морфологічними ознаками, типами суфіксального словотворення, а також синтаксичним зв'язком з іншими словами й семантикою [Білодід 1969: 50]. Категорія роду іменника пов'язана з категорією особи та номінативною категорією статі.

Окрему групу іменників становлять ті, які в тій самій формі можуть мати значення двох родів – чоловічого і жіночого, чоловічого і середнього, жіночого і середнього [Білодід 1969: 53], т. зв. іменники спільного роду, значення роду яких визначають у контексті. Крім того, формальні маркери граматичного роду можуть бути засобом вираження або увиразнення експресії, переважно негативної.

Належність до природної статі є базовою ознакою людини, пов'язаною зі стереотипними уявленнями про стать, поведінкові реакції чоловіка й жінки. Тому номінацію людини певної статі лексемами, у яких закладено граматичні ознаки іншого роду (прийом „переключення статі” [Космеда 2000: 254]), сприймаємо як вияв зневаги.

Загалом „з погляду культури протиставлення жіночої і чоловічої статі для людини важливіше від відмінностей щодо статі в інших істот і принципово відрізняється від них великою кількістю культурних асоціацій, шаблонів поведінки і сприйняття, пов'язаних зі статтю” [Кронгауз 2001: 275]. На вибір способу та засобів експресивної номінації, серед яких і переключення родових кодів, впливають типові стереотипні уявлення про „чоловічі” й „жіночі” риси. Відзначаємо різні конотації, пов'язані з номінацією однакових рис, які стосуються жінки й чоловіка, напр., непосидючість, жвавність в уявленні діалектоносіїв є позитивною рисою для чоловіків, оскільки виявляє працелюбність, дбайливість,

і негативною щодо жінок і дітей. „Жіночою” властивістю є надмірна вразливість, плаксивість, напр.: *на чоло¹в'іка не ўж¹вайут' / бо чоло¹в'іки де п¹лачут?* (Вр); *в'ін ко¹ли п¹лаче? / йо¹го т¹реба заст¹р'ілити а¹би в'ін п¹лакаў* (Яр). У деяких говірках значення 'плаксив' виражене номенами спільного роду: зневажл. *п¹лакса* (Пр, Рп), *н'ун'а* (Грз, ДлЗ, Кп, Лк, Рх, Юж), *н'ун'ка* (Лж) (пор. фраз. *розпус¹тити н'ун'і* 'плакати' (Гр)), *т'ут'а* (Нл). Риси, пов'язані з поганими звичками (пияцтвом, курінням), вважають неприйнятними для жінки, лише в кількох н. пп. поширені назви жінки, яка палить: *кур¹р'ачка* ' (Гр), *кур¹чиха* (К, Рш), *кур¹рага* (Яр). Попри те, що схильністю до пліткарства наділяють насамперед жінок, у покутсько-буковинських говірках фіксуємо чоловічі відповідники до номенів жіночого роду 'людина, яка розпускає плітки': *пл'от¹кар'ка* (*пл'ит¹карка*) (Брд, Вв, Кж, Км, Лк, НСт, Ркш, Сн, Тв, Тп) – *пл'от¹кар'* (*пл'от¹кар*, *пл'ит¹кар*) (Брд, Вв, К, Кж, Км, Лк, Ркш, СК, Тв, Чрш), *пл'от¹карниця* (Бн, Гр, К, Лж, СК) – *пл'от¹карник* (Гр, Мх), *пл'от¹карниця* (Бн), *посел'ужниця'а* (СтВ) – *посел'ужник* (СтВ), *спл'етн'іца* (*спл'отниця*) (Бз, Вр, Лв, Лн, Пр, Пд, Рх, Сн, Яр) – *спл'етн'ік* (*спл'ітник*, *спл'отник*) (Бз Вр, Лв, Пр, Пд, Рх, Яр), *пл'отниця* (Рш) – *пл'отник* (Рш), *перел'ношчица* (Пд) – *перел'ношчик* (Пг, Пд), *пал'ужниця'а* (Гн) – *пал'ужник* (Гн), *брел'хунка* (БП, Дв, Тп, Чрш), *брел'хун'а* (Вл) – *брел'хун* (Вр, Врн, Дв, Мш, Чрш). Номені спільного роду *пл'отка* (Гн, Зб, Лк, Пг, Пдв, Пп, Рдн), *л'онаўка* (Рх), вторинний номен *мійка* (Пг) (*мійка* 'ганчірка для миття посуду', перен. 'пліткарка' [СБГ: 288]), граматично оформлені як назви жіночого роду, вживають і щодо чоловіка.

Прийом переключення статі, тобто номінацію осіб чоловічої статі номенами, оформленими за типом жіночого роду, використовують з метою вираження експресивної, переважно негативної, оцінки: *ба¹з'іка* 'балакучий чоловік' (Пд, Прт), *на¹хаба* 'зухвалий, безцеремонний чоловік' (БП, Крт, Лн, МК), *не¹роба* 'лінивий чоловік' (Гр, Ркш, Рш), 'недотепа, невмілий чоловік' (Гр, Рш), *нез¹раба* (*нез¹раба*) 'неповороткий чоловік' (Лн, Пдв), 'непомірно повний чоловік' (Бз), *нечу¹паїда* (*нечу¹панда*) 'нечесаний чоловік' (Рп), *нечу¹пара* 'тс.' (Дж, Пш), *н'ама* 'повільний, марудний чоловік' (Км), 'буркутун' (Рх), 'вибагливий чоловік' (Км), *н'амл'а* 'лінивий чоловік' (Грз), *н'ура* 'замкнутий мовчазний чоловік' (Рх), *ро¹з':ава* 'неуважний чоловік' (Грз), *м'н'амл'а* 'бридливий чоловік' (Пр), 'повільний марудний чоловік' (Вр): *та¹ке ўже / л¹поки вимацайе / л¹поки з¹робит' / така м'н'амл'а* (Вр). Іноді чоловіків негативно характеризують, називаючи лексемами, оформленими за типом середнього роду: *н'амкало* 'повільний чоловік' (Рх).

Типовим різновидом прийому переключення статі коду є номінація чоловіка лексемами спільного роду, які оформлені за типом жіночого роду, де формальним родовим маркером є закінчення **-а**. Уживання їх стосовно чоловіків посилює негативну оцінку, виражену лексичним

значенням: лайл. ¹курва 'безпутний чоловік' (Пг, Тп); надає стилістичного відтінку лексемам з позитивним значенням: жарт. ¹душечка 'занадто ласкавий чоловік' (БП), жарт. ¹пай'ка 'пестун' (БП), зневажл. *мн* ¹а'кушка 'плаксіє' (Тп).

Серед іменників спільного роду переважають віддієслівні утворення: *нишпорка* 'енергійна людина' (Вр) ← *нишпорити*; *прис'ятай* 'причеплива людина' (Вв, Ср), 'зять-приймак' (Мм, Прт) ← *прис'тавати*; *об'суда* 'людина, яка засуджує інших' (Гн, Гр, Грз, Дв, Км, Крт, Ксц, Рдн, Рс, Пг, Пп, Стц, Тв), *о'суда* 'т.с.' (Вв, Лж, Рх) ← *обсуджати* 'засуджувати'; *п'ід'лиза* 'услеслива підла людина' (ДлЗ, Лв, Лж, МК, Рд, Рп, Стц, Шп) ← *підлізуватися*; *надо'йіда* 'набридлива людина' (Крт), *наб'рида* 'тс.' (Крт) ← *надоїдати* 'набридати'; *міндра* 'занадто чепурна людина' (Лн, Рд) ← *міндритиси* 'чепуритися, наряджатися' [СБГ: 288]; *л'оп* 'занадто балакуча людина' (Лн, Нл, Рх), *л'опало* 'т.с.' (Рп), *л'анка* 'тс.' // *л'анка / що не по'думаў л'аннуў таї ўс'о* (Бз) ← *льопати, лянати* зневажл. 'багато говорити'; *рева* 'плакса' (Грз) ← *рєвати* згруб. 'плакати' [СБГ: 452]; *вер'да* 'вередлива дитина' (Пг) ← *вередувати*; *йабєда* 'наклепник (-ниця)' (БП, Рд) ← *ябєдничати* 'доносити'. Деякі назви є наслідком згортання словосполучень: *рост'ратб'іда* 'занадто щедра людина' (Ксц), *роз'даїб'іда* 'тс.' (Юж) ← *розтрачати бідү, роздавати бідү* образно 'бездумно роздавати'.

Серед відприкметникових та віддієприкметникових похідних зафіксовано такі номени: *розх'л'оба* 'нестримана людина' (Лв), 'марнотратна людина' (Лв), *розх'л'опи* 'нерішуча людина' (Лв) ← *розхльобаний* 'незібраний, неухайний'; *ростел'єпа* 'неповоротка людина' (Кл, Крт) ← *ростелєпаний* 'неповороткий' (Рз), згруб. 'розкуйовджений, розхристаний' [СБГ: 464]; *об'жора* (*об'жєра*, *о'б'жора*) 'ненажерлива людина' (Бн, БП, Брд, Вр, Грз, К, Лн, Лв, Лж, Лк, Пр, Пд, Рд, Рх, Рш, Яр) ← *обжєрливий* (Км, Рз); *нена'жєра* 'тс.' (Бз, БП, Вл, Вв, Гр, Дв, Ксц, Мш, Ркш, Ср, СтЖ, Тв) ← *ненажєрливий*, перен. 'жадібна людина' (Вв, Дв, Лк); *про'жєра* (Збр) ← *прожєрливий*; *нена'йіда* 'ненажєра' (Мх), *нена'йіжа* 'жадібна людина' (Врн) ← *ненаїдливий*; *пер'єпуда* 'боягузлива людина' (Гр, Пр), 'непутяща людина' (Зб) ← *перепуджений* 'переляканий' [СБГ: 403]; *нех'л'уїа* 'неохайна, нечесана, неприємна людина' (Вл, Вр, Лв, Ркш, Рх, Рш, Тп, Яр), 'недбайлива людина' (БП, Зб, Тп) [СБГ: 333] ← *нехлюїний* 'неохайний'; *нихара'пуга* 'неохайна людина' (Дх) ← *нехарапугний* 'брудний, неохайний' [СБГ: 332]; *не'р'аха* 'неохайна, нечесана, неприємна людина' (Бз, Вл, Гр, Крт, Лв, Мш, Нл, Пг, Пр), 'миршава слабосильна людина' (Кп, СК); *не'хара* 'нечепура' (Лв), *не'хар'а* 'тс.' (Лн); *ха'р'опа* 'тс.' (Лн) ← *харний* 'чистий, охайний' [СБГ: 610]; *нечу'пара* 'нечеса' (Дж, Пш), *нечу'паїда* (*нечу'панда*) 'тс.' (Рп) ← *нечепурний* 'неохайний'; *на'хаба* 'нахабна, зухвала, безцеремонна людина' (БП, Лн) ← *нахабний*; *про'нира* 'проноза, спритна, хитра людина' (Бз) ← *пронірливий*; *в'ідл'уда* 'мовчазна людина' (Вр, Кж, Пг, Рд) ← *в'ідл'удний* (Рз); *баїда* 'недотепа невміла людина' (Гр) ←

байдужий, пор. літ. *байда* 'безтурботна, гуляща людина, гульвіса' [СУМ I: 89]; *нас¹куда* 'людина з важким характером' (К, Лн) ← *наск¹дний*; *мер¹за* 'гидка людина' (Бн, Гн) ← *мерз¹енний* 'дуже поганий, гидкий, неприємний'; *ноган* 'підступна людина' (Гн, Гр, СтЖ), 'жорстока людина' (СтЖ) ← *поган¹* 'дуже злий, сердитий чоловік' (Бн, СтЖ).

У деяких випадках важко визначити похідність лексеми: *фир¹л'ога* 'нешаслива людина' (Бн), знев., згруб. 'пройдисвіт, ледацюга' [СБГ: 589]; *мула* 'нудний, набридливий, докучливий' (Лв), 'сумний' (СтЖ); *залуда* 'забудько' (Км); *зноба* 'нудна людина' (Пд); *п'л'ауша* 'нестримана людина' (СтВ); *за¹реба* 'висока людина' (Ксц).

Спостерігаємо вживання номенів спільного роду для вираження низки різноманітних, переважно негативних рис: *залуда* 'нудний, набридливий' (Лв, Лк, Мш, Рд, Ркш) // *залуда* – *це л'у¹дина / йа¹ка шу¹кайе¹ гуза* (Ркш), 'нерішуча людина' (Мш), 'плаксива людина' (Пд), 'сумна людина' (Ркш), 'людина з поганим характером' (Мш), 'миршава, слабосильна людина' (Мш); *бала¹мута* 'некультурна людина' (Км), 'гугнява людина' (Сн), пор. *бала¹мути¹ бес¹іду* 'багато говорити' (СтВ); *шала¹пута* 'неповоротка опецькувата людина' (БП), 'неуважна людина' (Кп), 'неохайна людина' (БП). Водночас деякі лексеми спільного роду, зокрема літ. *л'іу¹ша* (Бз, Дж, Пд, Пр, Яр), *за¹йіка* (Грз, Пш, Пд, Ср), *б'ідо¹лаха* 'нешаслива людина' (Тв) не мають негативної конотації.

„Дедалі більше проникнення категорії роду до семантичної сфери викликає посилення ролі додаткових змісторозрізнявальних засобів, зокрема словотворчих суфіксів” [Вихованець 2004: 88]. Типовими засобами творення іменників спільного роду в покутсько-буковинських говірках є суфікси, що поєднуються з твірними основами дієслів і прикметників. Віддієслівні словотвірні типи утворено за допомогою суфіксів:

-**ак-(а), -йак-(а)**: *гул¹ака* 'гульвіса' (Кп, Шпт), *робака* 'працьовита людина' (Гр); ці суфікси підтримують продуктивний тип творення назви осіб-носіїв негативної озаки чи осіб за видом заняття [Аркушин 2004: 46 – 47];

-**аг-(а)**: *дохол¹ага* 'слабосильна людина' (Вл, Зб, Крт, Мш, Шпт), *ск¹р'ага* 'скупа людина' (Вр, Пд, Пр). Лексемам з позитивним лексичним значенням суфікс надає відтінку фамільярності: *тру¹д'ага* 'вміла працьовита людина' (БП, Гн, МК, Мш, Нл, Юж), *робот'ага* (*робок'ага*) 'працьовита людина' (Гр, ДлЗ, Лн, Прт, Сл, Юж), *доб¹р'ага* 'слухняний, який не суперечить нікому' (Бз, ДлЗ, Пп, Прт, Рс, Шпт). Цей афікс поєднується з основами дієслів і прикметників;

-**уг-(а) / -'уг-(а)** – утворює малопродуктивний віддієслівний словотвірний тип, за яким постають згрубіло-зневажливі назви осіб [Аркушин 2004: 205 – 206]: *вал¹уга* 'ледар(ка)' (Гн, СтВ), 'людина-швендя' (СтЖ) // *вал¹уга / бо в'ін¹ ходи вал¹айеси* (СтЖ); *ха¹пуга* (*гал¹пуга*) 'хабарник' (Дв, СК), 'жадібна людина' (Пд, Рх) ← *хан¹ати* 'брати хабарі'; *бан¹д'уга* 'розбійник' (БП, СтЖ), 'бешкетник' (Лж),

'волоцюга, бездомник' (Нл), *волоц'уга* 'людина-швендя' (Вл, Км, Рж), *пийа'н'уга* 'п'яниця' (БП, Вв, НСт, Ркш, Ср, СтЖ, Яб), *п'ийа'ц'уга* (*пийа'ц'уга*) 'тс.' (Лж, Км, Прт, СК, СтВ), а також непродуктивний відад'єктивний тип творення назв осіб з відтінком збільшеності та презирства [Аркушин 2004: 316]: *лайда'ц'уга* 'неповоротлива людина' (НСт), *леда'ц'уга* 'лінива людина' (Грз, Пр), 'швендя' (Пр), *л'і'н'уга* 'ледар(ка)' (СтВ), *дран'т'уга* 'неохайна людина у ставленні до свого одягу' (Крт, Прт, Яб), *наха'л'уга* 'нахабна лдина' (Грз, Дв, КрчГ, Рх), *зло'д'уга* 'злодій' (Км, Мх, Прт).

Суфікси, представлені нижче, оформлюють відад'єктивні похідні й утворюють непродуктивні або малопродуктивні словотвірні типи:

-он'-(а): *ти'хон'а* (*т'і'хон'а*) 'буркутун(ка)' (Кп, СК, Яб, Яр), 'скромна, стримана людина' (БП, Брд). Цей формант кваліфікують як уніфікс іронічної оцінки [див.: Аркушин 2004: 311];

-от-(а): *н'і'мота* 'німа людина' (Лв), 'глухоніма людина' (СК), *сво'лота* 'нечемний, некультурний' (Рх), *гни'лота* 'лінивий' (Ркш), *п'ід'лота* 'підступна людина' (Гр), *гу'дота* 'неохайна людина' (БП, Гр), *наг'лота* (Шпт), *ску'пота* (Прт). Цим суфіксом утворено назви осіб переважно з негативним відтінком;

-ох-(а): *смер'д'оха* 'недбайлива неохайна людина' (БП), 'сонько' (сп) (СтЖ), *про'ї'доха* 'швендя' (Сн), *вити'воха* 'п'яниця' (БП), *л'і'н'оха* 'неохайна людина' (Мх), *розти'р'оха* 'слабохарактерна людина' (Зб), *ззд'р'оха* 'зздрисна людина' (Ркш). Суфікс **-ох-(а)** виражає зневагу, навіть якщо твірною основою є лексема, що виражає позитивну якість: *чис'т'оха* (*ч'і'с'т'оха*) 'охайна людина' (Вл, Зл, Кп, Лн, Пг, Рд, Рх, СтЖ, СК, Тв, Тп, Ус), 'занадто чепурна людина' (Пг), 'бридлива людина' (ДлЗ). Стосовно чоловіків ця лексема має негативну конотацію, оскільки схильність до чепурування вважають жіночою рисою., пор. знев. лексему *бавско'витиї* 'чепурун', букв. 'той, який має жіночі риси характеру'. Для порівняння у східнослов'янських говірках сема 'чепурун' не має репрезентантів у 21 н. п. [Леснова 2004: 33]. Щодо жінки, то такого різкого засудження навпаки зазнає неохайність у зовнішньому вигляді та веденні домашнього господарства;

-ул'-(а) / -ул-(а): зруб. *шмар'кула* 'підліток' (Зб), *бам'була* 'мовчазна людина' (Крт), *бо'цул'а* 'повнолиця людина' (Лж) *гр'аз'нул'а* 'неохайна людина' (Пр), *сл'і'нул'а* 'сліпа людина' (Рз);

-ур-(а): *зам'зура* 'неохайна людина' (Бз, БП), *че'пура* 'занадто чепурна людина' (Бз), *за'пура* 'непривітна людина' (Чрт). Учені відносять утворення з цим суфіксом до специфічних українських моделей [Аркушин 2004: 318].

Відзначено, що „відтінок грубості, презирства особливо виразний у тих випадках, коли суфікси, не змінюючи основного лексичного значення слова, змінюють його граматичний рід” [Лук'янюк 1963: 98 – 99]. Загалом для діалектної мови закономірним є поєднання основи з різноманітними суфіксами для вираження того самого значення,

а „інтенсивність трансформацій зростає пропорційно силі емоційно-оцінних конотацій деривата” [Гриценко 1990: 105]. Лексеми на позначення рис людини мають потенційно високу силу таких конотацій.

Як оцінні назви рис вдачі людини вживають абстрактні іменники у формі жіночого роду: *н'іміз'на* 'замкнута небалакуча людина' (Гр), *сакра'мен'їя* 'вередлива дитина' (Рх) пор. *сакраменський*, лайл. 'заклятий', 'ненажерливий' [СБГ: 474].

Оцінні іменники у формі спільного роду іноді є варіантами іменників у формі чоловічого роду: *л'ї'вак* 'чоловік-лівша' (Б, Бл, Бн, БП, Брд, Вв, Дб, Зб, Зл, ЗГ, К, Км, Кп, Кст, Ктл, Лш, Лн, Лв, Лж, Лк, МК, Мм, Мх, Мш, Нп, НСт, Пш, Пг, Пд, Рдн, Рш, Рп, Рх, Сн, СтЖ, СтВ, СК, Тв, Ус, Чрп) – *л'ї'вака* 'тс.' (Врн, Нл); *лапай'дух* 'байдужий чоловік' (Км) – *лапай'духа* 'тс.' (Км); *тран'жир* 'марнотрат' (БП, Пд) – *тран'жира* 'тс.' (Пп, СтЖ); *бала'мут* 'балакучий чоловік, базіка' (Лж) – *бала'мута* 'тс.' (СтВ); *мо'цак* 'міцний сильний чоловік' (Лж) – *мо'цака* 'тс.' (Кж); *итра'мак* 'чепурун, франт' (Бл, Вв) – *итра'мака* 'тс.' (СтВ); *лаї'дак* 'ледар' (Лж) – *лаї'дака* 'тс.' (ЗГ, Яр); *гни'л'ак* 'зневажл. ледар' (Рш) – *гни'л'ака* 'тс.' (Врн, Лн, Рш); *шала'пунт* 'обірванець' (Лж) – *шала'пунта* 'тс.' (БП), 'жінка-швендя' (Крт).

Для підкреслення негативного ставлення до деяких рис характеру жінок уживають іменники у формі чоловічого роду, хоча таке явище менш поширене [Космеда 2000: 254]. У досліджуваних говірках фіксуємо такі лексеми чоловічого роду для номінації жінки (за наявності відповідної форми жіночого роду): *верт'л'ух* 'пронирлива жінка' (СтЖ), *хит'рун* 'підлесниця' (Бз), *злоу'мисник* 'підступна жінка' (Рш), *бан'д'іт* 'бешкетниця' (Рш), *ур'вител* 'бешкетниця' (Лн), *переношчик* 'пліткарка' (Пг, Пд), 'донощиця' (БП, Бз, Дв), *прос'так* 'нерозумна жінка' (Бн), *моу'чак* 'мовчунка' (Рх) *моу'чун* 'тс.' (Ркш), *л'ї'н'ух* 'недбайлива жінка' (Бн), *шибеник* 'непосидлива дівчинка' (Бз), *швай'тун* 'тс.' (Мш), *шут'кун* 'жартівниця' (Бз), *л'ї'вак* 'лівша-жінка' (Брд, Дб, Рдн, Чрп), *л'ухман* 'глуха жінка' (Бн, Зб, Мш), *н'ї'мак* 'мовчунка' (Бн), *коман'д'ір* (*коман'д'ор*) 'жінка, яка любить керувати іншими' (Бз, Вр, Врн, К, Лж, Пд, Пр, Ркш, СтЖ, Тв, Яр), *лу'так* 'сердита уперта жінка' (Бн), *ки'л'ух* 'неповоротка жінка' (Крт), *бахур'чук* 'бешкетниця' (Пп), *з'вал'ок* 'ледарка' (Тп), *спл'ух* (*спї'ух*) жінка, яка багато спить, соня' (Вв, Вр, Вл, Гр, Дв, К, Км, Кж, Лв, Лж, Лк, Нл, Пг, Пд, Пп, Рш, Ркш, Рх, СК, Сн, СтВ, Тп, Яр) (лише в кількох говірках фіксуємо цю лексему у формі жіночого роду – *спл'уха* (*спї'уха*) (Км, Тп), *спл'ушка* (Пг, Сн).

Лексемами спільного роду (чоловічого або середнього, жіночого або середнього) можуть бути деякі іменники на -о, що виражають негативні якості особи [Білодід 1969: 55]: літ. *ле'дашчо* 'лінива людина' (Бз, Нл, Пд); -ил-(о) / -їл-(о) / -їл-(о): *стра'шило* 'зла людина' (СтВ), *бур'мило* 'здоровило' (Ол), *ду'рило* 'дурень' (Пд), *бусур'мило* 'непривітна людина' (Ркш), *хвас'тило* 'хвалько' (Крт), *ха'мило* 'неотеса' (БП),

гро̀мילו 'велика повна людина' (Грз), *здо̀рово̀вило* 'тс.' (Грз), *терѐмко̀т'іло* 'занадто балакуча людина' (Юж), *нед'баїло* 'недбайлива людина' (Кж); -л-(о): *тр'іп'ло* 'балакуча людина' (Рдн), *хам'ло* 'лихослівна, зла людина' (БП), 'нестримана людина' (БП, Крт), *брех'ло* 'брехун' (Пд, Пр, Рдн), *л'опало* 'пліткар/ка' (Рп), *л'муркало* 'буркотун(ка)' (Пд), *л'шаўкало* 'беззуба людина' (Рх), *брех'ло* (Рдн), *зап'євало* 'весела людина' (Бз), *л'з'обало* 'насмішник' (Пд) (пор. *л'уби* *л'з'обнути* 'вразити словом' (Пд)), *ш'потало* 'клишава людина' (Грз), *торохко̀тало* 'занадто балакуча людина' (Юж); -к-(о) / -'к-(о) / -їк-(о): *нед'баїко* 'недбайлива людина' (Лк, Сн), *хваст'ко* 'хвалько' (Пд), *хвал'ко* (*фал'ко*) 'тс.' (Бз, БП, Вр, Вл, Вв, Грз, К, Кж, Мш, Пр, Пг, Рш, Рд, Рдн, Ркш, Рх, СК, Яр), 'вискочка' (Дв, Мш, Нл), 'людина, яка не виконує обіцянок' (Лж, СК), 'самовпевнена людина' (Рш), *за'буд'ко* (*забуд'ко*) 'людина, яка постійно все забуває' (Бз, Брд, Вр, Грз, Кж, Км, Ксц, Лв, Лж, Лк, Пг, Пд, Пр, Рш, Ркш, Тп, Яр), 'недогадлива людина' (Брд), *см'іш'ко* 'весела людина' (Нл, Пр, СтВ), *усм'іш'ко* 'тс.' (Ркш), *пос'м'ішко* 'тс.' (Врн, Лк), -ис^(о)к-(о) (утворює високопродуктивний тип назв осіб із відтінком згрубілості та зневаги, зрідка збільшеності [Аркушин, 120]): *замн'а'товиско* 'повільна людина' (Лн). Такі лексеми вживані переважно щодо чоловіків, але стосовно жінки виражають найбільший ступінь зневаги.

Попри використання прийому переключення статі родових кодів як засобу експресивної номінації та вживання номенів спільного роду зі спеціальним стилістичним ефектом, у мовленні ділектоносіїв помітне прагнення до номінації чоловіків і жінок лексемами, оформленими формальними показниками відповідного роду, напр., у деяких говірках для номінації жінки з фізичними вадами вживають лексему *ка'л'і(ч)ка* (Пг), а щодо чоловіка – номен *інвал'ід* (*инвал'ід*) (Др, ЗГ, Лн, Лш, Ош, Пш, Сл, Сн, СтЖ, Тп), хоча обидві назви можуть стосуватися людини безвідносно до статі. Фіксуємо відповідники чоловічого роду до лексем подвійного роду: *п'яниц'а* (поширена в більшості говірок) – *п'янец* 'п'яниця-чоловік' (Сн), *л'биўц'а* 'вбивця, розбійник' (Вв) – *л'б'іііц* 'розбійник' (Лв, Пг), *н'ід'лиза* (*н'ід'ли'еза*) 'нещира улеслива людина' (Пп, Рд, Рп) – *н'ід'лизач* 'нещирий чоловік' (Брд, Мм, Пп, СтВ, Тп), *нех'л'уйа* 'нечепура' (Вр, Лв, Ркш, Рх, Тп) – *нех'л'уй* 'нечепурний чоловік' (Нл, Рш), *нех'л'уйник* 'тс.' (НСт), *л'муда* 'замкнута небалакуча людина' (Км) – *му'дак* 'нерішучий маломовний чоловік' (Рх). І натомість від іменників чоловічого роду або спільного (чоловічого й середнього) творять відповідні форми жіночого роду: *ду'рак* 'нерозумний чоловік, дурень' (Нп, СтВ) – *ду'рачка* 'нерозумна жінка' (СтВ), *л'бакер* 'розпусний чоловік, гульвіса' – *ба'керка* 'розпусниця' (Гр), *нед'баїко* 'недбайливець' (Сн) – *нед'баїка* 'ледарка, недбайлива жінка' (Сн), *за'буд'ко* 'забудькуватий чоловік' (Бз, Брд, Вр, Кж, Лв, Лж, Лк, Пг, Пд, Пр, Рш, Ркш, Тп, Яр) – *за'буд'ка* 'забудькувата жінка' (Вв, Лв, Мх).

Категорія роду, яка не є такою суттєвою для назв неістот, набуває іншої якості, якщо назви предметів уживають у переносному

персоніфікованому значенні. Помічаємо тенденцію до творення родових форм і від вторинних номенів спільного роду: *ш¹вайка* 'непосида, жвава енергійна людина' (Мш, Пд, Рп) – *швай¹тун* 'непосидючий хлопчик' (Мш), *швай¹тунка* 'непосидюча дівчинка, жінка' (Мш); *по¹мійниц'а* 'посудина для зливання води на кухні', 'неохайна жінка' [СБГ: 444], перен., 'розпусниця' (Гр) – *по¹мійник* 'звідник, розпусник' (Гр), хоча лексеми *помійник* у предметному значенні немає; *ш¹ибеник* 'бешкетник' (Бз, Вр, ДлЗ, Лж, Лк) – *ш¹ибениця* 'бешкетниця' (Бз, ДлЗ). Попри деяку штучність таких назв, вони функціонують у діалектній мові й виконують і номінативну, і експресивну функцію.

Отже, формальні показники граматичного роду в діалектній мові є засобами вираження експресивної, переважно негативної оцінки. Дослідження дало змогу встановити основні тенденції вираження категорії роду в говірках на матеріалі тематичної групи „Людина”: переключення коду граматичного роду, вираження негативної оцінки використанням іменників спільного роду, намагання творити нові слова для більш точної номінації осіб за статтю. Експресивне оцінне значення таких слів увиразнюється в контексті, а в усному мовленні супроводжується відповідною інтонацією, що посилює роль записаних діалектних текстів.

Загалом наші спостереження перегукуються з висновками, зробленими на матеріалі інших українських говірок, зокрема східнословобожанських, де номени спільного роду функціонують як дублети або марковані відповідники до основних лексем.

Перспектива подальших досліджень полягає в установленні походження, мотивації та місця цих слів у лексикологічній системі покутсько-буковинських говірок.

Список обстежених населених пунктів та їх скорочень

Б – Баламутівка Заставнівського р-ну Чернівецької обл., **Бз** – Бузовиця, Кельменецького р-ну Чернівецької обл., **Бл** – Балинці Снятинського р-ну Івано-Франківської обл., **Бн** – Банилів, Вижницького р-ну Чернівецької обл., **Бп** – Банилів-Підгірний Сторожинецького р-ну Чернівецької обл., **Брд** – Брідок Заставнівського р-ну Чернівецької обл., **Вв** – Вовчинець Вижницького р-ну Чернівецької обл., **Вл** – Владична Хотинського р-ну Чернівецької обл., **Вр** – Вартиківці Кельменецького р-ну Чернівецької обл., **Врн** – Вороновиця Кельменецького р-ну Чернівецької обл., **Гн** – Ганьківці Снятинського р-ну Івано-Франківської обл., **Гр** – Горбівці Глибоцького р-ну Чернівецької обл., **Грз** – Грозинці Хотинського р-ну Чернівецької обл., **Дб** – Добринівці Заставнівського р-ну Чернівецької обл., **Дв** – Давидівка Сторожинецького р-ну Чернівецької обл., **Дж** – Джурів Снятинського р-ну Івано-Франківської обл., **ДлЗ** – Долішне Залуччя Снятинського р-ну Івано-Франківської обл., **Др** – Драчинці Кіцманського р-ну Чернівецької обл., **Дх** – Дихтинець Путильського р-ну Чернівецької обл., **Зб** – Заболотів Снятинського р-ну

Івано-Франківської обл., **Збр** – Зібранівка Снятинського р-ну Івано-Франківської обл., **ЗГ** – Зелений Гай Новоселицького р-ну Чернівецької обл., **Зл** – Зелена Кельменецького р-ну Чернівецької обл., **К** – Кам'яна Сторожинецького р-ну Чернівецької обл., **Кж** – Княже Снятинського р-ну Івано-Франківської обл., **Кл** – Кліводин Кіцманського р-ну Чернівецької обл., **Км** – Кам'янка Глибоцького р-ну Чернівецької обл., **Кп** – Каплівка Хотинського р-ну Чернівецької обл., **Крт** – Коритне Вижицького р-ну Чернівецької обл., **КрчГ** – Карапчів Глибоцького р-ну Чернівецької обл., **Кст** – Кострижівка Заставнівського р-ну Чернівецької обл., **Ксц** – Костинці Кіцманського р-ну Чернівецької обл., **Ктл** – Котелеве Новоселицького р-ну Чернівецької обл., **Лв** – Лівинці Кельменецького р-ну Чернівецької обл., **Лж** – Лужани Кіцманського р-ну Чернівецької обл., **Лк** – Луковиця Глибоцького р-ну Чернівецької обл., **Лн** – Ленківці Кельменецького р-ну Чернівецької обл., **Лш** – Лашківка Кіцманського р-ну Чернівецької обл., **МК** – Малий Кучурів Заставнівського р-ну Чернівецької обл., **Мм** – Мамаївці Кіцманського р-ну Чернівецької обл., **Мх** – Михайлівка Глибоцького р-ну Чернівецької обл., **Мш** – Мошанець Кельменецького р-ну Чернівецької обл., **Нл** – Нелипівці Кельменецького р-ну Чернівецької обл., **Нп** – Неполоківці, Кіцманського р-ну Чернівецької обл., **НСт** – Нижні Станівці Кіцманського р-ну Чернівецької обл., **Ол** – Олешків Снятинського р-ну Івано-Франківської обл., **Ош** – Кіцманського р-ну Чернівецької обл., **Пг** – Погорилівка Заставнівського р-ну Чернівецької обл., **Пд** – Подвірне Новоселицького р-ну Чернівецької обл., **Пдв** – Підвисоке Снятинського р-ну Івано-Франківської обл., **Пп** – Попельники Снятинського р-ну Івано-Франківської обл., **Пр** – Перківці Кельменецького р-ну Чернівецької обл., **Прт** – Прутівка Снятинського р-ну Івано-Франківської обл., **Пш** – Пашківці Хотинського р-ну Чернівецької обл., **Рд** – Рідківці Новоселицького р-ну Чернівецької обл., **Рдн** – Рудники Снятинського р-ну Івано-Франківської обл., **Рж** – Ржавинці Заставнівського р-ну Чернівецької обл., **Рз** – Розтоки Путильського р-ну Чернівецької обл., **Ркш** – Рукшин Хотинського р-ну Чернівецької обл., **Рп** – Репужинці Заставнівського р-ну Чернівецької обл., **Рс** – Русів Снятинського р-ну Івано-Франківської обл., **Рх** – Рухотин Хотинського р-ну Чернівецької обл., **Рш** – Рашків Хотинського р-ну Чернівецької обл., **СК** – Стрілецький Кут Кіцманського р-ну Чернівецької обл., **Сл** – Слобода Новоселицького р-ну Чернівецької обл., **Сн** – Снячів Сторожинецького р-ну Чернівецької обл., **Ср** – Сергії Путильського р-ну Чернівецької обл., **СтВ** – Старий Вовчинець Глибоцького р-ну Чернівецької обл., **СтЖ** – Стара Жадова Сторожинецького р-ну Чернівецької обл., **Стц** – Стецева Снятинського р-ну Івано-Франківської обл., **Тв** – Товтри Заставнівського р-ну Чернівецької обл., **Тп** – Топорівці Новоселицького р-ну Чернівецької обл., **Ус** – Устя Снятинського р-ну Івано-Франківської обл., **Чрп** – Черепківці Глибоцького р-ну Чернівецької обл., **Чрт** – Чорторія Кіцманського р-ну Чернівецької обл., **Чрш** – Черешенька Вижицького

р-ну Чернівецької обл., **Шп** – Шипинці Кіцманського р-ну Чернівецького обл., **Шпт** – Шепіт Путильського р-ну Чернівецької обл., **Юж** – Южинець Кіцманського р-ну Чернівецького обл., **Яб** – Яблуниця Путильського р-ну Чернівецької обл., **Яр** – Ярівка Хотинського р-ну Чернівецького обл.

Використані джерела та їх умовні скорочення

СБГ – Словник буковинських говірок / ред. Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : Рута, 2005. – 688 с.; **СУМ** – Словник української мови : в 11 т. – К. : Наук. думка, 1970 – 1980. – Т. 1 – 11.

Література

Аркушин 2004 – Аркушин Г.Л. Іменний словотвір західнополіського говору : монографія / Г. Л. Аркушин. – Луцьк : РВВ „Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2004. – 764 с.; **Архангельская 2014** – Архангельская Т. Симметрия и асимметрия грамматической категории рода и семантической категории пола в славянских языках / Татьяна Архангельская. – Olomouc, 2014. – 232 с.; **Білодід 1969** – Сучасна українська мова. Морфологія / за заг. ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1969. – С. 50 – 60; **Вихованець 2004** – Вихованець І.Р. Теоретична морфологія української мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська. – К. : Пульсари, 2004. – С. 85 – 92; **Гажук-Котик 2009** – Гажук-Котик Л. Г. Словозміна іменних частин мови в українських говірках Північної Буковини : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / Л. Г. Гажук-Котик. – Чернівці, 2009. – 20 с.; **Гриценко 1990** – Гриценко П. Ю. Ареальне варіювання лексики / П. Ю. Гриценко. – К. : Наук. думка, 1990. – 270 с.; **Городенська 2017** – Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, С. О. Соколова; за ред. К. Г. Городенської. – К. : Вид. дім Дмитра Бураго, 2017. – 752 с.; **Космеда 2000** – Космеда Т. Аксиологічні аспекти прагмалінгвістики : формування і розвиток категорії оцінки / Тетяна Космеда. – Л. : ЛНУ ім. Івана Франка, 2000. – 350 с.; **Кронгауз 2001** – Кронгауз М. А. Семантика : учеб. для вузов / М. А. Кронгауз. – М. : Рос. гос. гуманитар. ун-т, 2001. – 399 с.; **Леснова 2004** – Леснова В.В. Номінація рис людини в українських східнословобожанських говірках монографія / В. В. Леснова. – Луганськ : Альма-матер, 2004. – 194 с.; **Лук'янюк 1963** – Лук'янюк К. М. Стилістичні властивості суфіксації в буковинських говірках / К. М. Лук'янюк // Питання стилістики української мови в її взаємозв'язку з іншими слов'янськими мовами : тези доп. Міжвуз. наук. конф. (15–19 жовт. 1963 р.). – Чернівці, 1963. – С. 97 – 99.

Колеснік Л. Я. Формальні маркери граматичного роду як засоби вираження експресії в покутсько-буковинських говірках

Пропоновану статтю присвячено номінації рис людини в покутсько-буковинських говірках, зокрема використанню формальних показників граматичного роду (закінчень, афіксів) для вираження експресивної оцінки. Оскільки номінація людини передбачає характеристику осіб різної статі та віку, категорія роду є одним із визначальних чинників вибору відповідних номінативних засобів. Попри свою універсальність вона має специфіку вираження в різних мовах і навіть у різних діалектах однієї мови. Зокрема в статті описано основні тенденції представлення категорії роду в покутсько-буковинських говірках: переключення коду граматичного роду, вираження негативної оцінки за допомогою іменників спільного роду, намагання творити нові слова для точної номінації осіб за статтю.

Більшість іменників спільного роду поширені для номінації негативних рис людини, лише деякі з них не є оцінними. „Реальний” рід номінованих ними осіб визначаємо в контексті.

Переключення коду граматичного роду полягає в тому, що осіб чоловічої статі іменують іменниками, оформленими за зразком жіночого або середнього роду, для вираження негативної оцінки деяких їхніх рис і властивостей. Іменники у формі чоловічого або середнього роду, ужиті стосовно жінки, також виражають найвищий ступінь зневаги.

Прагнення називати осіб відповідно до статі спричиняє появу нових лексем у говірках.

Ключові слова: номінація, граматичний рід, формальний маркер, оцінка, покутсько-буковинські говірки.

Колесник Л. Я. Формальные маркеры грамматического рода как средства выражения экспрессии в покутско-буковинских говорах

Статья посвящена номинации человека в покутско-буковинских говорах, в частности использованию формальных показателей грамматического рода (окончаний, аффиксов) для выражения экспрессивной оценки. Поскольку номинация человека предполагает характеристику лиц разного пола и возраста, категория рода является одним из определяющих факторов выбора соответствующих номинативных средств. Несмотря на универсальность, эта категория имеет свою специфику выражения в разных языках, а также в различных диалектах одного языка.

В статье описаны главные тенденции представления категории рода в покутско-буковинских говорах: переключение кода грамматического рода, выражение отрицательной оценки с помощью существительных общего рода, попытки создавать новые слова для более точной номинации лиц по полу.

Переключение кода грамматического рода заключается в том, что для называния некоторых черт характера мужчины, оцениваемых негативно, используют существительные с формальными показателями женского или среднего рода. Существительные в форме мужского или среднего рода, используемые для номинации женщины, выражают высшую степень презрения.

Большинство существительных общего рода употребляются для номинации негативных черт характера человека, только некоторые из них не являются оценочными. „Реальный” род номинированных ими лиц устанавливается в контексте. Это усиливает значение записанных диалектных текстов в диалектологических исследованиях такого характера.

Стремление называть лиц в соответствии с их полом обуславливает появление новых лексем в говорах.

Ключевые слова: номинация, грамматический род, формальный маркер, оценка, покутско-буковинские говоры.

Koliesnik L. Ya. Formal markers of grammar gender as a means of signifying of expression in the Pokuttia-Bukovyna dialects.

The proposed article is devoted to the expressive evaluation nomination of human rice in the Pokuttia-Bukovyna dialects, in particular the use of formal indicators of the grammatical gender (inflections, suffixes) for expressive evaluation. As the naming of a person envisages the characterization of persons of different sex and age, the category of gender is one of the determining factors for choosing the appropriate nominative means. Despite its universality, it has its own specific of expression in different languages, as well as in different dialects of the language. In particular, the article describes the main tendencies of representation of the category of the gender in the Pokuttia-Bukovyna dialects: the switching of the code of the grammatical gender, the expression of a negative evaluation using nouns of the common gender, trying to create new words for a more accurate nomination of persons for the article.

The acceptance of the switching of the code of the grammatical gender consists in the fact that male persons are referred as nouns drawn by the model of a feminine or neuter gender for the expression of a negative evaluation of some of its features and properties. Nouns in the form of masculine or neuter gender are used in relation to a woman express the highest degree of neglect.

Negative features of human behavior are also nominated for the majority of nouns of the common gender, only some of them are estimated. Nouns of a common gender are formed predominantly by suffixal method. The article analyzes the most common suffixes Pokuttia-Bukovyna dialects to create a common gender name. For the establishment of the „real” gender nominated by them, a minimal context is required that enhances the meaning of recorded dialectal texts from these dialects.

Also in Pokuttia-Bukovyna dialects, there is a tendency to call persons according to sex, which is manifested in the creation of derivative nominative the feminine gender formed from the foundations of the noun of the masculine gender form with the help of finals that mark the feminine gender. This results in the appearance of new lexemes in dialects and increases the repertoire of evaluated nominatives

Key words: nomination, grammatical gender, formal marker, evaluation, Pokuttia-Bukovyna dialects

Стаття надійшла до редакції 10.11.2018 р.

Прийнято до друку 16.11.2018 р.

Рецензент – к. філол. н., доц. Леснова В. В.

Я. О. Литвиненко (Суми)

УДК 811.161.2'28:598.2(477.41/42)

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ ДИФЕРЕНЦІЙНИХ ОЗНАК ПТАХІВ У ЛЕКСИЦІ СХІДНОПОЛІСЬКОГО ДІАЛЕКТУ

Одним із проявів системності лексики є мотиваційні відношення між словами.

Дослідження питань, пов'язаних з мотивацією народних найменувань, дає змогу розв'язати низку проблем у сфері загального мовознавства, серед яких: ономасіологічні особливості номінативного акту, зв'язок формальної структури та внутрішньої форми слова, механізми утворення лексем, специфіка народної етимології й деетимологізації тощо.

Вивчення мотиваційних процесів на матеріалі діалектної лексики є актуальним ще й тому, що воно пов'язане з виявленням особливостей сприйняття, розуміння та номінації об'єктів позамовної дійсності.

Мотивологічний аналіз назв птахів на матеріалі різних слов'янських мов і діалектів здійснили у своїх ґрунтовних працях Л. Булаховський, Я. Закревська, О. Трубачов, Г. Клепікова, Г. Шило, Я. Струтинський, М. Антропов та ін.

Мета нашої статті – вивчити вербалізацію специфічних ознак птахів у східнополіських говірках.

Відомо, що найменування птахів, як і назви інших предметів та явищ позамовної дійсності, мають первинну вмотивованість, проте з часом спрямованість номена на конкретну ознаку реалії може втрачатися, а слово деетимологізуватися [Антропов 1983: 16].

Орнітофонд сучасних східнополіських говірок складається з деетимологізованих (немотивованих) найменувань і таких, що мають прозору внутрішню форму або є напіввмотивованими. Деякі лексеми мовці вживають за традицією, без усвідомлення їхньої природи, відтворюючи номени „як словесні знаки з усім комплексом ознак, що притаманні реалії” [Павел 1983: 97]. Більшість таких назв належить

до спільнослов'янського шару лексики (*горо|бец'*, *др'із*_д, *жа|воронок*, *і|волга*, *ку|лик*, *лас'т'і|ўка*, *си|ниц'а*, *ча|йка*, *шпак*) або є запозиченнями з неслов'янських мов (*бак|лан*, *вал'д|инеп*, *ін|дик*, *ремез*, *фа|зан*).

Найменування птахів із затемненою внутрішньою формою неодноразово опинялися в колі уваги вчених, тому у своєму дослідженні надаємо перевагу аналізу мотивованих і напівмотивованих орнітономів.

Загальновідомо, що для кожної тематичної групи лексики (ТГЛ) характерний свій набір мотиваційних ознак (МО), зумовлений, перш за все, набором диференційних ознак (ДО) номінованих реалій. Птахи відрізняються від інших об'єктів фауни звуком і голосом, зовнішністю, запахом, поведінкою, особливостями гніздобудування, специфікою живлення.

Вибір МО як основи номінації також детермінований особливостями пізнавальної діяльності діалектоносіїв, ступенем їх спостережливості, умінням асоціювати предмети позамовної дійсності, розвитком комбінаторних здібностей тощо [Берестнева 2007: 359].

На основі узагальнення МО у свідомості мовців виформовуються вихідні положення, правила, за якими відбувається називання реалій [Блинова 1972: 99] і що їх у лінгвістиці кваліфіковано як принципи номінації.

Шляхом типізації МО орнітономени східнополіського діалекту класифіковано за такими принципами номінації: за звуком і голосом птаха; за зовнішністю; за запахом; за поведінкою; за типовим місцем перебування та особливостями гніздобудування; за об'єктом живлення; за характером добування їжі.

Акустична характеристика є однією з особливих ознак птахів. ДО 'звук' реалізована в лексемах, які передають специфіку звучання птахів і мають звуконаслідувальний характер.

Найменування птахів за звуком і голосом учені традиційно досліджували за словотвірними типами.

Л. Булаховський, наголошуючи на звуконаслідувальному характері багатьох слов'янських орнітономів [Булаховский 1968: 101], виокремлював безпосередні звуконаслідування; опосередковані найменування, утворені від специфічних і неспецифічних дієслів; номени, похідні від вигуків для прикликання птахів; фольклорні звуконаслідування [Булаховский 1978: 190 – 202].

Я. Струтинський поділяв звуконаслідування на проміжні й безпосередні, розрізняючи абсолютні ономатописи та афіксальні утворення [Strutynski 1972: 100 – 102].

М. Гінатулін диференціював назви, утворені на основі мотивами 'голос', на звуконаслідувальні та звукоописові [Гинатулин 1973: 13 – 17].

Г. Богуцька визначила звуконаслідування кількох видів: безпосередні ономатописи; звуконаслідування з додаванням іменникових

похідних суфіксів; назви, утворені від звуконаслідувальних дієслів [Богуцька 1979: 68].

М. Антропов розрізняв такі типи звуконаслідувальних найменувань: субстантивовані звуконаслідування; відономатопейчні лексеми; назви, що передають загальне враження від пташиних звуків; слова, утворені від вокативних вигуків; номени, які є результатом лексикалізації звуконаслідувань, співвідносні з афіксальними іменниками [Антропов 1983: 19 – 20].

Н. Дейниченко виокремлювала звуконаслідувальні орнітоназви: за повним і частковим звучанням птахів; за загальним характером звучання; за подібністю до голосу тварин і до звучання інших предметів; за часом звукової активності [Дейниченко 2005: 110 – 113].

Г. Ягафарова розподілила найменування птахів за такими словотвірними моделями: назви, утворені виключно на основі звуконаслідування; редупльовані звуконаслідувальні номени; орнітолексеми, утворені шляхом афіксації [Ягафарова 2009: 162 – 164].

Н. Курашкіна кваліфікувала звуконаслідувальні назви як фонетичні, що передають голоси птахів безпосередньо, та лексичні, утворені від наявних у мові звуконаслідувальних коренів [Курашкіна 2014: 60].

Ураховуючи запропоновані вченими класифікації словотвірних типів звуконаслідувальних назв птахів та зважаючи на специфіку фактичного матеріалу, ми виокремили чотири моделі реалізації ДО ‘звук’ у східнополіській орнітономінації: безпосередні наслідування, афіксальні утворення, аналітичні назви, семантичні транспозити.

До безпосередніх наслідувань відносимо найменування, утворені від вигуків „без будь-якої проміжної ланки” [Булаховський 1978: 190].

Відомо, що імітація звуків і голосів птахів діалектоносіями не завжди відповідає реальним звукам орнітооб’єктів. Лексикалізуючись, пташині вигуки й похідні від них назви часто зазнають народноетимологічного осмислення. Крім того, мовці по-різному сприймають та інтерпретують той самий крик птаха, що „детермінується складністю ідентифікації канонічної й неканонічної орфоєпії” [Никончук 1979: 11]; це спричиняє варіативність мотиваційної форми й мотиваційного значення ономотопів, а також функціонування в межах одного діалекту близьких назв на позначення різних видів птахів [Антропов 1983: 19 – 20].

Виявлено, що діалектоносії лексикалізують звуки птахів у два способи. Найчастіше відбувається притягання вигуків до відомих співзвучних слів. Результатами атракції є такі орнітоназви: *гриц*’, *з’риц*’у¹ (←*з’риц*’у!-*з’риц*’у!) ’веретенник великий’; *д’ідус*’у (←*д’ідус*’у!-*д’ідус*’у!), *федоско* (←*федоско*!-*федоско*!), *че’кушка* (←*че’кушка*-*че’кушка*) ’садова горлиця’; *йу’ла* (←*йул*’і-*йул*’і-*йул*’і-*йула*-*йула*-*йула*)

¹ Див. нижче приклади морфологічного оформлення звуконаслідувальних орнітоназв, утворених від спільної мотиваційної основи.

’лісовий жайворонок’; *к^н’іга* (←*к^н’ііга*) ’чайка’; *похо^лваў* (←*похо^лваў*) ’пугач’; *худо^лтут* (←*худо тут-худо тут*) ’одуд’.

Також у досліджуваному діалекті засвідчено факти неканонічної фонетики, що не можуть бути співвіднесені з наявними в мові словами, але, піддаючись процесу фонологізації та граматикизації, стають елементами системи орнітономів: *пут^лд’ом* (← *пут п^лд’ом-пут п^лд’ом*) ’перепілка’; *теле^лгуіз* (← *теле^лгуз / теле^лгуз / бро^лсаї^лсан’і / бе^лри вуз*; пор. із *теле^лвоз / теле^лвоз / кидай^лсани / бе^лри воз²* [Дейниченко 2005: 112]) ’велика синиця’.

Діалектоносії чітко усвідомлюють звуконаслідувальну природу відвигукових найменувань одуда: *водод, ^лводуд, дод, ^лодуд, худ^лдод, ^лходуд, ха^лдид* (← *вуд-вуд, ду-ду, ху^лду-ду-ху^лду-ду*), водночас внутрішня форма давніх ономотопів *перепел* (< псл.**pe^lpe^l* (або **pe^lpe^ler^g*) ←**pe^l* (*pe^l*) [Булаховский 1978: 291; ЕСУМ: 4, 344 – 345]) ’перепілка’ і *тетереў* (< псл.**teter^ler^l* ← **ter*) [Булаховский 1978: 291 – 292; ЕСУМ: 5, 562]) ’тетерев’ на сучасному етапі розвитку говірок видається їм затемненою, що призводить до модифікації мотиваційної форми та мотиваційного значення номів (*пере^лн’ілка, перепел^лиц’а, пере^лн’елоўка³; т’ет’е^лрук*).

Окремого коментаря вимагають звуконаслідувальні назви звичайної камінки: *йал’ч’ік, йамчик, йанчик, йан’чук, йенчик, йончик, йоцик*, – що первинно були безпосередніми наслідуваннями вигуків птаха (← *йал’ч’ік-ч’ік; і-ч’ек-ч’ек* [Марисова: 139]), але в процесі народноетимологічного осмислення мовці почали співвідносити їх з власними назвами, утвореними від основи *іван-* за допомогою афіксів: *іванчик, іван’ч’ук, іван’ка*.

Порівняно з безпосередніми ономотопами, група морфологічно оформлених звуконаслідувань представлена більшою кількістю найменувань.

Функціонально активними в досліджуваних говірках є орнітономени, утворені від специфічних видових вигуків суфіксальним способом за допомогою таких формантів: **-ик-(о)**: *є^лрицик* ’великий веретенник’, ’бекас’, ’біла плиска’, *жидик* ’хатній горобець’, *ху^лдодик* ’одуд’; **-к-(а)**: *пере^лн’ілка* ’перепілка’, ’польовий жайворонок’, *пудпа^лд’омка* ’перепілка’, *ц’іпка* ’маля курки’; **-к-(о)**: *крук* ’крук’, *чечик* ’чечітка’; **-ач-(о)**: *крум’кач, трум’кач* ’крук’, *пугач* (-*ич*) ’грак’, ’пугач’, ’хатній сич’; **-ок-(о)**: *віу’рок, йу’рок, т’у’рок* ’в’юрок’, *жидок* ’хатній горобець’, *чирок* ’чирок, загальна назва’; **-л-(а)**: *ку’кул’а* ’зозуля’; *цип’л’а* ’маля зозулі’, ’маля курки’, ’маля одуда’, ’маля сірої куріпки’; **-ан-(о)**: *че^лкан* ’чекан, заг. н.’; **-ел’-(о)**: *св’ір’іс’т’ел’* ’омелюх’, ’різновид дикої качки’ (→ **-к-(а)**: *свир’іс’т’ілка* ’омелюх’); **-н-(а)**: *ку’кун’а* ’зозуля’; **-иик-(а)**: *ку’кушка* ’зозуля’; **-аї-(о)**: *джук’л’аї* ’хатній горобець’; **-ник-(о)**:

² Транскрипцію цитованих джерел збережено.

³ Назва ілюструє явище ремотивації, установлення мотиваційного зв’язку демотивованої відвигукової лексеми *пере^лн’елоўка* з дієсловом *сп’івати* (рос. *п’ет*).

джук^л'аник 'хатній горобець'; **-иц'**(\ominus): *перепе^ллиц^а* 'перепілка'; **-оўк**(\ominus): *переп^л'елоўка* 'перепілка'; **-от**(\ominus): *ч^л'екот* 'дрізд-чикотень'; **-очок**(\ominus), **-очек**(\ominus), **-очик**(\ominus): *йу^рочок, йу^рочек, йу^рочик* 'в'юрок'; **-т/к**(\ominus): *ча^лчотка* 'чечітка'; **-ук**(\ominus): *гри^л'ук* 'великий веретенник'; **-ун/ец'**(\ominus): *гриц^л'унец'* 'великий веретенник'; **-ум**(\ominus): *ку^лгут* 'голуб-синяк', 'півень'; **-ц'**(α): *ц^л'ип^л'а* 'маля курки'; **-чик**(\ominus): *йурчик* 'в'юрок'.

Назви типу *цип^л'а, ципл^л'ен'а, ципл^л'онок, ц^л'ипка, ц^л'ип^л'а* 'маля курки' вчені кваліфікують як подвійні звуконаслідування – за писком малят і за утвореним від нього вигуком для прикликання [Булаховский 1978: 196].

У східнополіських говірках спорадично засвідчено й інші номени, похідні від вигуків для прикликання птахів: *кут^л'а* (← *кут^л'-кут^л'*) 'індикка'; *л'ул'уш^л'ки* 'індики', *кул'уш^л'ок* 'індик' (← *л'у-л'у-л'у*); *пул^л'ен'а, пул^л'ка, пул^л'онак, пил^л'ен'атко* (← *пул^л'-пул^л'*) 'маля курки'.

Науковці зауважують, що звуконаслідування не завжди буває настільки індивідуалізоване, щоб за його допомогою мовці чітко диференціювали види птахів, і тому для абсолютно різних порід функціонують назви, утворені від більш чи менш близьких мотиваційних основ [Гура 1997: 530]. Це ілюструють лексеми, похідні від вигуків *кра-, кро-*: *кр'ак* 'крижень', 'річковий крячок'; *к^л'р'аква* 'крижень'; *к^л'рачка* 'крижень', 'річковий крячок'; *кр'а^л'чок* 'крижень', 'різновид дикої качки', 'чирок, заг. н.', 'річковий крячок', 'різновид кулика'; *к^ро^л'хал* 'малий крохаль', 'середній крохаль'.

Продуктивною базою для утворення орнітономенів також є дієслова звучання, які реалізують значення 'видавати певні звуки', співвідносяться зі звуконаслідувальними словами [Городенська 1983: 105] і позначають різні типи звуків птахів.

Деякі лексеми походять від специфічних дієслів, що передають видові вокалізації птахів: *йур^л'чит'* → *йуркало* 'золотиста бджолоїдка'; *к^л'вокайе, к^л'вокче* → *квок^л'туха, к^л'вочка, квак^л'тушка* 'курка, що висиджує та водить курчат'; *кл^л'єкоче* → *кл^л'екотен'* 'білий лелека'; *пу^л'гикайе, пу^л'гайе, пу^л'гайе* → *пугало, пу^л'гай* 'пугач'; *скре^л'коче* → *скреко^л'туха* 'сорока'; *тур^л'чит'* → *турлишка, тур^л'кун, турку^л'нец'* 'звичайна горлиця'; *тур^л'чак* 'різновид дятла'; *у^л'зукайе* → *у^л'зукало* 'садова горлиця'; *укур^л'зукайе* → *укур^л'зукалка* 'кільчаста горлиця'; *чокайе* → *чокаўка* 'птах із характерним звуком'.

У деяких найменуваннях звуки птахів реалізовано описово, через семантику дієслівних коренів [Богущая 1985: 14]. Основою для утворення орнітоназв стають дієслова із загальним значенням, які передають голосові (свист, пісня, трель) і неголосові сигнали птахів (звуки при здобуванні їжі, при польоті тощо): *бур^л'коче* → *бур^л'кун* 'голуб-синяк'; *бухкайе* → *бухкало* 'бугай'; *буцайе* → *буцел* 'бугай'; *гу^л'де* → *гу^л'док* 'бугай'; *зукайе* → *зук* 'бугай'; *гур^л'чит'* → *гур^л'рак* 'припутень'; *даў^л'б'е* (здобуваючи їжу) → *дал^л'баин'ік* 'великий строкатий дятел'; *де^л'ре, дер^л'чит'* → *дер^л'кач, дер^л'кун, драч* 'деркач'; *дуд^л'н'іти* ('видавати рівні,

протяжні звуки, схожі на гул' [СУМ: 2, 432]) → ду¹дак 'дрофа'; з'ур¹чати ('щебетливо гомоніти, співати' [СУМ: 2, 268]) → зир¹кот 'терновий сорокопуд'; к¹ликати ('гукати, волати' [СУМ: 4, 181]) – кл¹кун 'лебідь-кликун'; п¹ш¹чит' → п¹іс¹кул'ка 'мала білолоба гуска', п¹іс¹кун 'зяблик', 'костогриз', 'різновид дикої качки з характерним звуком', п¹ш¹чуха 'різновид дикого птаха, що пищить'; р¹ч¹ім' → рик 'бугай'; св¹стит', с¹вище → св¹стун, св¹сту¹нец', св¹сту¹нок 'чирок-свистунок', св¹шч 'свищ'; сп¹івайе → п¹івен', п¹і¹тух 'півень', п¹івач 'фазан'; торох¹тит' → торох¹тун 'турухтан'; тр¹іш¹:ім' → тр¹іску¹нец', тр¹іску¹нок 'чирок-тріскунок', треш¹чотка 'сойка'; цв¹ір¹чит' → цв¹ір¹кун 'хатній горобець'; ц¹івкайе → ц¹івачка 'дрібний птах, заг. н.', ц¹іве¹н'а 'маля сільської ластівки', 'маля крука'; ш¹:ебече → ш¹:ебе¹тушечка 'сільська ластівка'; шш¹нит' → шш¹пун 'лебідь-шипун'.

Поєднанням відвигукових і віддієслівних лексем утворено низку аналітичних назв, звуконаслідувальну природу яких мовці чітко усвідомлюють: чи¹рок-клакату¹нок 'різновид чирка', чи¹рок-п¹іску¹нок, чи¹рок-свисту¹нец', чи¹рок-свисту¹нок 'чирок-свистунок'. Перший із компонентів цих сполучень виконує функцію родового номена, а другий указує на видову характеристику. Водночас зафіксовано й такі складні найменування, у яких родові номени (л¹еб'ід', дрозд) зазнали процесу деетимологізації й діалектоносії не усвідомлюють їх як звуконаслідувальні: л¹еб'ід'-кл¹кун 'лебідь-кликун', л¹еб'ід'-шш¹пун 'лебідь-шипун', дрозд п¹іш¹:і, дрозд сп¹івучий 'співочий дрізд'. Подібні назви потрапили в узус діалектоносіїв через книжне посередництво й функціонують переважно в мовленні мисливців, рибалок і лісників.

Окрему групу звуконаслідувальних номенів становлять семантичні транспозити. Суть транспозиційних відношень полягає в переході лексем з однієї ТГЛ (ЛСГ) до іншої, тобто назви з одного об'єкта позначення переносять на інший за подібністю, суміжністю чи функцією [Гриценко 1984: 119–120, 139–140].

Установлено, що до складу орнітолексики входять метафоричні найменування, утворені за подібністю звуків птахів до звуків тварин, до звучання предметів, а також на основі суб'єктивних вражень діалектоносіїв від звуків птахів.

На основі подібності за звуком здійснено перенесення назв великої свійської рогатої худоби (бик, бугай, вол) на бугая, *Botaurus stellaris* L.: бик, бу¹гаї, бу¹гаїец', бу¹гаїок, бу¹гаїчик, вол, вол¹ик. Асоціація з голосом тварини цілком обґрунтована, оскільки характерною особливістю птаха є своєрідні звуки, що нагадують ревіння бугая.

Вирізняється з-поміж інших представників орнітофауни бекас, звуки якого, за твердженням інформантів, схожі на бекання вівці або кози (ба¹ран, бара¹нец', ба¹ранчик, ку¹злик).

Метафоричні номени засновані на асоціативному мисленні, яке відображає реальний взаємозв'язок явищ і предметів навколишнього світу [Ягафарова 2010: 174]. Часто зіставлявані об'єкти належать

до віддалених сегментів позамовної дійсності [Гриценко 1984: 139]. Такий асоціативний зв'язок виявлено між птахами й артефактами, наприклад, орнітономен *звон^ок* утворено на основі подібності звуків звичайної камінки до ударного сигнального підвісного інструмента [СУМ: 2, 264]; за подібністю звуків деркача до скрипу металу (металевого дроту) виникла назва *дрот^о'аник*.

Базою для утворення найменувань птахів стають і лексеми інших ТГЛ. Зафіксовано метафоричну назву, що характеризує акустичні якості великого строкатого дятла й реалізує транспозиційні відношення за моделлю: птах ← професія людини: *музикант* (пор. з експресивною назвою східного соловейка *с'н'івак* та з порівнянням, що функціонує на позначення звуків іволги: *йак'зик'іна с'н'івайе*).

Сприйняття звуків навколишнього середовища через призму наївної картини світу відрізняється від реальних звуків птахів, одним із проявів такої тенденції в діалектній номінації є функціонування фольклорних звуконаслідувань. Такі назви часто стають джерелом різних легенд, повір'їв, міфів [Гинатулин 1973: 16]. У східнополіських говірках зафіксовано два такі найменування та повір'я, пов'язані з ними: *похо'ваў* (крик пугача передвіщає смерть людини); *худотут* (звуки одуда є знаком того, що станеться якеś нещастя).

Отже, вокалізація – це важлива характеристика орнітофауни, а 'звук' – продуктивна МО в утворенні назв птахів.

У досліджуваному діалекті виявлено власне звуконаслідувальні орнітономени та найменування, що вказують на звуки.

Зафіксовані назви неоднакові за способом творення. Серед них розрізняємо ті, що утворені шляхом безпосередньої імітації звуків (*федоско*, *пуптуд'ом*), афіксальні відвігукові утворення (*йурок*, *кугут*), віддієслівні лексеми (*чокаўка*, *свистун*), аналітичні назви (*чи'рок-свистун^ок*, *дрозд с'н'івучий*) та семантичні транспозити (*бугаї*, *звон^ок*).

Спорадично засвідчено орнітономени, похідні від вигуків для прикликання птахів (*кут'а*, *пуле'н'а*), і фольклорні звуконаслідування, для яких характерна національно-культурна специфіка (*похо'ваў*, *худотут*).

Перспективу подальших досліджень убачаємо в докладному вивченні семантичних груп орнітоназв, що реалізують інші ДО птахів (колір оперення, особливість певної частини тіла, характер живлення тощо).

Використані джерела та їх умовні скорочення

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови : в 7 т. – К. : Наук. думка, 1982 – 2012. – Т. 1 – 6; **Марисова** – Марисова І. В. Птахи України : польовий визначник / І. В. Марисова, В. С. Талпош. – К. : Вища шк., 1984. – 184 с.; **СУМ** – Словник української мови : в 11 т. – К. : Наук. думка, 1970 – 1980. – Т. 1 – 11.

Література

Антропов 1983 – Антропов Н. П. Названия птиц в белорусском языке на общеславянском фоне : автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.19 „Общее языкознание” / Н. П. Антропов. – М., 1983. – 21 с.; **Берестнева 2007** – Берестнева А. В. Языковые тенденции в выборе мотивирующих признаков в процессе номинации экзотических растений (на материале фитонимов русского и английского языков) / А. В. Берестнева // Изв. Рос. гос. пед. ун-та им. А. И. Герцена : аспирантские тетради : науч. журн. – 2007. – № 16. – С. 357 – 359; **Блинова 1972** – Блинова О. Лексическая мотивированность и некоторые проблемы региональной лексикологии / О. Блинова // Вопросы изучения лексики русских народных говоров. – Л. : Наука, 1972. – С. 92 – 104; **Богуцька 1979** – Богуцька Г. І. Розповідають назви птахів / Г. І. Богуцька // Культура слова : респ. міжвідом. зб. – Вип. 16. – К. : Наук. думка, 1979. – С. 66 – 70; **Богуцкая 1985** – Богуцкая А. И. Наименования фауны в лексико-фразеологических единицах украинского языка (названия птиц) : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук : спец. 10.02.02 „Украинский язык” / А. И. Богуцкая. – Ужгород, 1985. – 25 с.; **Булаховский 1968** – Булаховский Л. А. Морфологическая проблематика русских наименований птиц / Л. А. Булаховский // Вопр. языкознания. – 1968. – № 4. – С. 100 – 106; **Булаховский 1978** – Булаховский Л. А. Славянские наименования птиц / Л. А. Булаховский // Избр. тр. : в 5 т. – Т.3. – К., 1978. – С. 189 – 299; **Гинатулин 1973** – Гинатулин М. М. К исследованию мотивации лексических единиц (на материале наименований птиц) : автореф. дис. На соиск. учен. степ. канд. филол. наук : спец. 10.02.19 „Общее языкознание” / М. М. Гинатулин. – Алма-ата, 1973. – 27 с.; **Городенська 1983** – Городенська К. Г. Реалізація семантичного потенціалу дієслів у синтаксичних дериватах / К. Г. Городенська // Словотвірна семантика східнослов'янських мов : зб. наук. пр. – К. : Наук. думка, 1983. – С. 102 – 113; **Гриценко 1984** – Гриценко П. Ю. Моделювання системи діалектної лексики / П. Ю. Гриценко. – К. : Наук. думка, 1984. – 228 с.; **Гура 1997** – Гура А. В. Символика животных в славянской народной традиции / А. В. Гура. – М.: Индрик, 1997. – 912 с.; **Дейниченко 2005** – Дейниченко Н. П. Звуконаслідувальні орнітоніми східнополіського говору / Н. П. Дейниченко // Діалектна лексика: лексикологічний, лексикографічний та лінгвогеографічний аспекти : матеріали доп. Міжнар. наук. конф. – Глухів : РВВ ГДПУ, 2005. – С.108 – 114; **Курашкина** – Курашкина Н. А. Специфика отображения вокализаций птиц звукоподражательными орнитонимами / Н. А. Курашкина // Вестн. Челяб. гос. ун-та. – 2014. – № 16. Филология. Искусствоведение. Вып. 91. – С. 59 – 65; **Никончук 1979** – Никончук М. В. Матеріали до лексичного атласу української мови (Правобережне Полісся) / М. В. Никончук. – К. : Наук. думка, 1979. – 314 с.; **Павел** – Павел В. К. Лексическая номинация : на материале молдавских народных говоров / В. К. Павел. –

Кишинев : Штиинца, 1983. – 232 с.; **Ягафарова 2009** – Ягафарова Г. Н. Звукоподражания в башкирских орнитонимах / Г. Н. Ягафарова // Вестн. Челяб. гос. ун-та. – 2010. – № 13. Филология. Искусствоведение. Вып. 31. – С. 160 – 164; **Ягафарова 2010** – Ягафарова Г. Н. Основные ономазиологические понятия / Г. Н. Ягафарова // Вестн. Челяб. гос. ун-та. – 2010. – № 13. Филология. Искусствоведение. Вып. 43. – С. 172 – 177; **Strutynski** – Strutynski J. Polskie nazwy ptakow krajowych / J. Strutynski. – Wroclaw – Warszawa – Krakow – Gdansk : Wydawnictwo Polskiej Akademii nauk, 1972. – 212 s.

Литвиненко Я. О. Вербалізація диференційних ознак птахів у лексиці східнополіського діалекту

У статті досліджено найменування птахів із прозорою внутрішньою формою, особливу увагу зацентровано на детермінованості вибору мовцями основ номінації.

Визначено типові для орнітономіації мотивами, які зумовлені набором специфічних ознак птахів, пов'язаних з їхнім звуком і голосом, зовнішністю, запахом, поведінкою, типовим місцем перебування та особливостями гніздобудування, специфікою живлення.

Вибір ДО птаха як основи номінації залежить від ролі об'єкта в повсякденній практиці й культурі діалектоносіїв, від особливостей їхньої пізнавальної діяльності та спостережливості, уміння асоціювати предмети позамовної дійсності тощо.

Увагу зосереджено на вербалізації специфічної ознаки птахів 'звук'. На матеріалі орнітономіації східнополіського діалекту виокремлено чотири моделі реалізації цієї ДО. Лексеми можуть утворюватися шляхом безпосередньої імітації звуків птахів, інші є афіксальними найменуваннями та аналітичними назвами. Виявлено семантичні транспозити, утворені за подібністю звуків птахів до звуків тварин, звучання предметів, а також на основі суб'єктивних вражень діалектоносіїв.

Ключові слова: орнітолексика, мотиваційний аналіз, диференційна ознака, мотивема, принцип номінації.

Литвиненко Я. А. Вербализация дифференциальных признаков птиц в лексике восточнополесского диалекта

В статье исследованы наименования птиц с прозрачной внутренней формой, особое внимание уделено детерминированности выбора основ номинации носителями языка.

Определены типичные для орнитонимации мотивемы, которые предопределены набором специфических признаков птиц и связаны с их звуком и голосом, внешностью, запахом, поведением, типичным местом пребывания и особенностями построения гнезд, спецификой питания.

Выбор ДП птицы как основы номинации зависит от роли объекта в повседневной практике и культуре диалектоносителей, от особенностей

их познавательной деятельности и наблюдательности, умения ассоциировать предметы внеязыковой действительности и т.д.

Внимание сосредоточено на вербализации специфического признака птиц 'звук'. На материале орнитономинации восточнополесского диалекта выделены четыре модели реализации этого ДП. Часть лексем образована путем непосредственной имитации звуков птиц, часть – с помощью аффиксов от междометий, другие являются аналитическими названиями. Обнаружен ряд семантических транспозитив, которые образованы по подобию звуков птиц и звуков животных, звучания предметов, а также на основе субъективных впечатлений диалектоносителей.

Ключевые слова: орнитолексика, мотивационный анализ, дифференциальный признак, мотивема, принцип номинации.

Y. Lytvynenko. Verbalization of Birds Differential Features in Eastern Polysia Dialect Lexis

The article clarifies that names with clear internal form and the names which were deetymologised included into lexis thematic group called „Birds names”. The majority of unmotivated lexical units belong to common Slavic ornithofund. L. Bulakhovskyi, Y. Zakrevs'ka, Y. Strutyns'kyi, M. Antropov and others studied such names. Motivated and semi-motivated birds names studies are described in this work, paying special attention to determination of naming basis choice, made by the speakers.

Having conducted the analysis typical for ornithonomination motivational units which are determined by the set of specific birds features, connected with their voice and sound, appearance, odor, behavior, typical location, nesting and feeding peculiarities were specified.

The choice of bird distinctive feature as the basis of naming depends on its role in the speaker's everyday life and culture, his cognitive activity and the ability to observe, associate things of extra-linguistic reality, etc.

Great deal of attention is focused on the verbalization of a specific feature of birds 'sound'. Sound and voice ornithonames are traditionally studied based on word forming types. Based on ornithonaming of Eastern Polysia dialect 4 models of DS 'sound' were distinguished. Part of the lexical unit is formed by direct birds sounds imitation, others are formed by affixal postexclamational formations and analytical names. A number of semantic transposites, which were formed based on birds sounds to animals sounds similarity, different things sounds as well as based on dialect speakers subjective impressions were found out.

Lexical units, exclamation derivatives used for birds calling and folk sounds imitations were recorded.

Key words: ornitholexics, motivational analysis, differential characteristic, motive, naming principle.

Стаття надійшла до редакції 1.11.2018 р.

Прийнято до друку 5.11.2018 р.

Рецензент – к. філол. н., доц. Лєснава В. В.

І. О. Ніколаєнко, С. С. Солodka (Старобільськ)

УДК 811.161.2'282(477.54/.62

**МАТЕРІАЛИ ДО СЛОВНИКА ЛЕКСИКИ ТРАДИЦІЙНИХ
НАРОДНИХ ПРОМИСЛІВ УКРАЇНСЬКИХ
СХІДНОСЛОБОЖАНСЬКИХ ГОВІРОК**

Мовознавчим аналогом і своєрідним продовженням етнографічних профільних словників як різновиду лексикографічних праць, як зазначає П. Гриценко, є тематичні (регіональні чи загальномовні) діалектні словники, у яких культурна інформація – це компонент семантичного опису лексем; ця інформація може займати значне місце чи й превалювати в окремих словникових статтях; з діалектних словників, зорієнтованих на докладне відтворення описуваного фрагмента народної культури, останній постає виразно і зримо [Гриценко 1999: 18].

Неоднакова повнота представлення лексики української діалектної мови і за регіонами, ареалами побутування діалектної мови, і за набором ТГЛ, ЛСГ та повнотою відтворення елементів у межах таких об'єднань у наш час є самоочевидною [Гриценко 2005: 12]. На думку П. Гриценка, номінація явищ, понять традиційної народної культури виявляється поліінформативною, а її фіксація й збереження залишаються актуальним завданням сучасної етнології. Реалізації цих завдань підпорядковане укладання етнографічних профільних словників, які мають відтворити окремі понятійні, ідеографічні сфери – профілі – традиційної культури [Гриценко 1999: 14].

За ідеографічним віднесенням лексики діалектні словники поділяються на а) монотематичні, що охоплюють лексику однієї тематичної групи, та словники-індекси, що постали як продовження опису лексики окремих тематичних груп; б) словники, зорієнтовані на відтворення лексики безвідносно до її тематичного поділу [Гриценко 2005: 14].

У кінці ХХ ст. створено етнографічні словники, серед яких на особливу увагу заслуговують: словник гончарської термінології О. Пошивайла [Пошивайло 1993], словник назв українського народного одягу К. Матейко [Матейко 1996], деревообробки [Шевченко 1997] та словник української народної термінології тканини та ткацтва Є. Шевченка [Шевченко 1999], які репрезентують у лексикографічному форматі окремі фрагменти народної матеріальної культури.

В. Леснова уклала регіональний тематичний словник недиференційного типу [Леснова 1999], до реєстру якого включено слова, пов'язані із номінацією людини та її рис, зібрані в 64 н. п. Луганської обл.; та словник диференційного типу, який став першою спробою об'єднати наявну в українському діалектному мовленні оцінну лексику, що характеризує людину [Леснова 2013].

Членами кафедри української мови й української філології та загального мовознавства Луганського національного університету імені

Тараса Шевченка впорядковано „Словник українських східнослобожанських говірок” з реєстром у 3500 слів диференційного типу, що містить лише традиційну діалектну лексику, зафіксовану в різних населених пунктах Слобожанщини (схід України) та в перехідних говірках від східнослобожанських до східностепових, яка не ввійшла до основного словникового складу сучасної української літературної мови [СУССГ].

Значний репертуар діалектної фразеології східнослобожанських та степових говірок Донбасу подали Віктор та Дмитро Ужченки в словнику диференційного типу (зафіксовано 8112 одиниць), де розкрито значення фразеологізмів та їхню стилістичну характеристику [ФСССГД].

У зв'язку з архаїзацією й занепадом промислів особливого значення набуває фіксація лексики традиційних народних ремесел. Одним з перших регіональний етнографічний словник 1902 р. уклав В. Василенко [Василенко 1902], який зібрав і подав тлумачення народних термінів кількох тематичних груп.

Хоча спеціального опису виробничих процесів, пов'язаних з різними промислами й ремеслами, в етнографічних працях дослідників Східної Слобожанщини не виявлено, проте принагідне відбиття лексики народних ремесел засвідчене [Багалій 1991; Иванов 1898].

Укладання матеріалів до словника традиційних народних промислів спирається на польовий матеріал, зібраний і записаний у 60 селах Луганської області. Слова розташовано в алфавітному порядку й подано в початковій формі. Зазначено закінчення родового та орудного відмінків однини. Значення сформульовано після граматичної характеристики. Кожна лексема паспортизована літерним скороченням назв населених пунктів, у яких вона зафіксована. Отже, матеріали словника відображають полісистему на тлі досліджуваного діалектного континууму.

ФРАГМЕНТ СЛОВНИКА

Бондарь [бондар'], -я, -ем. Майстер, який виробляє бодні (діжки). *Донц, Кам'ян, Каськ, Литв, Мик, Ол, Первом, Пет, Півн, Пр, Смол, Старб, Ціл.*
Верлига [ве^рл^ига], -и, -ою (-ой). Залишки від перепряденого клоччя. *Міл, Міст.*

Верхівець [ве^рх^іве^ц'], -я, -ем. Верхній вал у ткацькому верстаті. *Тан.*

Віконник [в^ікон^ик], -а (-у), -ом. Вид рубанка для вистругування фальца. *Мороз, Новр, Ол, Пр.*

Віслук [в^ісл^лук], -а, -ом. Підставка для різання дров, що складається із збитих навхрест жердин, з'єднаних поперечкою. *Білов, Біллуц, Бул, ВерхД, Дмитр, Калм, Новр, Сем, Смол.*

Глазурь [глазур'], -і, -єю, (-єю, -ьою, -ей). Склоподібний сплав, яким покривають глиняний посуд. *Білов, Голуб, Ман, Смол.*

Гостряк [гост^рак], -а, -ом. Лезо сокири. *Білов, Бул, калм, КрасП, Лиз, Лим, Новб, Пет, Півн, Покр, Пр, Сем, Смол, Сосн.*

Гранник [гран^ик], -а, -ом. Шевський напилок, яким загладжують краї

підшви. *Сем.*

Грашпиль [г¹рашпи^ел¹'], -я, -ьом. Шевський напилек, яким загладжують краї підшви. *Білов, Лиз, Лозов, Мороз, Пет.*

Груба [г¹руба], -и, -ою. Частина гончарного горна, де згорає паливо. *Біллуц, Богд, Доци, Мороз, Півн, Рай, Сосн.*

Довбешка [доу¹бешка], -и, -ою (-ой). Великий дерев'яний молот, яким забивають кілки в землю, клинки в дерево. *Дмитр, Кам'ян, Каськ, Лиз, Ман, Новопск, Ноєр, Пр.*

Дратвина [драт¹вина], -и, -ою (-ой). Дратва, міцна просмолена або навощена нитка, якою шиють взуття. *Смол.*

Дуга [ду¹га], -и, -ой (-ою). Кожна з бічних дощечок, з яких складається діжка. *Біллуц, Голуб, Каськ, Лиз, Мороз, Новб, Первом, Півн, ПлП, Полов, Рай, Сосн.*

Духало [ду¹хало], -а, -ом. Ковальський міх. *Дмитр, Каськ, Первом, Пр.*

Дучка [дуч¹ка], -и, -ой (-ою). Один з отворів у перегородці, через які проходить вогонь на обпалюваний посуд. *Бонд, Новопск, Ціл.*

Душник [душ¹ник], -а (-у), -ом. Один із отворів в перегородці, через які проходить вогонь на опалюваний посуд. *Богд, Лим, Лозов, Мороз, Сич.*

Жерсть [ж¹ерс^т'т'], -і (-и), -ю. Листове залізо. *Білов, ВерхД, Дмитр, Мак, Міл, Міст, мороз, Новопск, ПлП, Пр, Преоб, Розп, Смол.*

Животник [жи^евот¹ник], -а, -ом. Перекладина в ткацькому станку, на яку спирається ткач. *Паньк.*

Заплішка [зап¹л'ішка], -и, -ою (-ой). Невеликий клинок для закріплення (наприклад, топорища в обусі сокири). *Білк, Доци, Калм, Коляд, КрасП, Лозов, Ман, Міст, НижД, Новопск, Первом, Пет, Півн, Покр, Полов, Розп, Рай, Сем, Смол.*

Заполоч [заполоч], -і, -ю. Кольорова смужка в тканині. *Бондар, Сич.*

Зендзобель [зен¹дзебе^л'], -я, -ьом. Вид рубанка для вистругування фальца. *Коляд.*

Карнизник [кар¹низни^к], -а, -ом. Вид рубанка для вистругування фальца. *Лим.*

Кірса [к¹ірс^а], -и, -ою (-ой). Дрібні частинки деревини, що падають з-під пилки під час обробки деревини. *Соснів.*

Клевець [кле¹вец¹'], -я, -ем. Молоток для клепання коси. *Новр, Ол, Покр.*

Клинець [кли^енец¹'], -я, -ьом. Невеликий клинок для закріплення (наприклад, топорища в обусі сокири). *Новмик.*

Кожевник [ко¹жеу¹ник], -а, -ом. Майстер, який виготовляє ремінну зброю. *Білк.*

Койло [ко¹іло], -а, -ом. Вид сокири з лезом, перпендикулярним до топорища. *Містк.*

Колій [ко¹л'ії], -я, -йом. Людина, яка рубає й коле дрова. *Богд, Біллуц, Каськ, Первом, Ціл.*

Копило [ко¹пило], -а, -ом. Шевське знаряддя у формі ступні, яким користуються при виготовленні взуття. *Дмитр, Мороз.*

Косинець [ко¹сине^ц'], -я, -ем (-ьом). Поперечна планка, що з'єднує і

зміцнює дошки дверей. *Бул.*

Кравчиха [краўч'і́ха], -и, -ою (-ой). Жінка, яка шиє легкий одяг. *Каськ, Криз, Мороз, Новб, Ціл.*

Круг [круг^x], -а, -ом. Гончарний станок. *Голуб, Міл, Міст, Пет, ПлП, Соснів.*

Кузнець [куз'нец'ь] -я, -ем (-ьом). Основний робітник, який кує в кузні. *Білов, богд, Голуб, Донц, Кам'ян, Каськ, Криз, Литв, Міст, Мороз, НижД, Новмик, Новопск, Півн, ПлП, Пр, Сем, Сич, Смол, Тан, Ціл.*

Кузниця [кузниц'я], -і, -ьою. Майстерня коваля. *Богд, Донц, Каськ, Новр.*

Лапка [лапка], -и, -ою (-ой). Шевське знаряддя у формі ступні, яким користуються при виготовленні взуття. *Білк, КрасП, Литв, Новопск, Первом, Рай, Старб.*

Ломок [ломок], -а, -ом. Перекладина в ткацькому станку, на яку спирається ткач. *Міл.*

Лук [лук], -а (-у), -ом. Лучкова пила, пристрій, що має лезо (полотно) у вигляді стрічки, натягнутої в дерев'яному станку. *Бул.*

Міжниття [міжнит'я], -я, -ям. Дорога, місце, через яке продівається човник. *Бул.*

Нечільниця [неч'іл'ниц'я] – ткацьке знаряддя для в'язання начиння. *Біллуц.*

Нижняк [ниж'н'ак], -а, -ом. Нижня частина гончарного кола. *Біллуц, Білов, Лиз, Лим, Литв, Первом, Пет, Рай, Тан.*

Обапілок [обап'ілок], -а, -ом. Опукла з одного боку дошка, що залишається після поздовжнього розпилювання колоди. *Білк, Розп.*

Оддушник [од'ушник], -а, -ом. Один з отворів у перегородці, через які проходить вогонь на обпалюваний посуд. *Первом.*

Окалина [окали'на], -и, -ою (-ой). Червоно-бурий наліт, який утворюється внаслідок окислення заліза. *Мус, НижД.*

Опиллок [опиллок], -а, -ом. Дрібні частинки деревини, що падають з-під пилки під час обробки деревини. *Полов.*

Ополок [ополок], -а, -ом. Опукла з одного боку дошка, що залишається після поздовжнього розпилювання колоди. *Лиз, Соснів.*

Отборник [отборник], -а, -ом. Вид рубанка для вистругування фальца. *Міл.*

Охналь [охнал'ь], -я, -ем (-ьом). Один із цвяхів, яким прибивають підкову до копита коня. *Лиз.*

Перетикання [пер'етикан'я] – Кольорова смужка в тканині. *Пр, Маньк, Лиз, Лозов.*

Пильщик [пил'шч'ік], -а, -ом. Робітник, який розпилує колоду на дошки. *Мак, Мус, Новопск, Смол, Ціл.*

Піднебіння [піднеб'ін'я], -я, -ям. Перегородка, яка розділяє ту частину гончарного горна, де згорає паливо, від тієї, де складається посуд для обпалювання. *Пр.*

Підойма [підойма], -и, -ою (-ой). Важіль, яким підважують, піднімають

щось важке. *Лим, Пр.*

Плашка [п^лашка], -и, -ою (-ой). Інструмент для нарізування зовнішньої гвинтової різьби на болтах, стрижнях. *Білов, Бул, Дмитр, Кам'ян, Каськ, Лиз, Лим, Ман, Міл, Міск, Мороз, Мус, Новмик, Новопск, Новр, Первом, Пет, Покр, Полов, Пр, Рай, Розп, Сем, Смол, Тан, Ціл.*

Пліха [пл'іха], -и, -ою (-ой). Невеликий клинок для закріплення (наприклад, топорища в обусі сокири). *Лим.*

П'ята [п'ята], -и, -ою (-ой). Протилежна лезу частина сокири. *Лиз, Новр, Ціл.*

Римарь [р^имар'], -я, -ем (-ем). Майстер, який виготовляє ремінну зброю. *Богд, ПлП, Полов.*

Розпильник [роз'пил'ни^к], -а, -ом. Робітник, який розпилює колоду на дошки. *Білов, Литв.*

Смолошка [смо^лошка], -и, -ою (-ой). Майстерня, де займаються смолокурінням. *Тан.*

Смолщик [смолшч'и^к], -а, -ом. Той, хто займається смолокурінням, добуванням смоли, скипидару й вугілля з деревини хвойних дерев. *Білк.*

Сотка [сотка], -и, -ою (-ой). Набивний цвях. *Бул, Сич.*

Ставиця [ста'виц'а], -і —єю (-ей, -ьою). Одна з двох бокових частин верстата, на яких тримаються його основні деталі. *Голуб.*

Суч [суч'], -я, -ем (-ьом). Дратва, міцна просмолена або навощена нитка, якою шують взуття. *Мик, Ціл.*

Теслиця [те^сслиц'а], -і, -ьою (-єю, -ьой). Вид сокири з лезом, перпендикулярним до топорища. *Лим, Ман, Новр, Старб.*

Токарня [то'карн'а], -і, -ьою (-ьой, -ей). Токарний верстат для обточування маточини (ступиці) колеса. *Білов, Пр.*

Торнік [торн'ік], -а, -ом. Пази по краю клепок діжки, які вставляють у дно. *Міл.*

Трачник [трач'ни^к], -а, -ом. Робітник, який розпилює колоду на дошки. *Калм, Лиз, Мороз, Новб, Півн, Соснів.*

Трачка [трач'ка], -и, -ою (-ой). Майстерня, де колоду розпилюють на дрова. *Лим, Мороз, Новр, Соснів.*

Ухналь [ух'нал'], -я, -ьом. Один із цвяхів, якими прибивають підкову до копита коня. *Каськ, Міст, Мороз, Новопск, Первом, Півн, Сич, Смол, Тан.*

Фалець [фале^ц'], -я, -ьом. Вид рубанка для вистругування фальца. *Біллуц, Доци, Новб, Новопск, Соснів, Тан.*

Фігурей [ф'ігу^рей], -я, -ем. Вид рубанка для вистругування фальца. *Новмик.*

Фуган [фу'ган], -а (-у), -ом. Великий довгий рубанок для вирівнювання поверхні дерева. *Лиз, Первом.*

Фульцибель [фул'цибел'], -я, -ем. Вид рубанка для вистругування фальца. *Білк, ВерхД, Мик.*

Хвайонка [хвайонка], -и, -ою (-ой). Вид рубанка для вистругування фальца. *Первом.*

Цап [цап], -а, -ом. Підставка для різання дров, що складається із збитих

навхрест жердин, з'єднаних поперечкою. *Лиз.*

Цваха [ц'вах], -а, -ом. Середнього розміру залізний цвах. *Новр, Пет.*

Черевичник [ч'є^ире^ивич'ни^к], -а, -ом. Швець, чоловік, який шиє взуття. *Тан.*

Черінь [ч'єр'ін'], -і, -ю. Перегородка, яка розділяє ту частину гончарного горна, де згорає паливо, від тієї, де складається посуд для обпалювання. *Каськ, Коляд, КрасП, Лиз, Лим, Литв, Лозов, Пет, Покр, Рай, Сич, Смол, Ціл.*

Шершетка [ше^ршетка], -и, -ою (-ой). Вузький рубанок з напівкруглим різцем для первинного стругання деревини. *Богд.*

Шпилька [шпил'ка], -и, -ою (-ой). Цвах для шиття взуття. *Каськ, Коляд, Мус, Ціл.*

Шпуга [шпуга], -и, -ою (-ой). Поперечна планка, що з'єднує й зміцнює дошки дверей. *Білов, Богд, Голуб, Каськ, КрасП, Криз, Лим, Мак, Ман, Мороз, Ол, Паньк, Первом, ПлП, Пр, Преоб, Розп, ціл.*

Література

Багалій 1991 – Багалій Д. Історія Слобідської України. – Х. : Основа, 1991. – 255 с.; **Василенко 1902** – Василенко В. Опыт толкового словаря народной технической терминологии по Полтавской губернии. Кустарные промыслы, сельское хозяйство и земледелие, народные поговорки и изречения // Сб. Харьк. ист.-филол. о-ва. – Харьков, 1902. – Т. 13. – С. 139 – 214; **Гриценко 1999** – Гриценко П. Ю. Етнографічні словники у контексті сучасної культури / П. Ю. Гриценко // Шевченко Є. І. Українська народна тканина. – К. : Артанія, 1999. – С. 13 – 21; **Гриценко 2005** – Гриценко П. Українська діалектна лексика: реальність і опис (деякі аспекти) / П. Гриценко // Діалектна лексика: лексикологічний, лексикографічний та лінгвогеографічний аспекти : матеріали доп. Міжнар. наук. конф. – Глухів : РВВ ГДПУ, 2005; **Іванов 1898** – Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии. Очерки по этнографии края / сост. В. И. Иванов. – Х., 1898. – Т. 1. – 1012 с.; **Леснова 1999** – Леснова В. В. Матеріали до словника говірок Східної Слобожанщини: Людина та її риси / В. В. Леснова. – Луганськ : Вид-во „Шлях”, 1999. – 76 с.; **Леснова 2013** – Леснова В. В. Словник оцінних номенів людини в українських діалектах / Валентина Леснова ; за заг. ред. П. Ю. Гриценка ; Держ. закл. „Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка”. – Луганськ : Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2013. – 304 с.; **Матейко 1996** – Матейко К. Український народний одяг : етногр. слов. / К. Матейко. – К. : Наук. думка, 1996. – 196 с.; **Пошивайло 1993** – Пошивайло О. Ілюстрований словник народної гончарської термінології Лівобережної України (Гетьманщина) / О. Пошивайло. – Опішне : Укр. народознавство, 1993. – 280 с.; **СУСГ** – Словник українських східнослобожанських говірок / К. Глуховцева, В. Леснова, І. Ніколаєнко, Т. Терновська, В. Ужченко. – Луганськ, 20002. – 234 с. **ФСССГД** – Фразеологічний словник східнослобожанських і степових

говірок Донбасу / Віктор Ужченко, Дмитро Ужченко. – Вид. 6-е, доп. і переробл. – Луганськ : Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2013. – 552 с. **Шевченко 1997** – Шевченко Є. Народна деревообробка в Україні : слов. нар. термінології / Є. Шевченко ; наук. ред. М. Козак. – К. : Артанія, 1997. – 312 с. **Шевченко 1999** – Шевченко Є. І. Українська народна тканина / Є. І. Шевченко. – К. : Артанія, 1999. – 416 с.

Список населених пунктів та їх скорочень

(усі населені пункти розташовані в Луганській області)

Баг – Багачка, Троїцький р-н; Білк – Білокуракине, Білокуракинський р-н; Біллуц – Білолуцьк, Новопокровський р-н; Білов – Біловодськ, Біловодський р-н; Богд – Богданівка, Біловодський р-н; Бонд – Бондарівка, Марківський р-н; Бондар – Бондареве, Старобільський р-н; Бул – Булавинівка, Новопокровський р-н; Бунч – Бунчуківка, Білокуракинський р-н; ВерхД – Верхня Дуванка, Сватівський р-н; Голуб – Голубівка, Кременський р-н; Гонч – Гончарівка, Сватівський р-н; Дмитр – Дмитрівка, Новоайдарський р-н; Донц – Донцівка, Новопокровський р-н; Калм – Калмиківка, Міловський р-н; Кам’ян – Кам’янка, Новопокровський р-н; Каськ – Каськівка, Марківський р-н; Коляд – Колядівка, Новоайдарський р-н; КрасП – Красне Поле, Марківський р-н; Криз – Кризьке Марківський р-н; Лиз – Лизіне, Білокуракинський р-н; Лим – Лиман, Старобільський р-н; Литв – Литвинівка, Біловодський р-н; Лозов – Лозовівка Старобільський р-н; Мак – Макіївка, Кременський р-н; Ман – Маньківка, Сватівський р-н; Мик – Микільськ, Міловський р-н; Михайл – Михайлюки Новоайдарський р-н; Міл – Мілуватка Сватівський р-н; Міст – Містки, Сватівський р-н; Мороз – Морозівка, Міловський р-н; Мус – Мусіївка Міловський р-н; НижД – Нижня Дуванка, Сватівський р-н; Новб – Новобіла, Новопокровський р-н; Новмик – Новомикільськ, Кременський р-н; Новопск – Новопсков, Новопокровський р-н; Новр – Новорозсош, Новопокровський р-н; Ол – Олексіївка Новоайдарський р-н; Осин – Осинове, Новопокровський р-н; Паньк – Паньківка Білокуракинський р-н; Первом – Первомайськ, Біловодський р-н; Пет – Петрівка, Сватівський р-н; Півн – Півнівка, Міловський р-н; Піск – Піски Новопокровський р-н; ПлП – Плахо-Петрівка, Білокуракинський р-н; Покр – Покровське, Троїцький р-н; Полов – Половинкине, Старобільський р-н; Пр – Просторе, Білокуракинський р-н; Преоб – Преображенне, Сватівський р-н; Рай – Райгородка, Сватівський р-н; Розп – Розпасіївка, Троїцький р-н; Сем – Семикозівка Біловодський р-н; Смол – Смолянинове, Новоайдарський р-н; Соснів – Соснівка, Новопокровський р-н; Сич – Сичанське, Марківський р-н; Старб – Старобільськ Старобільський р-н; Тан – Танюшівка, Новопокровський р-н; Ціл – Цілуйкове, Білокуракинський р-н; Червпоп – Червонопопівка, Кременський р-н; Шульг – Шульгинка, Старобільський р-н.

Ніколаєнко І. О., Солодка С. С. Матеріали до словника лексики традиційних народних промислів українських східнословобожанських говірок

У статті представлено матеріали до словника традиційних народних промислів українських східнословобожанських говірок. Запропоновані матеріали відбивають характерні особливості та регіональні відмінності термінології народних промислів (гончарство, теслярство, ткацтво та ін.) в українських східнословобожанських говірках.

Актуальність праці зумовлена тим, що й досі не розв'язано чимало проблем діалектної лексикології, зокрема не створено загальноукраїнського діалектного словника та словників багатьох регіонів українського діалектного континууму.

Номінація явищ, понять традиційної народної культури є поліінформативною, а її фіксація та збереження залишаються актуальним завданням сучасної етнології. У зв'язку з цим укладання етнографічних профільних словників, які мають відтворити окремі понятійні, ідеографічні сфери – профілі – традиційної культури, підпорядковане реалізації цих завдань.

Укладання матеріалів до словника традиційних народних промислів спирається на польовий матеріал, зібраний і записаний у селах Луганської області. Отже, матеріали словника відображають полісистему на тлі досліджуваного діалектного континууму.

Ключові слова: словник, сема, говірка, традиційні народні промисли, східнословобожанські говірки, тематична група лексики.

Николаенко И. А., Солодкая С. С. Материалы к словарю лексики традиционных народных промыслов украинских восточнослобожанских говоров

В статье представлены материалы к словарю традиционных народных промыслов украинских восточнослобожанских говоров. Предложенные материалы отражают характерные особенности и региональные различия терминологии народных промыслов (гончарство, столярство, ткачество и др.) в украинских восточнослобожанских говорах.

Актуальность предопределена тем, что до сих пор не решен целый ряд проблем диалектной лексикологии, в частности не создан общеукраинский диалектный словарь и словари многих регионов украинского диалектного континуума.

Номинация явлений, понятий традиционной народной культуры является полиинформативной, а ее фиксация и сохранение остаются актуальной задачей современной этнологии. В связи с этим составление этнографических профильных словарей, которые должны воспроизвести отдельные понятийные, идеографические сферы – профили – традиционной культуры, подчинено реализации данных задач.

Составление материалов к словарю традиционных народных

промислов опирається на полевой материал, собранный и записанный в селах Луганской области. Следовательно, материалы словаря отображают полисистему на фоне исследуемого диалектного континуума.

Ключевые слова: словарь, сема, говор, традиционные народные промыслы, восточнослобожанские говоры, тематическая группа лексики.

Nikolayenko I. O., Solodkaya S. S. The Lexical Materials to the Ukrainian Eastern Slobozhanshchyna Traditional Folk Crafts Dictionary of Dialects

The article presents the lexical materials of the Ukrainian East Slobozhanshchyna traditional folk crafts dictionary of dialects. The proposed materials reflect the characteristics and regional differences in the terminology of folk handicrafts (pottery, carpentry, weaving, etc.) in the Ukrainian Eastern Slobozhanshchyna dialects.

The relevance is predetermined by the fact that many problems of dialect lexicology have not yet been solved, in particular, it has not been created the all-Ukrainian dictionary of dialects and the dictionary of individual regions of the Ukrainian dialects.

The nomination of phenomena, the concepts of traditional folk culture are multi-informative, and their fixation and preservation remains the actual task for the modern ethnology. In this regard, the compilation of ethnographic specialized dictionaries, which should reproduce an individual concept, the ideographic spheres, and the profiles of the traditional culture, is subordinated to the realization of these tasks.

The compilation of materials to the dictionary of traditional folk crafts is based on the materials collected in the regions and recorded in the villages of the Luhansk region.

Consequently, the materials of the dictionary display the polysystem of the studied dialect's continuum.

Key words: dictionary, seme, dialect, traditional folk crafts, Eastern Slobozhanshchyna dialects, thematic vocabulary group.

Стаття надійшла до редакції 25.10.2018 р.

Прийнято до друку 30.10.2018 р.

Рецензент – д. філол. н., проф. Глуховцева К. Д.

Г. В. Сікора (Київ)

УДК 811.161.2: 81'373.422

**РЕКОНСТРУКЦІЯ ЯК ПРИЙОМ МОДЕЛЮВАННЯ
МІСЬКОГО МОВЛЕННЯ В ДІАХРОНІЇ
(ДО ІСТОРІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ ЛЬВІВСЬКОГО КОЙНЕ)**

Дослідження міського мовлення як результату мовленнєвої діяльності мешканців міста, національного феномена, який визначає культурний розвиток усього людства, посідає вагомe місце в сучасному науковому дискурсі. Урбанолінгвістика як пріоритетний напрям мовознавчих студій із численними аспектами досліджень міста у своєму арсеналі має широкий репертуар дослідницьких методів та прийомів. Одним із них є реконструкція (від лат. *re-* – префікс, тут означає відтворення, і *constructio* – побудова) – у порівняльно-історичному мовознавстві комплекс прийомів і процедур відтворення незасвідчених мовних станів, форм, явищ шляхом історичного порівняння відповідних одиниць окремої мови, групи чи сім'ї мов [Нерознак 1990: 409].

Історія розвитку лінгвістичної реконструкції як прийому дослідження міських койне в діахронії сягає найдавніших часів і тісно пов'язана із поняттям „койне”. Термін „койне” має кілька значень, серед яких основними є такі: 1) койне [(грец. *κοινή* (*διάλεκτος*) – спільна (мова)] – первісно назва загальнонародної грецької мови, що склалася в IV – III ст. до н. е. на іонійсько-аттичній діалектній основі, поширена форма грецької мови [Масенко 2007: 269]. Може називатися *олександрійським* або ж *загальноаттичним діалектом, грецькою мовою елліністичної епохи*; койне було першим *надрегіональним діалектом Греції*. Поставши як загальний діалект в арміях О. Македонського, койне було першим *надрегіональним діалектом Греції*, а отже – основним предком сучасної грецької мови. Койне написані майже всі твори Нового Заповіту, ним проповідували апостол Павло й інші християнські апостоли, розповсюджуючи Євангеліє в країнах Середземноморського басейну. У такому контексті койне також відоме як *біблійна грецька мова* або *біблійне койне*. [Головач, Шепель 2011]; 2) наддіалектна форма усного міського мовлення, основний засіб повсякденного спілкування мешканців великих міст, де відбувається особливо інтенсивна взаємодія різних діалектних стихій [Масенко 2007: 269].

Здобутки лінгвістичної реконструкції сягають найдавніших часів. Першими дослідниками, які почали аналізувати койне, були вчені давньої Александрії – єгипетського міста, що заснував О. Македонський. Існують спроби реконструкції новозавітного койне, яке виникло з діалектів, поширених у Юдеї та Галилеї в I ст. н.е. [Головач, Шепель 2011]. З розвитком лінгвістики стрімко розгортаються студії з дослідження мовних особливостей міст у діахронії. Дослідники міст минулого, оперуючи різними термінами на позначення міського мовлення („койне”, „діалект”, „говір”, „мова”, „мовлення”), застосовують

внутрішню реконструкцію (на протигагу зовнішній), яка, за визначенням польського лінгвіста Є. Куриловича, „робить діахронні висновки на основі синхронного аналізу мовних свідчень” [Нерознак 1990: 409].

Узявши за основу загальні методологічні засади лінгвістичної реконструкції, за аналогією можна сформулювати такі засади для лінгвістичної реконструкції урбанолінгвістичних праць. Отже, методика реконструкції як прийому моделювання міського мовлення в діахронії передбачає розв’язання таких проблем: 1) як на основі свідчень збережених пам’яток отримати інформацію про мовний стан міського койне попереднього історичного періоду; 2) з’ясувати ступінь вірогідності отриманих результатів і, якщо це необхідно, виявити способи підвищення цієї вірогідності, залучивши додаткові джерела. Реконструктивні можливості урбанолінгвістики забезпечує правильний добір джерельної бази (писемної/усної), яка гарантує повноту й достовірність інформації про мовний стан міського койне на діахронному зрізі, а саме: міський фольклор, регіональні лексикографічні праці, давні граматики, преса, художні/нехудожні (твори художньої літератури, мемуаристика, публіцистика, епістолярій тощо) тексти – твори уродженців міста або твори про місто; документальні джерела, міська ономастика (топоніміка й антропоніміка), медіатекст (архіви радіо й телебачення).

Лінгвісти використовують як рівневу реконструкцію, відтворюючи фонологічний, морфологічний, синтаксичний чи лексичний мовні рівні міст минулого, так і системну (комплексну) реконструкцію, яка передбачає відтворення мовного діахронного стану міста як цілості. Завершальним етапом моделювання мовного прастану міського койне повинно бути синхронне зіставлення різноманітних джерел, аби виявити тотожні мовні елементи, а результатом таких досліджень стає реконструкт давнього койне як модель знання про минулі етапи розвитку міського мовлення. Достовірність реконструкції залежить від кількості отриманої інформації про певну епоху розвитку міста. Труднощі реконструкції полягають у тому, що чим більше часу пройшло від сучасного дослідникові часу до досліджуваного періоду (періоду, який реконструюють), тим меншою стає імовірність вірогідного відтворення діахронного мовного стану міського койне.

Реконструкція діалектів епохи писемних пам’яток і дописемної пори є однією з головних проблем східнослов’янської історичної діалектології. Діахронний аспект лінгвістичних досліджень середньовічного міста як окремого мовного континууму в україністиці та русистиці почав розвиватися внаслідок загострення питання взаємовідносин між літературним стандартом і діалектами та з’ясування діалектної основи літературної мови. Описові дослідження такого спрямування, сконцентровані на проблемі локального забарвлення літературної мови, мали на меті реконструювати за матеріалами писемних пам’яток усне мовлення міст минулого – міські койне –

і з'ясувати роль великих міст у формуванні літературної мови. Сьогодні відомі діяхронні різномірні дослідження, виконані за допомогою описового чи лексикографічного методів, таких древніх міст, як Київ⁴, Москва [Горшкова 1945; Горшкова 1951; Лихтман 1953; Котков 1974; Волкова 1984; Елистратов 1997; Колчева 2007], Новгород [Крысько 1998; Крысько 1993; Крысько 1994¹; Крысько 1994²; Крысько 1994³; Шустер-Шев 1998; Зализняк 2003], Псков [Каринский 1909; Мжельская 1956; Мжельская 1960¹; Мжельская 1960²; Мжельская 1984; Мжельская 1985; Денисенко 1994], Варшава [Wieczorkiewicz 1966; Wieczorkiewicz 1974], Люблін [Wiśniewska 1977¹; Wiśniewska 1977²], Познань [SGMP 1999], Перемишль [Wiśniewska 1975; Джержавін 2010] та ін.

Найбільш актуальним питанням цього напрямку у вітчизняній лінгвістиці було питання вивчення мовних особливостей койне давнього Києва і Москви та їхнього діалектного докільля. Це питання перебувало в контексті проблеми походження і з'ясування характерних рис української мови та породило славнозвісну погодінську гіпотезу, яка сповідувала антинаукову теорію про російський етнічний характер Києва, Київщини часів Київської Русі й неавтохтонність українського населення на цій території. Участь у дискусії взяли відомі українські та російські вчені, зокрема М. Погодін („Записки о древнем языке русском”, 1856), О. Соболевський („Как говорили в Киеве в XIV и XV вв.?”), 1888; „Очерки по истории русского языка”, 1884; „Источники для знакомства с древнекиевским говором”, 1885; „Лекции по истории русского языка”, ч. 1, 1888; „Древнекиевский говор”, 1905), А. Кримський („Древнекиевский говор”, 1906) та ін., а також О. Шахматов, який першим намагався послідовно викласти теорію походження київського та московського койне [Шахматов 1916].

Згодом до проблеми лінгвістичного дослідження давнього Києва зверталось багато інших мовознавців: Л. Булаховський („До питання про мову стародавнього Києва та Київщини”) [Булаховський 1977], В. Русанівський („Вивчення мови стародавнього Києва: стан і перспективи”, „Роль Києва в розвитку літературних мов Києвської Русі”) [Русанівський 1980; Русановский 1982], І. Ющук („Про походження української мови”) [Ющук 1995], Г. Півторак („Давньокиївські писемні пам'ятки XI–XIII століття як джерело дослідження ранньої історії української мови”) [Півторак 2003] й ін.

Дослідник російського мовного сегменту Одеси Є. Степанов у своїй монографії „Російське мовлення Одеси” (2004) використав реконструкцію як додатковий прийом дослідження, назвавши її *методом*. Метою лінгвіста було відтворити елементи мовної ситуації на різних етапах історії міста і простежити еволюцію особливостей російського мовлення одеситів, визначити його місце в історії розвитку російської літературної мови, що забезпечили писемні джерела: твори

⁴ Див. нижче.

художньої літератури, мемуаристика, публіцистика, публікації одеських газет і журналів XIX – XXI ст., давні словники відмінностей російського одеського мовлення [Степанов 2004].

2. В україністиці та полоністиці наявна низка лінгвістичних праць із дослідження міста Львова в діяхронії, у яких різною мірою було застосовано лінгвістичну реконструкцію.

Лінгвальна природа міста Львова, яке розташоване на території поширення наддністрянського діалекту південно-західного наріччя української мови, в ареалі функціонування західноукраїнського (галицького) варіанта української літературної мови, у діяхронному зрізі була складною через своє стратифікаційно-функційне різноманіття, що зумовлювали екстралінгвістичні чинники. У місті взаємодіяли різні національні мови (українська, польська, німецька, їдиш, вірменська й ін.), їхні діалектні, просторічні та літературні форми [Сікора 2015²]. До 1939 року (умовно) у Львові панували історично зумовлені українсько-польські диглосія та білінгвізм, а отже, львівське мовлення довоєнного періоду містило два основних сегменти: польський та український, що стверджував, зокрема, О. Горбач, розрізняючи польське й українське койне Львова [Горбач 2006: 173]. У 1939 році згідно з пактом Молотова-Ріббентропа Львів (як і вся Галичина) увійшов до складу Радянського Союзу. Обмін населенням із Польщею, зокрема вимушена еміграція більшості поляків-львів'ян на материнський ареал – у Польщу; імміграція переселенців із Росії та українців зі Сходу суттєво вплинули на мовну ситуацію у Львові.

Якщо українське львівське койне протягом свого розвитку змінювало свою лінгвальну сутність, то внаслідок окупації міста радянською владою та його входу до складу СРСР відбулася трансформація та руйнування польського львівського койне, яке в польській діалектології вважають важливим складником такого територіального різновиду польської мови, як *polski dialekt południowokresowy – південний (південно-східний) периферійний діалект польської мови*, або *південний (південно-східний) окраїнний чи кресовий діалект польської мови*, а також компонентом *південного (південно-східного) периферійного (кресового) варіанта польської мови*, формування та розвиток якого означений віддаленістю від материнського польського мовного континууму.

Відтак, історичні обставини зумовили звужене функціонування польської мови: втрату її державності й усунення з активного вжитку. Польське койне Львова набуло *статусу редуکتивного* за аналогією до „редуктивної говірки” як різновиду територіальної диференціації діалектної мови, що зазнала чи зазнає структурних змін унаслідок відчутного руйнування цілісного мікросоціуму носіїв говірки через дозаселення чи переселення та звуження сфери функціонування через її заступлення в раніше використовуваних комунікативних ситуаціях

іншими говірками, літературною мовою, чужими мовами чи їх говірками [Гриценко 2007: 567].

Першими мовлення львів'ян попередніх історичних зрізів із застосуванням реконструкції як діахронного прийому моделювання дослідили польські лінгвісти, завданням яких було відтворити мовну картину польського передвоєнного Львова ХХ ст. Реалізація лінгвістичної реконструкції польськомовного Львова до 1939 року була можливою завдяки збереженню різноманітних польських джерел тієї доби, якими стали: 1) рукописні словнички львівського мовлення – лексикографічні праці, які зберігалися у приватних фондах; 2) міський фольклор; 3) аудіо- та текстфонди радіопередач – львівської „Na wysoliej lwowskiej fali” [Wajda, Vogelfänger 1934; WLF 1991] та вроцлавської „Studia 202” [Bambetel]; 4) художні тексти польських письменників, які репрезентували мовні особливості передвоєнного Львова; 5) інші праці, зокрема мемуарні; 6) львівська преса; 7) інші архівні матеріали.

Першою науковою студією, що подає аналіз львівського мовлення в діахронному аспекті, є стаття Б. Рикель „O języku Wilczków mieszczańskich XVII w.” (1963), у якій авторка опрацювала домашню книгу під назвою „Pamiętnik Wilczków” львівської міщанської родини Вілчків [Rykiel 1963]. Пам'ятка фіксує записи трьох поколінь від 1640 до 1714 рр. з родинного та публічного життя (реєстр домашніх витрат, список боржників, фрагмент бухгалтерської книги та копію документа з політичного життя) із тенденцією до збільшення рис, відмінних від загальнопольської мови. Детальний опис пам'ятки та її лінгвістичний аналіз засвідчив, що вона є репрезентантом польської периферійної мови із виразними діалектними ознаками на всіх мовних рівнях, зумовленими впливом української (особливо на фонетичному рівні) та латинської мов.

Реконструктивний прийом для цілісного дослідження редукованого після 1939 року польського мовного ареалу Львова вперше застосувала З. Курцова – представниця краківської лінгвістичної школи. Результати її наукового пошуку ілюструють праці „Język miejski przedwojennego Lwowa” (1979), „Gwara miejska Lwowa” (1981), „Polszczyzna Lwowa i kresów południowo-wschodnich do 1939 roku” (1983, 1985, 2006), „Lwowskie piosenki uliczne, kabaretowe i okolicznościowe do 1939 roku” (1989, у співавторстві), „O mowie polaków na kresach wschodnich” (1993).

У її ґрунтовній монографії „Polszczyzna Lwowa i kresów południowo-wschodnich do 1939 roku” [Kurzowa 1985], яка вийшла в трьох виданнях, уперше комплексно проаналізоване польське мовлення Львова в контексті функціонування польської мови на південно-східних теренах Польщі. У мовленні львів'ян аналізованого періоду виокремлено такі функційні різновиди: *dialekt kulturalny* (культурний діалект) – мовлення інтелігенції, *gwara miejska* (міський говір), або *gwara lwowska* (львівський говір) – мовлення простолюду чи людей, що приїхали з діалектного довкілля; окремо виділено *балак* як стилістичний різновид, що виражає

народний гумор корінних львів'ян [Там само: 394]. Монографія З. Курцовой містить історичну та соціолінгвістичну інформацію про мовну картину передвоєнного міста, опис українсько-польських інтерферентних процесів, характеристику всіх мовних рівнів. Особливу увагу дослідниця приділила лексичному складові: на підставі опрацьованих матеріалів уклала словник діалектної лексики південно-східного регіону, яка функціонувала й у Львові. Джерельною базою дослідження послуговували лексикографічні матеріали, рукописні словники усного львівського мовлення, зокрема „Słowniczek wyrazów i zwrotów lwowskich” (1972 – 1974) З. Кіасової, „Słownik lwowski” Б. Левицького, укладений Р. Возняковським; „Słowniczek gwary lwowskiej” В. Шольгіня, а також його рукописні вірші. До аналізу залучено записи мовлення семи інформантів та друковані тексти, близькі до розмовних, зокрема тексти популярної передвоєнної сатирично-гумористичної передачі „Na wysoliej lwowskiej fali”, ведучі якої, львів'яни Г. Фогельфангер (Тонько) та К. Вайда (Щепко), уживали не літературну польську мову, а розмовну, побутову [Wajda, Vogelfänger 1934]; подібні до названих гумористичні тексти, вміщені у львівському двотижневику „Śmigus”⁵, який виходив у 1885 – 1915 рр., та власноруч зібрані авторські матеріали (із допомогою львівської родини авторки). Дослідження З. Курцовой стало вагомим для польського мовознавства ще й тому, що привернуло увагу інших дослідників до польського львівського мовлення як лінгвістичного об'єкта і стало джерельною базою для подальших студій.

Лінгвістичні погляди, сформовані З. Курцовой, домінують у праці „Lwowskie piosenki uliczne, kabaretowe i okolicznościowe do 1939 roku” (1989, співавтор – Й. Габела), у якій проаналізовано мовні особливості львівських польських пісень на фонетичному, граматичному рівнях [Habela, Kurzowa 1989: 46 – 59], а також словник і характеристику лексики пісень [Там само: 290 – 327]. Аналіз мови передвоєнного Львова З. Курцова виклала також у дослідженні „O mowie polaków na kresach wschodnich” [Kurzowa 1993], де в підрозділі „Gwara miejska Lwowa jako osobliwość kresów południowych” поінформувала про історію розвитку польського мовлення Львова: хронологічні межі його функціонування, особливості постання, формування та розвитку в зіставленні з іншими польськими діалектами; визначила хронологічні рамки функціонування ідіома, особливості його розвитку та структури.

Своє бачення реконструкту львівського польського мовлення до 1939 року реалізувала вроцлавська дослідниця І. Зайфферт-Наука в монографії „Dawny dialekt miejski Lwowa” (1992) [Seiffert-Nauka 1992]. Дослідження подає цілісний аналіз фонетичного, морфологічного, словотвірного та синтаксичного рівнів без розмежування львівського мовлення за функційними різновидами. Використавши напрацювання

⁵ Народний звичай обливання водою на другий день після Великодня.

попередників, І. Зайфферт-Наука залучила до своєї джерельної бази додаткові матеріали, зокрема нові інтерпретації ідеї львівської радіопередачі „Wesoła Lwowska Fala”, які розвинулися у Вроцлаві: матеріали газети „Słowo Polskie” (1946), рубрику „Podsluchane” (діалоги між варшавцем Антоном (Тоньком) і львів'янином Франком); матеріали газети „Wrocławski Kurier Pustrowany” (1947 – 1948), де описано кумедні пригоди, пов'язані з пошуком роботи й організацією життя у повоєнні часи у Вроцлаві львів'ян Юзька і Валерка; фонди радіопередачі „Studia 202” (1957 – 1958), організованої на зразок львівської, головними героями якої були Юзько (Józku) – Паняга (Paniaga) і Місько (Miśku) – Штибулет (Sztymbulet); автором радіодіалогів був А. Бамбетель [Bambetel].

І. Зайфферт-Наука використала також передрук текстів К. Вайди і Г. Фогельфангера, уміщених у книзі „Szczepko i Tońko: Dialogi radiowe z „Wesołej lwowskiej fali”, порівняно з першодруком 1957 р. у вроцлавському журналі „Nowe Sygnały”⁶. До аналізу залучено „Słownik gwary lwowskiej” В. Гуравського [Górawski 1982]; тексти львівських пісень, уміщених у двох томиках: „Piosenki z przedmieścia” (1917) та „Śpiewające przedmieście” (1911), які зібрала львів'янка Л. Ольшанська; а також написані здебільшого в еміграції книжки А. Хцюка „Opowieść o Wielkim Księstwie Bałaku”, К. Шлеєна, зокрема його вірш „O lwowskim bałaku”, відомості „Polskiego słownika rijackiego i antologii bachicznej” Ю. Тувіма, де було опрацьовано також і львівський матеріал.

Фразеологічний склад львівського мовлення до 1939 року опрацював на матеріалі „Словника” З. Курцовой М. Рак у своїй студії „Zapozyczenia we frazeologii polszczyzny Lwowa na materiale Słownika Zofii Kurzowej” (2010) [Rak 2010].

Аналіз польської мови Львова до 1939 року на матеріалі львівської преси, зокрема „Gazety Lwowskiej” 1930 року, а також дописів її читачів-поляків реалізували польські дослідники Й. Йоахім'як, М. Маршалек та Й. Мендельська, зіставляючи регіональну узусну норму із загальнопольською літературною нормою [Joachimiak, Marszałek, Mędelska 1999: 365 – 375].

Я. Феллерер у своїй студії „Miejska gwara lwowska do 1914 roku. Źródła i problemy badawcze” (2014) розвиває ідею реконструкції польського мовного світу Львова періоду до початку Першої світової війни завдяки використанню писемних джерел як нестандартних для відтворення розмовного львівського мовлення, а саме: документів міського архіву, які містять мовні стилізації, мовні помилки; матеріали міської преси, що ілюструє свідому мовну стилізацію, та документів судочинства, які фіксують розповіді зі збереженням особливостей розмовного мовлення [Fellerer 2014].

⁶ Вроцлавські матеріали преси та радіо презентували скромніший і менш вартісний у лінгвістичному плані матеріал порівняно з „Dialogami...” К. Вайди і Г. Фогельфангера.

Мовлення Львова в діяхронії перебувало в полі зору й українських дослідників. Актуальність лінгвістичного опису українського Львова у вертикальному зрізі полягає не лише в оригінальності його лінгвальної природи, а й у тому, що львівське койне стало основою творення західноукраїнського (галицького) варіанта літературної мови, який чинив і чинить потужний вплив і на розвиток української літературної мови, і на розвиток української мови загалом [Шевельов 1996; Сікора 2015¹].

Відтворення фрагмента ономастичного простору Львова періоду ХІХ – першої половини ХХ ст., а саме офіційного чоловічого та жіночого іменника виконала львівська дослідниця Л. Луньо в кандидатській дисертації „Соціальна природа імені людини (на матеріалі метричних книг латинською, українською та польською мовами, ХІХ – перша половина ХХ ст.)” (2013) [Луньо 2013]. Використано два реконструктивних прийоми, які авторка кваліфікує як методи: *метод лінгвістичної реконструкції* – для проведення інвентаризації та систематизації антропоодиниць і *метод соціолінгвістичної реконструкції* – для розкриття мотивів вибору імен, на які впливали чи не впливали національні, віросповідні чи статусні розбіжності мешканців тогочасного Львова, а також вплив антропонімної моди. Джерелом дослідження слугували львівські парафіяльні метричні книги окресленого періоду латинською, українською та польською мовами. Високий ступінь достовірності відтворення львівського давнього іменника забезпечили поліінформативні записи таких книг, які містили не тільки лінгвістичну (імена новонароджених, батьків і хресних батьків дитини, повитух) та статистичну (дати народження і хрещення дітей), а й соціальну (статус, рід занять батьків і свідків хрещення) інформацію.

До реконструкції мовної картини українського міжвоєнного Львова минулого століття долучилася Л. Підкуймуха в дисертаційній роботі „Лексичний склад західноукраїнського варіанта літературної мови (на матеріалі художніх текстів письменників першої пол. ХХ ст.)” (2016) [Підкуймуха 2016]. Хоча дослідниця не згадує про використаний у праці методологічний прийом, проте послуговується лінгвістичною реконструкцією, акцентуючи свою увагу на двовимірному дослідженні. З одного боку, аналізує спадщину літературного угруповання „Дванадцятка” 30-х років ХХ ст. як зразок західноукраїнського варіанта літературної мови, а з іншого – характеризує лексичний склад львівського мовлення окресленого періоду, оскільки в літературних текстах західноукраїнського варіанта літературної мови, а зокрема у творах літературного угруповання „Дванадцятка”, відбулася трансформація узусних мовних рис львівського койне в літературну форму побутування. Авторка виокремила, погрупувала, паспортизувала з допомогою лексикографічних джерел кінця ХІХ – ХХ ст. і дала кваліфіковану лінгвістичну оцінку використаним у літературних творах діалектним лексемам, увівши в науковий обіг цілий пласт розмовного мовлення, притаманного мешканцям міжвоєнного Львова.

Продуктивним стало лексикографічне діахронне опрацювання львівського мовлення. У праці „Словник мовно-літературної практики часописів Львова (20 – 30-ті роки ХХ століття)” (2007) М. Левицька зафіксувала лексичний склад львівського мовлення початку минулого століття на матеріалі текстів періодичних видань Львова [Левицька 2007]. У словнику представлено і лексеми, марковані за регіональним уживанням, і лексеми, що маніфестують загальноукраїнську літературну норму аналізованого періоду загалом. Лексичне багатство львівського койне першої третини ХХ ст. ілюструє „Словник львівської говірки першої третини ХХ століття” (2013) М. Мовної, який було укладено на підставі записів від чотирьох десятків корінних львів'ян – носіїв тогочасної живої мовленнєвої традиції, та звірено з даними інших лексикографічних праць [Мовна 2013]. Автори „Лексикону львівського...” (2009, 2012, 2015) зафіксували не лише словниковий склад сучасного львівського мовлення, а й залучили до аналізу джерела, у яких подано застарілу лексику: дослідження О. Горбача, художні твори львів'ян чи письменників, які більшу частину свого життя прожили у Львові (І. Франка, З. Тарнавського й ін.), а також епістолярій [ЛЛ].

Мовне історичне минуле представляють праці, що фіксують український львівський міський фольклор. Образ міста є центральним в упорядкованій В. Соколом збірці „Львів в українському фольклорі”, яка репрезентує різні жанри (фольклорну прозу – перекази, оповідання; народну пісенність – обрядову, зокрема колядки, щедрівки, гаївки, рогульки, обжинкові, весільні; ліро-епічні пісні, зокрема історичні пісні, балади, пісні-хроніки, а також необрядову пісенність, зокрема пісні про кохання, родинне життя, жартівливі, рекрутські та солдатські; стрілецький, повстанський, тюремний фольклор ХХ ст.); праця містить „Словник діалектизмів” [Сокіл: 2006].

Архаїчну львівську лексику маніфестує невеличкий „Словничок злодійської мови Львова” (412 реєстрових слова) – український передрук словника А. Курки українською мовою (із незначними скороченнями), який є додатком до історичної книги А. Козицького та С. Білостоцького „Кримінальний світ старого Львова” (2001) [Козицький, Білостоцький 2001: 204 – 210].

Здобутки польських і українських лінгвістів формують реконструкт львівського койне як модель знання про минулі етапи розвитку мовлення мешканців Львова, що для дослідника сучасного львівського мовлення дозволяє проектувати теперішній мовний стан у минуле, відмовляючись від одноплосинного дослідження на користь динамічного.

Отже, лінгвістична реконструкція – важливий інструмент дослідження мовної історії міста, прийом його діахронічного моделювання. Дослідження, побудовані на мовних свідченнях, отриманих у результаті реконструювання, не лише моделюють реконструкт давніх койне, а й уможливають розв'язання інших важливих лінгвістичних проблем: походження мов, з'ясування діалектної

основи літературних мов, виявлення взаємовідносин між літературним стандартом і діалектами.

Література

Булаховський 1977 – Булаховський Л. А. До питання про мову стародавнього Києва та Київщини / Л. А. Булаховський // Л. А. Булаховський. Вибрані праці : у 5 т. – Т. 2. Українська мова / за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1977. – С. 108 – 127; **Волкова 1984** – Волкова Н. А. Консонантизм московской речи XVIII века (на материале памятников московской деловой письменности) : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Волкова Наталия Александровна. – М., 1984. – 200 с.; **Головач, Шепель 2011** – Головач У. Грецька мова : койне елліністично-римського періоду / У. Головач, Г. Шепель. – Л. : Вид-во УКУ, 2011. – 492 с.; **Горбач 2006** – Горбач О. Арго в Україні / О. Горбач. – Л. : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2006. – 686 с.; **Горшкова 1945** – Горшкова К. В. Из истории московского говора в конце XVII – начале XVIII в. Язык писем и бумаг Петра Великого : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук : спец. 10.02.02 „Русский язык” / К. В. Горшкова. – М., 1951; **Горшкова 1959** – Горшкова К. В. История безударного вокализма в старомосковском просторечии / К. В. Горшкова // Вопр. истории рус. яз. – М., 1959. – С. 81 – 103; **Горшкова 1951** – Горшкова О. В. Язык московских грамот XIV – XV веков (лексика и фразеология) : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук : спец. 10.02.02 „Русский язык” / О. В. Горшкова. – М., 1951. – 16 с.; **Гриценко 2007** – Гриценко П. Ю. Редуктивна говірка / П. Ю. Гриценко // Українська мова : енцикл. – К. : Вид-во „Українська енциклопедія” імені М. П. Бажана, 2007. – С. 567; **Денисенко 1994** – Денисенко Ю. Ф. Опыт реконструкции лексической системы псковских говоров средневековья (на материале местной лексики Псковских летописей – наименований понятий времени и рельефа) : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук : спец. 10.02.02 „Русский язык” / Ю. Ф. Денисенко. – СПб., 1994. – 22 с.; **Держжавін 2010** – Держжавін К. Fonetyka mieszkańców Przemyśla na tle polsko-ukraińskich kontaktów językowych / Держжавін К. // Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. Спец. вип. Мовознавство. – 2010. – С. 21 – 32 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.philology.kiev.ua/library/zagal/Komparatyvni_doslidzhenna_00_2010/021_032.pdf; **Елистратов 1997** – Елистратов В. С. Язык старой Москвы. Лингвоэнциклопедический словарь / В. С. Елистратов. – М. : Рус. словари, 1997. – 795 с.; **Зализняк 2003** – Зализняк А. А. Древненовгородский диалект / А. А. Зализняк. – 2-е изд., перераб. с учетом материала находок 1995. – 2003 г. – М. : Языки славян. культуры, 2004. – 872 с.; **Каринский 1909** – Каринский Н. М. Язык Пскова и его области в XV веке / Н. М. Каринский. – СПб. : Тип. М.А. Александрова, 1909. – VII. – 207 с.; **Козицький, Білостоцький**

2001 – Козицький А. Кримінальний світ старого Львова / А. Козицький, С. Білостоцький. – Л.: Афіша, 2001. – 230 с.; **Колчева 2007** – Колчева И. В. Лексика писем и бумаг Петра Великого: к проблеме формирования общенациональных лексических норм: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Колчева Ирина Валентиновна. – Смоленск, 2007. – 243 с.; **Котков 1974** – Котков С. И. Московская речь в начальный период становления русского национального языка / С. И. Котков; Ин-т рус. яз. АН СССР. – М.: Наука, 1974. – 360 с.; **Крысько 1998** – Крысько В. Б. Древний новгородско-псковский диалект на общеславянском фоне / В. Б. Крысько // Вопр. языкознания. – 1998. – № 3. – С. 74 – 93; **Крысько 1994¹** – Крысько В. Б. Заметки о древненовгородском диалекте (I. Палатализация) / В. Б. Крысько // Вопр. языкознания. – 1994. – № 5. – С. 28 – 45; **Крысько 1994²** – Крысько В. Б. Заметки о древненовгородском диалекте (II. Varia) / В. Б. Крысько // Вопр. языкознания. – 1994. – № 6. – С. 16 – 30; **Крысько 1993** – Крысько В. Б. Категория одушевленности в древненовгородском диалекте [I] // В. Б. Крысько // Славяноведение. – 1993. – № 3. – С. 69 – 79; **Крысько 1994³** – Крысько В. Б. Категория одушевленности в древненовгородском диалекте [II] // В. Б. Крысько // Славяноведение. – 1994. – № 1. – С. 31 – 40; **Левицька 2007** – Левицька М. Я. Словник мовно-літературної практики часописів Львова: (20 – 30-ті роки ХХ століття) / М. Я. Левицька. – Л.: УАД, 2007. – 278 с.; **ЛЛ 2012** – Лексикон львівський: поважно і на жарт / Н. Хобзей, О. Сімович, Т. Ястремська, Г. Дидик-Меуш. – Л.: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2012. – 852 с.; **Лихтман 1953** – Лихтман Р. И. Из истории московского просторечия в середине XVIII в. (на материале „Записок Натальи Долгорукой”): автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук: спец. 10.02.02 „Русский язык” / Р. И. Лихтман. – Омутинск, 1953. – 11 с.; **Луньо 2013** – Луньо Л. Є. Соціальна природа імені людини (на матеріалі метричних книг латинською, українською та польською мовами, ХІХ – перша половина ХХ ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.15 „Загальне мовознавство” / Л. Є. Луньо. – К., 2013. – 20 с.; **Масенко 2007** – Масенко Л. Т. Койне / Л. Т. Масенко // Українська мова: енциклопедія. – 3-є вид., зі змінами і доп. – К.: Вид-во „Українська енциклопедія” імені М. П. Бажана, 2007. – С. 269 – 270; **Мжельская 1985** – Мжельская О. С. Лексика памятников псковской письменности как источник по истории Пскова: Лексика псковского рынка по данным „Разговорника” Т. Фенне, 1607 г. / О. С. Мжельская // Археология и история Пскова и Псковской земли: краткие тез. докл. – Псков, 1985. – С. 10 – 11; **Мжельская 1984** – Мжельская О. С. Лексика псковского рынка начала XVII в. / О. С. Мжельская // Севернорусские говоры. – Вып. 4. – Л., 1984. – С. 84 – 96; **Мжельская 1956** – Мжельская О. С. Местная лексика в псковской деловой письменности XIV – XV вв.: дис. ... канд. филол. наук; Приложение: Словарь

полнозначной лексики „Псковской судной грамоты” и псковских грамот XIV – XV вв. (машинопись) / Мжельская Ольга Сергеевна. – Л., 1956. – 283+423 с.; **Мжельская 1960¹** – Мжельская О. С. Местная лексика в псковской деловой письменности XIV – XV вв.: Семантические диалектизмы / О. С. Мжельская // Учен. зап. Ленингр. гос. ун-та. Сер. филол. наук. 1960. – Вып. 52. – С. 55 – 80; **Мжельская 1960²** – Мжельская О. С. Соотношение общих и местных элементов в лексике деловой письменности Пскова: Псковская судная грамота и Судебник 1497 г. / О. С. Мжельская // Межвуз. науч.-теор. конф. „Начальный этап формирования национального языка” : тез. докл. – Л., 1960. – С. 35 – 37; **Мовна 2013** – Мовна М. Словник львівської говірки першої третини ХХ століття / М. Мовна ; передм. Андрія Содомори ; Наук. т-во імені Шевченка. – Л., 2013. – 160 с.; **Нерознак 1990** – Нерознак В. П. Реконструкция / В. П. Нерознак // Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Ярцева. – М. : Сов. энцикл., 1990. – С. 409 – 410; **Півторак 2003** – Півторак Г. Давньокиївські писемні пам'ятки XI – XIII століття як джерело дослідження ранньої історії української мови / Г. Півторак // Мовознавство : матеріали V конгр. Міжнар. асоц. українців : зб. наук. ст. – Чернівці : Рута, 2003. – С. 146 – 149; **Підкуймуха 2016** – Підкуймуха Л. М. Лексичний склад західноукраїнського варіанта літературної мови (на матеріалі художніх текстів львівських письменників першої пол. ХХ ст.) : дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Підкуймуха Людмила Миколаївна. – К., 2016. – 336 с.; **Русанівський 1980** – Русанівський В. М. Вивчення мови стародавнього Києва: стан і перспективи / В. М. Русанівський // Вісн. АН УРСР. – 1980. – № 1. – С. 80 – 88; **Русановский 1982** – Русановский В. М. Роль Києва в розвитку літературних мов Києвської Русі / В. М. Русановский // Вопр. языкознания. – 1982. – № 4. – С. 27 – 40; **Сікора 2015¹** – Сікора Г. Про одну із тенденцій розвитку сучасної української мови / Г. Сікора // Jahrbuch der V. Internationalen virtuellen Konferenz der Ukrainistik „Dialog der Sprachen - Dialog der Kulturen. Die Ukraine aus globaler Sicht” // Reihe: Internationale virtuelle Konferenz der Ukrainistik. Bd. 2014 Herausgegeben von Olena Novikova, Peter Hilkes, Ulrich Schweier Verlag Otto Sagner, München – Berlin, 2015. – S. 177 – 188; **Сікора 2015²** – Сікора Г. В. Львівське мовлення у термінах та визначеннях / Г. В. Сікора // Термінологічний вісник : зб. наук. пр. : у 2 ч. – К. : Ін-т укр. мови НАН України, 2015. – Вип. 3. – С. 62 – 80; **Сокіл 2006** – Львів в українському фольклорі / збір. та упоряд. Василь Сокіл. – Л. : Ін-т народознавства НАН України, 2006. – 288 с.; **Степанов 2004** – Степанов Є. М. Російське мовлення Одеси / Є. М. Степанов. – О. : Астропринт, 2004. – 496 с.; **Шахматов 1916** – Шахматов А. А. Введение в курс истории русского языка: Исторический процесс образования русских племён и наречий / А. А. Шахматов. – Пг. : Изд. ком. студентов ист.-филол. ф-та Пг. ун-та, 1916. – Ч. 1. – 146 с.; **Шевельов 1996** – Шевельов Ю. Внесок Галичини у формування української літературної мови / Ю. Шевельов. – Л. – Нью-

Йорк : Наук. т-во ім. Шевченка. Українознавча бібліотека НТШ. Число 7, 1996. – 189 с.; **Шустер-Шев 1998** – Шустер-Шев Х. К вопросу о так называемых праславянских архаизмах в древненовгородском диалекте русского языка / Х. Шустер-Шев // Вопр. языкознания. – М. : Наука, 1998. – Вып. 6. – С. 3 – 11; **Ющук 1995** – Ющук І. П. Про походження української мови / І. П. Ющук // Дивослово. – 1995. – № 1. – С. 27 – 33; **Bambetel** – Bambetel А. Jóźku i Miśku. Studia 202. Maszynopis pięćdziesięciu audycji radiowych nadawanych przez Wrocławską Rozgłośnię Radiową; **Fellerer 2014** – Fellerer J. Miejska gwara lwowska do 1914 roku. Źródła i problemy badawcze / J. Fellerer // Badania dialektologiczne. Stan, metodologia, perspektywy. Materiały konferencji naukowej „Gwara i tekst”. Kraków, 27 – 28 września 2013 r. / pod redakcją M. Raka i K. Sikory. – Kraków : Księgarnia Akademicka, 2014. – S. 95 – 105; **Górawski 1982** – Górawski W. Słownik gwary lwowskiej / W. Górawski // Poradnik językowy. – 1982. – № 2. – S. 111 – 117; **Habela, Kurzowa 1989** – Habela J. Lwowskie piosenki uliczne, kabaretowe i okolicznościowe do 1939 roku / J. Habela, Z. Kurzowa. – Kraków : Państwowe Wydawnictwo Muzyczne, 1989. – 344 s.; **Joachimiak, Marszałek, Mędelska 1999** – Joachimiak J. Uwagi o naleciałościach regionalnych w międzywojennej prasie wileńskiej i lwowskiej (próba porównania) / J. Joachimiak, M. Marszałek, J. Mędelska // Język polski dawnych Kresów Wschodnich / pod redakcją J. Riegera. – T. 2. Studia i materiały. – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe. Semper, 1999. – S. 365 – 375; **Kurzowa 1993** – Kurzowa Z. O mowie polaków na kresach wschodnich / Z. Kurzowa. – Kraków, 1993. – 63 s.; **Kurzowa 1985** – Kurzowa Z. Polszczyzna Lwowa i kresów południowo-wschodnich do 1939 roku / Z. Kurzowa. – Warszawa-Kraków : Państwowe wydawnictwo naukowe, 1985. – 551 s.; **WLF 1991** – Na wesolej lwowskiej fali / Opracowanie i wybór Witold Szolginia. – Warszawa: W – Warszawa : Wd-wo Polonia, 1991. – 234 s.; **Rak 2010** – Rak M. Zapożyczenia we frazeologii polszczyzny Lwowa na materiale „Słownika” Z. Kurzowej / M. Rak // Діалектологічні студії. 9: Запозичення та інтерференція / відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. – Л. : Ін-т українознавства ім. І. Крип’якевича НАНУ, 2010. – С. 105 – 113; **Rykiel 1963** – Rykiel B. O języku Wilczków mieszczan lwowskich XVII w. / B. Rykiel // Poradnik Językowy. – 1963. – Z. 1. – S. 32 – 39; **Seiffert-Nauka 1992** – Seiffert-Nauka I. Dawny dialekt miejski Lwowa, cz. I, Gramatyka, cz. II, Słownik / Seiffert-Nauka I. – Wrocław : Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1992. – 172 s.; **SGMP 1999** – Słownik gwary miejskiej Poznania / pod red. M. Gruchmanowej i B. Walczaka. – Wyd. II z suplementem, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa – Poznań : PWN, 1999. – 489 s.; **Wajda, Vogelfänger 1934** – Wajda K. Szczepko i Tońko. Djalogi radjowe z „Wesołej Lwowskiej Fali” / Wajda K., Vogelfänger H. – Lwów, 1934. – 154 s.; **Wieczorkiewicz 1974** – Wieczorkiewicz B. Gwara warszawska dawniej i dziś / B. Wieczorkiewicz. – Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 1974. – 244 s.; **Wieczorkiewicz 1966** – Wieczorkiewicz B. Słownik gwary

warszawskiej XIX w. / B. Wiczorkiewicz. – Warszawa : Państwowe Wydawn. Naukowe in Warszawa, 1966. – 488 s.; **Wiśniewska 1977¹** – Wiśniewska H. Polszczyzna potoczna a urzędowa w XVII-wiecznych księgach lubelskich / H. Wiśniewska // *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej [WC]* – 16, 1977. – S. 117 – 135; **Wiśniewska 1977²** – Wiśniewska H. Stylistyczne i socjalne odmiany polszczyzny lublinian XVII wieku / H. Wiśniewska. – Lublin, 1977. – 228 s.; **Wiśniewska 1975** – Wiśniewska H. Polszczyzna przemyska XVII – XVIII w. / H. Wiśniewska. – Wrocław : Zakład Narodowy imienia Ossolińskich. Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1975. – 122 s.

Сікора Г. В. Реконструкція як прийом моделювання міського мовлення в діяхронії (до історії дослідження львівського койне)

Стаття присвячена оглядові розвитку лінгвістичної реконструкції в урбанолінгвістичних дослідженнях.

По-перше, проаналізовано урбанолінгвістичні дослідження, у яких застосовано аналізований прийом у лінгвістиці загалом, а в україністиці зокрема. З'ясовано, що історія розвитку лінгвістичної реконструкції як прийому дослідження міських койне в діяхронії сягає найдавніших часів і тісно пов'язана з поняттям „койне”. Сформульовано загальні методологічні засади реконструкції міського мовлення. Виявлено, що діяхронний аспект лінгвістичних досліджень міста як окремого мовного континууму в україністиці та русистиці почав розвиватися внаслідок загострення питання взаємовідносин між літературним стандартом і діалектами та з'ясування діалектної основи літературної мови.

По-друге, проаналізовано українські та польські праці, виконані за допомогою описового й лексикографічного методів, у яких відтворено мовлення львів'ян попередніх історичних зрізів. Підкреслено, що польське львівське койне набуло статусу редуکتивного.

Підсумовано, що лінгвістична реконструкція – це важливий інструмент дослідження мовної історії міста, прийом його діяхронічного моделювання.

Ключові слова: реконструкція, моделювання, реконструкт, міське мовлення, койне, львівське койне.

Сикора Г.В. Реконструкция как прием моделирования городской речи в диахронии (к истории исследования львовского койне)

Статья посвящена обзору развития лингвистической реконструкции в урбанолингвистических исследованиях.

Во-первых, проведен анализ урбанолингвистических исследований, в которых применен анализируемый прием в лингвистике в целом и в украинистике в частности. Выяснено, что история лингвистической реконструкции как приема исследования городских койне в диахронии достигает самых давних времен и тесно связана с понятием „койне”.

Сформулированы общие методологические принципы реконструкции городской речи. Выявлено, что диахронный аспект лингвистических исследований города как отдельного языкового континуума в украинистике и русистике начал развиваться как результат обострения вопроса взаимоотношений между литературным стандартом и диалектами и выяснения диалектной основы литературного языка.

Во-вторых, проанализированы украинские и польские труды, выполнены с помощью описательного и лексикографического методов, в которых воссоздано язык львовян предыдущих исторических срезов. Подчеркнуто, что польское львовское койне приобрело статус редуцированного.

Подытожено, что лингвистическая реконструкция – это важный инструмент исследования языковой истории города, прием его диахронического моделирования.

Ключевые слова: реконструкция, моделирование, реконструкт, городская речь, койне, львовское койне.

Sikora G. Reconstruction as a method of modeling urban speech in diachrony (to the history of investigation of Lviv koine)

The article is devoted to the review of the linguistic reconstruction in urban linguistic investigation.

Firstly, the analysis of urban linguistic investigations has been carried out using the reviewed method in linguistics in general and in Ukrainian Studies in particular. It has been found that the history of linguistic reconstruction as a method of investigation of urban koine in diachrony goes back to the ancient times and is closely connected with the notion „koine”. General methodological principles of the reconstruction of urban speech have been defined. It has been found that diachronic aspect of linguistic investigations of a city as a separate linguistic continuum started to develop in Ukrainian Studies and Russian Studies in the result of the worsening of the literary standard and dialects relations issue and identification of dialectal basis of literary language.

Secondly, analyzed have been Ukrainian and Polish works performed with the help of descriptive and lexicographic methods which reproduce the speech of the Lvivian people of previous generations. It has been outlined that Polish Lvivian koine obtained the status of reductive.

In conclusion, linguistic reconstruction is an important instrument for investigation of linguistic history of a city, a method of its diachronic modeling.

Key words: reconstruction, modeling, reconstruct (as a result of reconstruction process), urban speech, koine, Lvivian koine.

Стаття надійшла до редакції 13.11.2018 р.

Прийнято до друку 17.11.2018 р.

Рецензент – к. філол. н., доц. Должикова Т. І.

ТЕКСТ. ДИСКУРС

Т. М. Вінтонів (Київ),
Ю. В. Мала (Вінниця)

УДК 811.161.2'367.322

ТИПОЛОГІЙНІ ВИЯВИ ЕКСПРЕСИВНИХ СИНТАКСИЧНИХ КОНСТРУКЦІЙ В УКРАЇНСЬКОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

Різне функційне використання експресивних мовних засобів і різноманіття видів суспільно-мовної практики ускладнює їхню класифікацію за єдиною ознакою, що особливо помітно під час переходу від експресивної лексики до експресивного синтаксису.

Кваліфікація синтаксичних конструкцій із погляду експресії (спеціального прийому, що підвищує виразність, зображальність мовлення) залежить від форми мовлення (усне або писемне) і від функційної спрямованості (функційні стилі літературної мови). Розмежувати емоційне та експресивне на синтаксичному рівні доволі складно. Якщо розуміти під емоційністю вираження почуттів і настроїв (без бажання впливати на адресата), то емоційне вираження наявне насамперед в усній формі мовлення. На думку Г. Акімової, конкретних синтаксичних засобів для навмисного впливу на слухача в усному мовленні менше, ніж у писемному (це вигуки та деякі різновиди нечленованих конструкцій) [Акімова 1990: 84].

Елементи експресії представлені в тих формах мовлення (усного й писемного), які мають настанову на навмисний вплив. Це переважно тексти художні та публіцистичні, зокрема й політичні.

Експресивні синтаксичні значення описані Н. Шведовою на матеріалі конструкцій розмовного синтаксису за даними художньої літератури. Це конструкції на кшталт: *Їхати так їхати; Так я і повірив; Що йому до мене; Жартуй-жартуй, та озирайся; Ось так калюжа!* [Шведова 1966].

У „Російській граматиці” (1980) подібні побудови названо структурами із суб’єктивно-модальним, або модально-експресивним значенням. З одного боку, виокремлено власне-емоційні конструкції (*Ах, гарна погода! На щастя, хороша погода!*), з іншого, експресивні, що мають підсилювальні відтінки, нашаровані на основне значення (*Ось так калюжа! Ішов-ішов і прийшов; Дівчинка ну й розумна*) [Русская грамматика 1980]. Якщо речення другого типу – стандартні побудови розмовного мовлення, то речення першого типу „емоційні” за рахунок уведення до них лексичних засобів, що виражають емоції.

Синтаксис політичних текстів репрезентований різноманіттям експресивних конструкцій. Залежно від уміщеної в тексті експресії в його синтаксичній побудові наявні утворення, які передають інформацію:

1) нейтрально, у рівній емоційній тональності, раціоналістично: *Президент України Петро Порошенко присвоїв військові звання генералів армії начальнику Генерального штабу України Віктору Муженку і міністру оборони Степану Полтораку. Відповідний Указ розміщено на сайті Глави держави (День. – 15.10.2015);*

2) експресивно насичено, у підвищеній емоційній тональності (позитивній): *Тому на 100 % говорити дуже важко, що ми повністю все контролюємо. Але ми бачимо, що ні МВС, ні СБУ навіть свої структури не контролюють. Так це ж структури, які забезпечуються державою, бюджету мають! (Українська правда. – 22.09.2015).*

Аналіз матеріалу засвідчив, що середня довжина речень політичних текстів не відрізняється від середньостатистичної довжини інших публіцистичних текстів. За даними М. Діденко, складнішим є синтаксис парламентських виступів [Діденко 2001]. Деяко простіші за будовою речення передвиборчих, привітальних, святкових текстів. Вочевидь, це можна пояснити бажанням промовця максимально наблизити текст до аудиторії, спростити його сприйняття адресатом.

Традиційно, відносячи ті чи ті конструкції до експресивних, дослідники послугуються двома критеріями: прагматико-стилістичним (установкою на виразність і певний ефект впливу) та формальним (наявністю синтаксичної розчленованості). До експресивних синтаксичних побудов Г. Акімова відносить: 1) парцельовані конструкції; 2) сегментовані конструкції; 3) лексичний повтор із синтаксичним поширенням; 4) питально-відповідні конструкції в монологічному мовленні; 5) ланцюжки номінативних речень; 6) вставні конструкції; 7) експресивно-стилістичне розташування слів [Акімова 1990: 87 – 89].

Експресивними вважають також приєднувальні конструкції, називний теми, неповні речення. В. Виноградов особливого значення надавав оригінальному прийому „зигзагоподібного – сполучникового чи безсполучникового – руху в динаміці розповіді”. Під цим дослідник мав на увазі відкриті, або зсунуті, конструкції, які назвав приєднувальними [Виноградов 1975].

На думку Г. Акімової, конструкції експресивного синтаксису є типізованими й мають розмовний субстрат (розчленування (парцеляція), сегментація, повтори), крім того, вони утворюють відкритий ряд [Акімова 1976: 237].

О. Сковородников виокремлює й системно аналізує такі різновиди експресивних конструкцій: економні (еліпсис, усічення (недосказаність) і надмірні (позиційно-лексичний повтор, антиеліпсис) [Сковородникова 1978].

Останніми десятиліттями лінгвісти зафіксували експансію розмовним синтаксисом галузі писемного мовлення. Зокрема, Н. Кондратов зазначає, що в синтаксисі „поширеними нововведеннями” стали такі явища: 1) „розчленування висловлення”, сутність якого

полягає в тому, що „синтаксично зв'язаний текст з експресивною метою розчленовують на інтонаційно обгрунтовані відрізки”; 2) „зростання кількості називних речень”, у яких „іменник обростає не тільки означеннями, а й залежними словами (зазвичай використовують форми з родовим відмінком)” [Кондратов 1985: с. 100 – 102]. Справді, номінативні речення поширені в художній літературі та газетній публіцистиці з кінця ХХ ст.

Класифікацію парцельованих конструкцій зазвичай будують на структурних підставах, залежно від характеру парцелятивів (слово, словосполучення, речення), а також від їх кількості. Парцельовані одиниці потрібно відрізнити від сегментованих конструкцій, описаних у працях О. Пешковського [Пешковский 1956], О. Шахматова [Шахматов 1941], Г. Акімової [Акімова 1990], О. Лаптевої [Лаптева 2001] та ін.

Ш. Баллі, аналізуючи сегментовані конструкції як двочленні, зазначав, що вони мають тему та привід, залежно від чого можна виокремити два типи конструкцій: репризу (розташування „тема” – „привід”) й антиципацію (розташування „привід” – „тема”) [Баллі 1955]. Конструкції з називним теми є найпоширенішими сегментованими конструкціями, на що звертав увагу О. Пешковський [Пешковский 2001]. Субстратом конструкції з називним теми вважають конструкції з подвійним підметом (називають підмет висловлення, а в наступному реченні назву або повторюють, або заміщують особовим займенником).

Сегмент зазвичай містить тему висловлення, предмет мовлення й може перебувати як у препозиції, так і в постпозиції в базовій структурі, у якій сегментація пов'язана зі спонтанністю висловлення. У розмові ці конструкції вживають автоматично, вони типові для усного мовлення, а тому їх не помічають мовець і слухач. Сегмент у писемному мовленні відділений від базової структури крапкою, комою чи тире. Частина, яка містить лексичний повтор із синтаксичним поширювачем, дублює слово з основної структури, де вона розташована в постпозиції, напр.: *Час оцінити минуле нашої країни, щоб рухатися вперед. І саме зараз!* (Кореспондент. – 29.04.2015); *Давайте змінювати майбутнє! Разом!* (Телеграф. – 23.03.2016).

У дослідженнях багатьох авторів проаналізовано різні види питальних речень і питально-відповідні конструкції в монологічному мовленні ([Акімова 1990] та ін.), напр.: *Хіба це нормально, що ТВі отримує гроші від опозиції?* (Gazeta.ua. – 21.09.2012); *Невже не можна змінити своє майбутнє? Ви самі будете своє майбутнє своїми думками і вчинками. Все залежить від вас!* (Телеграф. – 12.03.2016).

За емоційним забарвленням (емоційною насиченістю) речення поділяють на нейтральні й окличні. Від емоційного забарвлення залежить логіко-синтаксична членованість речень, їхні типові значення, розподіл на стверджувальні та заперечні. Установлено, що найчастіше бувають окличними нечленовані й номінативні речення з мінімальним ступенем

логічної членованості. Двоскладні речення рідше бувають окличними, ніж односкладні, а складні – рідше, ніж прості [Современный 1997: 247].

Дослідники експресивних можливостей синтаксису [Акімова 1990; Иванчикова 1979; Сковородников 1978; Голубева 2002 та ін.] зазначають, що для більшості експресивних синтаксичних конструкцій субстратом є усне мовлення. Сьогодні існує кілька поглядів щодо того, як слабкі елементи розмовного мовлення потрапляють до книжних жанрів. Згідно з одним із них слабкі елементи розмовного мовлення, переходячи до книжного, стають сильними елементами писемного мовлення, оскільки мають на собі відбиток стилістичної тональності [Золотова 1982]. На думку Н. Шведової, існують дві сходинки для входження розмовних синтаксичних конструкцій до писемної літературної мови – „на першій сходинці розмовна конструкція повністю зберігає своє специфічне забарвлення та сприймається як дещо зовнішнє, чужорідне щодо писемного тексту; на другій сходинці вона, зберігаючи свою вихідну розмовну якість, уже постає елементом системи таких засобів усередині писемного мовлення, що надають їй забарвлення невимушеності й свободи, спрямованої на встановлення безпосередніх контактів із читачем” [Шведова 1966: с. 151].

Г. Акімова [Акімова 1990] виокремлює три сходинки входження усних конструкцій до літературної мови. На першій сходинці усні конструкції, що імітують розмовне мовлення, скопійовані в мовленні персонажів художніх творів, але така імітація не є точною копією розмовного мовлення, оскільки йому притаманні нечіткі межі речень, повтори, різноманітні вставки, що важко передати в художньому діалозі [Полищук 1979]. Усні розмовні конструкції зберігають, наскільки це можливо, свою синтаксичну структуру. Водночас у художніх діалогах не всі конструкції однаковою мірою імітовані письменниками. Варто виокремити приєднувальні одиниці та питальні структури, які можна наслідувати значно легше, ніж інші. Але, як і за будь-якої імітації, усні конструкції стають стилістично маркованими як чужорідні синтаксичні елементи [Акімова 1990: 99]. На другій сходинці входження усних конструкцій до літературної мови характерним є вживання їх в авторському мовленні, особливо в художньому. Цей процес супроводжують стилістичні та структурні зміни. Саме тут формується основа та відбувається подальший розвиток експресивних синтаксичних конструкцій. Сутністю вияву експресії є те, що „конструкції стають синтаксичним елементом художнього мовлення, що має на меті не стільки імітувати усне мовлення, скільки впливати на читача” [Там само: 100]. Уживання експресивних конструкцій супроводжує посилення авторського вияву. Крім того, використання експресивного значення пов'язане з порушенням синтетичності писемного синтаксису за рахунок рідших аналітичних конструкцій. Для усного синтаксису типовими є розчленовані побудови. Саме тому поняття експресивного синтаксису пов'язане з писемним авторським мовленням.

І. Голубева не відносить до експресивних синтаксичних побудов конструкції з експресивним розташуванням слів [Виноградов 1975: 12]. Г. Акімова, навпаки, відзначає, що характерні для усного мовлення конструкції із суб'єктивним порядком слів (рема передує темі) є субстратом для експресивно-стилістичного розташування [Акімова 1990: 97].

Дослідники наголошують, що на синтаксичному рівні експресивність виражають зміною звичайного порядку слів, використанням еліптичних конструкцій, повторів тощо. Зокрема „структурного вираження експресії в синтаксисі досягають через переміщення значеннєвого центру висловлення на неочікувану позицію, наприклад, від центру до периферії та навпаки” [Бельчиков 2004: 16]. Відхилення від нормативного використання мовних одиниць можуть бути усвідомленими, виникати під впливом контексту й задуму автора. Деформації синтаксичних конструкцій, сталих лексичних зв'язків і синтаксичної поєднуваності призводять до зсувів у семантиці й експресивного забарвлення мовних одиниць.

Усвідомлений повтор належить до фігур мовлення. Повтори різного типу є складною значеннєвою тканиною, яку накладають на загальномовну тканину, створюючи особливу концентрацію думки [Лотман 1996: 122], напр.: *Нами керували з 1917 р. І до чого докерувалися! Їм не місце у Верховній Раді* (Правда. – 06.04.2007); *Ми прагнемо змінити якість політики, прагнемо покращити життя, прагнемо покращити економіку кожного гаманця!* (Телеграф. – 05.04.2012).

Основні види повторів різняться відповідно до рівнів мови: лексичний, кореневий, словотворчий, фонетичний, синтаксичний. Візуальний вигляд інформації в ЗМК зливається зі змістом вербального ряду й посилює вплив на адресата. У друкованих ЗМК зоровий образ конфігурації тексту актуалізує зміст за допомогою різних прийомів композиційно-текстового виділення (виокремлення рядків, зміна шрифту, кольору тощо). Оскільки всі види повторів реалізовані на синтаксичному рівні, вони можуть бути пов'язані з певними синтаксичними конструкціями. З огляду на це в одних випадках можна говорити про функційний зв'язок за типом взаємозалежності, взаємозумовленості, в інших – про зв'язок за типом функційної суміжності, співвіднесеності.

Експресивність на кожному з трьох синтаксичних рівнів (конструктивному, комунікативному та семантичному) може бути представлена за допомогою певних синтаксичних засобів. Деякі з них можуть бути необхідними й достатніми (інтонація та інверсія), інші – необхідними, але недостатніми, треті – факультативними, які виражають експресивність як додаткові до інших, основних.

І. Завальнюк, докладно проаналізувавши мову сучасної преси, зазначає, що синтаксис її вирізняється низкою специфічних рис, які

виокремлюють його на тлі синтаксису інших функційних стилів. Цю специфіку, на думку дослідниці, визначають дві основні тенденції: 1) тенденція до узагальнення синтаксичних одиниць; 2) тенденція до посилення їхньої експресивності та оцінності [Завальнюк 2009: 34]. „Дію загальних тенденцій зумовлюють два протилежних, але взаємопов'язаних процеси: типізації, універсалізації синтаксичних конструкцій, спричинених тенденцією до узагальнення, та актуалізації, пов'язаної з появою і розвитком емоційно-експресивних, маркованих, оцінних конструкцій. Взаємодія цих двох процесів і сприяє формуванню самобутньої синтаксичної системи газетно-публіцистичного стилю” [Там само].

Як влучно зазначає І. Завальнюк, типізація підвищує семантичну ємність, розширює гнучкість синтаксичних структур, уможлиблюючи їхню зручність для максимального використання в мові сучасних українських газет. Вона спричиняє значне розширення аналітизму, активізацію вільних синтаксичних форм. „Збільшення семантичної ємності чи, по-іншому, узагальнення, слугує підґрунтям для розвитку оцінності (експресивності, маркованості тощо). У цьому виявляє себе тенденція до узагальнення – одна з основних властивостей газетного тексту” [Там само]. Водночас тенденція до експресивності й оцінності стимулює виокремлення синтаксичних одиниць, процес актуалізації. Регулярне, систематичне вживання певних синтаксичних конструкцій (нейтральних і стилістично забарвлених) призводить до їхньої нівеляції, тому згодом виникає потреба пошуку нових оцінних засобів.

На думку О. Сковородникова, баланс двох складників сучасної публіцистики (стандарту й експресії) зсувається останнім часом у бік експресивності [Сковородников, Копнина 2003: 564].

Широко трактує категорію експресії Ю. Малинович: і як функцію мови, і як функцію її одиниць, і як семантичну категорію, і водночас як стилістичну функцію [Малинович 1989: 14].

Розвиваючи погляди І. Завальнюк, термін „експресія” кваліфікуємо як спеціальний прийом, що посилює виразність, оригінальність мови [Завальнюк 2009: 35], тобто доволі загально та уніфіковано.

Загалом варто зазначити, що сучасні політики надають перевагу простим реченням, а наявні в мовленні складні нерідко мають характер формально простого. Цього ефекту досягають за рахунок того, що головна частина не є інформаційно навантаженою, вона лише вводить підрядний компонент. Це сприяє легшому засвоєнню змісту тексту, унаочнює судження й подальші висновки. Спрощені синтаксичні структури сучасних політичних текстів загалом відображають тенденції розвитку мови, зокрема публіцистичного стилю. Такі речення легше сприймаються, створюють ефект міркування з подальшим висновком, мають апелятивний, стверджувальний характер. Подібне спрощення синтаксичної структури сучасного політичного мовлення пов'язане, по-перше, із загальними тенденціями розвитку мови, а по-друге,

із впливом на політичний текст як продукт мови засобів масової інформації та реклами. Звідси активне використання неповних речень, нерідко емоційно насичених, наповнених асоціативними елементами, що й надає текстові динамізму й експресивності.

Література

- Акимова 1976** – Акимова Г. Н. Наблюдения над сегментированными конструкциями в современном русском языке / Г. Н. Акимова // Синтаксис и стилистика. – М. : Наука, 1976. – С. 237 – 247; **Акимова 1990** – Акимова Г. Н. Новое в русском синтаксисе / Г. Н. Акимова. – М. : Высш. шк., 1990. – 168 с.; **Балли 1955** – Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Ш. Балли ; пер. с фр. Е. Вентцель, Т. Вентцель. – М. : Изд-во иностр. лит., 1955. – 416 с.; **Бельчиков 2004** – Бельчиков Ю. А. Функциональная стилистика / Ю. А. Бельчиков // Стилистика и литературное редактирование. – М. : Высш. шк., 2004. – С. 8 – 168; **Виноградов 1975** – Виноградов В. В. Избранные труды : исследования по русской грамматике / В. В. Виноградов. – М. : Наука, 1975. – 559 с.; **Голубева 2002** – Голубева И. В. Опыт создания коллективного речевого портрета (на материале экспрессивного синтаксиса мемуарной прозы) : автореф. дис. на соиск. учен. степ. д-ра филол. наук : спец. 10.02.01 „Русский язык” / И. В. Голубева. – Краснодар, 2002. – 36 с.; **Діденко 2001** – Діденко М. О. Політичний виступ як тип тексту (на матеріалі виступів німецьких політичних діячів кінця 20 століття) : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. філол. наук : спец. 10.02.04 „Германські мови” / М. О. Діденко. – О., 2001. – 20 с.; **Завальнюк 2009** – Завальнюк І. Я. Синтаксичні одиниці в мові української преси початку ХХІ століття : функціональний і прагматичний аспекти : монографія / І. Я. Завальнюк. – Вінниця : Нова Книга, 2009. – 400 с.; **Золотова 1982** – Золотова Г. А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса / Г. А. Золотова. – М. : Наука, 1982. – 368 с.; **Иванчикова 1979** – Иванчикова Е. А. Синтаксис художественной прозы Достоевского / Е. А. Иванчикова. – М. : Наука, 1979. – 287 с.; **Кондратов 1985** – Кондратов Н. А. Основные вопросы русского языка / Н. А. Кондратов. – М. : Просвещение, 1985. – 239 с.; **Лаптева 2001** – Лаптева О. А. Живая речь с телеэкрана. Разговорный пласт телевизионной речи в нормативном аспекте / О. А. Лаптева. – М. : Эдиториал УРСС, 2001. – 518 с.; **Лотман 1996** – Лотман Ю. М. Внутри мыслящих миров / Ю. М. Лотман. – М. : Языки русской культуры, 1996. – 464 с.; **Малинович 1989** – Малинович Ю. М. Экспрессия и смысл предложения : проблемы эмоционально-экспрессивного синтаксиса / Ю. М. Малинович. – Иркутск : Изд-во Иркут. ун-та, 1989. – 216 с.; **Пешковский 2001** – Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении / А. М. Пешковский. – М. : Языки славянской культуры, 2001. – 544 с.; **Полищук 1979** – Полищук Г. Г. Разговорная речь

и художественный диалог / Г. Г. Полищук, Л. Б. Сиротина // Лингвистика и поэтика. – М. : Наука, 1979. – С. 188 – 200; **Русская грамматика 1980** – Русская грамматика : в 2 т. – Т. 2. Синтаксис. – М. : Наука, 1980. – 709 с.; **Сковородников, Копнина 2003** – Сковородников А. П. Экспрессивность речи / А. П. Сковородников, Г. А. Копнина // Культура русской речи : энцикл. слов.-справ. / под ред. Л. Ю. Иванова и др. – М. : Флинта; Наука, 2003. – С. 765; **Сковородников 1978** – Сковородников А. П. Эллипсис как стилистическое явление современного русского литературного языка : пособ. для спецкурса / А. П. Сковородников. – Красноярск : Изд-во Краснояр. гос. ун-та, 1978. – 95 с.; **Современный 1997** – Современный русский язык : в 3 ч. – Ч. 3 Синтаксис / Бабайцева В. В., Инфантова Г. Г., Николина Н. А., Чиркина И. П.. – Ростов н/Д, 1997. – 603 с; **Шахматов 1941** – Шахматов А. А. Синтаксис русского языка / А. А. Шахматов. – 2-е изд. – Л. : Учпедгиз, 1941. – 640 с.; **Шведова 1966** – Шведова Н. Ю. Активные процессы в современном русском синтаксисе / Н. Ю. Шведова. – М. : Наука, 1966. – 156 с.

Вінтонів Т. М., Мала Ю. В. Типологічні вияви експресивних синтаксичних конструкцій в українському політичному дискурсі

У статті описано концептуальні засади політичного дискурсу засобів масової комунікації, визначено його природу, значення. Окреслено систему синтаксичних засобів експресивізації політичного дискурсу. Встановлено й обґрунтовано статус поняття „політичний дискурс” у сучасній лінгвістиці. Експресивність охарактеризовано як категорію структурного синтаксису. Визначено механізми соціального впливу в політичному дискурсі.

Синтаксис політичних текстів репрезентований різноманітням експресивних конструкцій. Залежно від уміщеної в тексті експресії в його синтаксичній побудові наявні утворення, які передають інформацію: нейтрально, у рівній емоційній тональності, раціоналістично: *Президент України Петро Порошенко присвоїв військові звання генералів армії начальнику Генерального штабу України Віктору Муженку і міністру оборони Степану Полтораку. Відповідний Указ розміщено на сайті Глави держави (День. – 15.10.2015)* і експресивно насичено, у підвищеній емоційній тональності (позитивній): *Тому на 100 % говорити дуже важко, що ми повністю все контролюємо. Але ми бачимо, що ні МВС, ні СБУ навіть свої структури не контролюють. Так це ж структури, які забезпечуються державою, бюджети мають!* (Українська правда. – 22.09.2015).

Представлено співвідношення експресивності і суб'єктивної модальності в політичному дискурсі. Експресивність проаналізовано як загальномовну категорію, реалізовану в усіх сферах мови. Виявлено особливості вживання питальних, окличних, а також заперечних речень у політичному дискурсі.

Описано різновиди повторів, розглянуто їхнє функційне призначення. Установлено, що на всіх рівнях організації політичного тексту повтор окремих елементів або їх поєднань сприяє актуалізації емоції, є текстотвірним чинником, що концентрує навколо себе інші складники.

Перспективним постає дослідження засобів експресивного синтаксису в різносистемних мовах у зіставному аспекті.

Ключові слова: політичний дискурс, експресивність, експресивна синтаксична конструкція, суб'єктивна модальність, механізми впливу.

Винтонив Т. Н., Малая Ю. В. Типологическое выражение экспрессивных синтаксических конструкций в украинском политическом дискурсе

В статье осмыслены концептуальные основы политического дискурса средств массовой коммуникации, определена его природа, значение. Очерчена система синтаксических средств экспрессивизации политического дискурса. Установлен и обоснован статус понятия „политический дискурс” в современной лингвистике. Экспрессивность охарактеризована как категория структурного синтаксиса. Описаны механизмы социального воздействия в политическом дискурсе.

Синтаксис политических текстов представлен многообразием экспрессивных конструкций. В зависимости от помещенной в тексте экспрессии в его синтаксической структуре употребляются компоненты, передающие информацию: нейтрально, в равной эмоциональной тональности, рационалистически *Президент України Петро Порошенко присвоїв військові звання генералів армії начальнику Генерального штабу України Віктору Муженку і міністру оборони Степану Полтораку. Відповідний Указ розміщено на сайті Глави держави (День. – 15.10.2015)* и експресивно насичено, в підвищеній емоційній тональності (положительной): *Тому на 100 % говорити дуже важко, що ми повністю все контролюємо. Але ми бачимо, що ні МВС, ні СБУ навіть свої структури не контролюють. Так це ж структури, які забезпечуються державою, бюджети мають!* (Українська правда. – 22.09.2015).

Представлено соотношение экспрессивности и субъективной модальности в политическом дискурсе. Экспрессивность рассмотрена как общеязыковая категория, затрагивающая все сферы языка. Выявлены особенности употребления вопросительных, восклицательных, а также отрицательных предложений в политическом дискурсе. Описаны виды повторов, рассмотрено их функциональное предназначение. Установлено, что на всех уровнях организации политического текста повтор отдельных элементов или их соединений способствует выразительности выраженной эмоции, является текстообразующим фактором, концентрирующим вокруг себя другие компоненты.

Ключевые слова: политический дискурс, экспрессивность, экспрессивная синтаксическая конструкция, субъективная модальность, механизмы воздействия.

Vintoniv T., Mala U. Typological data of expressive syntactic structures in Ukrainian political discussion

The conceptual basis of political discourse in the media is interpreted its nature, significance is defined in this summary. A system of syntactic of expressive political discourse is denoted. The concept of the status of political discourse in modern linguistics, is installed its genre features are defined. The validated expressiveness is characterized as a category of structural syntax. The mechanisms of social impact in the political discourse are described.

The expressive syntax in the political texts is identified and described in this work. We studied the functional purpose of expressive structures. In particular, it was found that the main function of political discourse is its usage as a tool of political power (the power struggle, the conquest of power, its preservation, stabilization or redistribution).

The relation of expressiveness and subjective modality in the political discourse is determined. Expressiveness is considered as the common language category, affecting all aspects of the language. We analyzed the terms „expressive” and “expressiveness” in modern linguistic literature. It is proved that expressiveness is characteristic of the units of all language levels. All the expressive means the various levels have relatively well defined positive or negative connotation. Categories of expressiveness, emotion, evaluation are related, but are not identical. The expressive language units are psycholinguistic, sociolinguistic and proper criteria for assessing the linguistic expression. The category of expressiveness is manifested at different levels of the language system and in particular, on the stylistic, demonstrating the diversity of its expressive possibilities.

The expressive structures of the political text have predominantly emotive value, acting as emphatic equivalents of neutral syntax. Emotive communication is a conscious, controlled demonstration of emotion, object-oriented and used for strategic purposes: the impact on the environment, demonstration of loyalty, benevolence, preventing a possible conflict, its social function is the impact on the perception of the destination and its understanding the situation.

The place of communicative member and nonmember offers the both designs structures expressing expression in media, texts and of the beginning of the XXI century. The functions of incomplete sentences as units of expressive syntax are differentiated. By the nature of the sentence passes they are divided into two types: self-incomplete and elliptical. Depending on the admission of the member of the proposals highlighted several varieties of self-incomplete sentences: 1) contextually incomplete; 2) situational incomplete; 3) incomplete segmented (parceled and connection); 4) ragged proposals.

The expressive potential of the elliptical sentences in political discourse is studied here. The condensed form of presentation of text using the elliptical constructions is possible due to the activation of the pragmatic and linguistic presuppositions and it aims to reduce the elements of the plan of expression, not bearing the additional function of informing or influence in political communication. Using the elliptical constructions helps to draw attention to key points.

The features of the usage of interrogative, exclamatory and negative sentences in the political discourse are analyzed. The types of repeats are described and their functional purpose is considered. It is found out that at all levels of the organization of political text, the repetition of individual elements or their compounds contributes to the expression of the expressed emotion is text-forming factor concentrated around other components.

Key words: political discourse, expressive, expressive syntax, subjective modality, the impact mechanisms.

Стаття надійшла до редакції 19.11.2018 р.

Прийнято до друку 23.11.2018 р.

Рецензент – д. філол. н., проф. Глуховцева К. Д.

Н. Ф. Грозян (Київ)

УДК 81'376

**СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ
ДЕТЕРМІНАНТІВ ПРИЧИНИ
(НА МАТЕРІАЛІ ПУБЛІЦИСТИЧНИХ ТЕКСТІВ)**

Наукові пошуки, спрямовані на виявлення загальних тенденцій у взаємодії лексико-граматичних класів слів, закладають підґрунтя для створення теорії мови та з'ясування окремих її аспектів. Дослідження різних мовних одиниць в аспекті їх внутрішніх і зовнішніх ознакових зв'язків є одним із найперспективніших напрямків у сучасній лінгвістиці. Питання взаємодії одиниць різних класів передбачає з'ясування характеру їхніх ознак, взаємозамінюваності їхніх складників в окремих умовах функціонування, а також сполучуваності слів у структурі речення. Саме тому дослідження детермінантів у семантико-синтаксичній структурі речення є сьогодні актуальним, адже сприяє глибшому проникненню в механізм функціонування синтаксичного рівня загалом і окремих одиниць зокрема.

У сучасному мовознавстві проблемам структурно-семантичної організації речень присвячено чимало досліджень. Упродовж останніх десятиліть в україністиці це питання розробляли І. Вихованець, М. Вінтонів, В. Гумовська, А. Загнітко, В. Русанівський, О. Леута, Н. Баландіна, Т. Масицька, І. Овчиннікова та інші науковці. Проблема функціонування детермінантних компонентів у семантико-синтаксичній

структурі речення присвячено праці таких дослідників, як К. Городенська, Н. Іваницька, Л. Руденко тощо.

Метою роботи є аналіз семантико-синтаксичних особливостей детермінантів причини. У межах поставленої мети заплановано розв'язати такі завдання:

- 1) дати загальну характеристику детермінантів причини;
- 2) проаналізувати й систематизувати причинові детермінанти в морфологічному аспекті;
- 3) класифікувати детермінанти причини за семантичними ознаками.

Матеріалом дослідження обрано сучасні публіцистичні тексти як такі, що найяскравіше відбивають живе мовлення, слугують віддзеркаленням усіх тенденцій в українській мові. Масив текстів ЗМІ є своєрідним індикатором соціальних змін і водночас інструментом для здійснення впливу. Мовлення публіцистики різноманітне, насичене багатьма синтаксичними конструкціями, а тому являє собою цінний матеріал для лінгвістів. Прагнення ЗМІ бути переконливими спричинює наявність значної кількості аргументів і з'ясування обставин подій. Саме тому детермінанти причини є невід'ємним атрибутом текстів мас-медіа.

Наявність у реченнях детермінантних компонентів не передбачена семантико-синтаксичною валентністю предиката, проте саме вони є одним із засобів семантичного ускладнення простого елементарного речення й зумовлені комунікативними настановами висловлення та функціональною спрямованістю реченнєвої синтаксичної конструкції загалом.

Детермінантні члени речення зі значенням причини репрезентують таку реальну подію, яка слугує умовою для реалізації іншої події, указаної в реченні. З погляду граматики детермінанти причини є корелятами адвербіальної причинової синтаксеми. Причиновість – це одна з основних категорій зумовленості, тому інші різновиди детермінантів (мети, допусту, умови) можуть тяжіти до неї, виражаючи деякою мірою значення каузуальності.

Причиновим синтаксемам притаманна така сукупність диференційних ознак: передумання у плані часової перспективи, реальна модальність, а також пов'язана з певним явищем властивість породжувати наслідок [Вихованець 1993: 273]. Причинові мінімальні синтаксичні одиниці можуть бути реалізовані низкою семантичних, морфолого-синтаксичних і морфологічних варіантів. За даними О. Межова, основними морфолого-синтаксичними варіантами їх є приименниково-відмінкові форми, з-поміж яких домінують сполучення приименника *через* з іменником у формі знахідного відмінка [Межов 2012: 276], наприклад: *Через збільшення цін на пальне зростатиме ціна на продукти харчування* (Головні аграрні новини. – 06.02.2018). Речення з детермінантами причини передбачають зв'язок двох подій, за якого

одна з них слугує підставою, що зумовлює чинник, достатній для реалізації другої події.

Адвербіальними причиновими синтаксемами, що корелюють з детермінантами причини, є такі прийменниково-відмінкові форми:

1) *через + знахідний відмінок: **Через страйк наземного персоналу в кількох аеропортах країни авіакомпанія „Lufthansa” скасовує близько половини з 1600 рейсів, запланованих на 10 квітня*** (Німецька хвиля. – 09.04.2018);

2) *завдяки + давальний відмінок: **Завдяки реформам ми підвищимо якість життя громадян, а Україна займе достойне місце на мапі Європи та світу*** (Урядовий портал. – 27.04.2017);

3) *від + родовий відмінок: **У лікарні в Індії від нестачі кисню загинули 60 дітей*** (Кореспондент. – 13.08.2017); ***Від несподіванки Кононенко та Березенко змінилися на обличчях*** (Українські національні новини. – 14.07.2017);

4) *з + родовий відмінок: **Той з переляку втік*** (Українські національні новини. – 12.09.2017);

5) *за + знахідний відмінок: **За крадіжку чоловікові загрожує до восьми років позбавлення волі*** (Сьогодні. – 23.08.2018);

6) *за + орудний відмінок: **За роботою він геть забув про обід*** (Телеграф. – 23.10.2015);

7) *внаслідок + родовий відмінок: **Внаслідок конфлікту один з учасників отримав кульове поранення ноги*** (Zaxid.net. – 19.03.2018);

8) *у/в результаті + родовий відмінок: **У результаті вибуху в будівлі сирійської кримінальної поліції на трасі Дамаск-Дейр-ез-Зор загинуло 11 осіб, серед яких є кілька російських найманців ПВК „Вагнера”*** (ТСН. – 05.11.2018);

9) *у зв'язку з + орудний відмінок: **У зв'язку з несприятливими погодними умовами, сильними зметами працівниками ДАІ обмежено рух на автодорозі Одеса-Б. Дністровський-Монаші та рух на автошляху М-15 Одеса-Рені, на ділянці Ізмаїл-Болград***. (Урядовий портал. – 07.01.2015);

10) *у/в силу + родовий відмінок: **В силу цих юридичних обмежень у випадку з ВТБ банк (Україна) маємо суттєві обмеження щодо реалізації цього плану*** (Економічна правда. – 08.11.2018);

11) *з приводу + родовий відмінок: **З приводу призначення міністрів тривають справжні політичні торги*** (Телеграф. – 12.07.2018);

12) *з нагоди + родовий відмінок: **З нагоди Дня захисника України в Києві відбулися урочисті заходи*** (Телеканал „24”. – 14.10.2018);

13) *з огляду на + знахідний відмінок: **З огляду на важливість геополітичної обстановки в басейні Чорного моря, продовжується розвиток військового співробітництва з Туреччиною, як стратегічним партнером України*** (Генеральний штаб ЗСУ. – 16.05.2016);

14) *зважаючи на + знахідний відмінок: **Зважаючи на стабільну і прогнозовану фінансово-економічну ситуацію в країні, всі соціальні***

платежі, допомоги, пенсії, зарплати та інші виплати будуть здійснюватися вчасно, у повному обсязі і без жодних обмежень (Українська правда. – 26.11.2018);

15) на підставі + родовий відмінок: **На підставі заяви** нардепів Нацполіція відкрила кримінальне провадження за фактом бійки у ВР (Телеканал „1+1”. – 15.11.2016).

Кожна з причинових синтаксем у семантичному аспекті слугує для вираження певних відтінків значення. *Через + знахідний відмінок* може передавати власне значення причини або причини з негативним відтінком: **Через морози** в Києві розгорнуть 24 додаткові пункти обігріву (Українські національні новини. – 22.02.2018) – нейтральне значення причини (створення пунктів обігріву не є негативним наслідком); **Через розмаїття** клінічних форм і несвоєчасне звернення до фахівців інколи нелегко діагностувати ентеровірусну інфекцію (Телеграф. – 12.11.2014); **Через загострення** ситуації на кордоні з Румунією на Закарпаття направлено додаткові резерви Держприкордонслужби (Закарпаття. – 24.11.2018) – негативний відтінок (причина, що змушує припинити щось, відкласти дію або чинить перешкоди). Так само негативне значення мають причинові синтаксеми *за + знахідний відмінок* і *за + орудний відмінок*, причому друга є рідко вживаною й називає зазвичай певні перешкоди: **За вчинення** розбійного нападу, який мав місце 03.01.2017 р., <...> (Київ оперативний. – 03.01.2017); **За розмовами** вони й не помітили, як промайнув час (Телеграф. – 14.05.2011). Такі синтаксеми можуть указувати на причини неусвідомленої діяльності суб'єкта, зумовленої рисами його характеру, його фізичним чи емоційним станом.

Завдяки + давальний відмінок називає причину, що сприяє певному наслідку, становленню дії, тобто сприятливу причину: **Завдяки спільним зусиллям** плани та задуми перетворюються у реальні справи (Полісся. – 06.12.2018).

Додаткового значення витоків явища, його походження надають реченню прийменниково-відмінкові форми *від + родовий відмінок*, *з + родовий відмінок*: **Від холоду та голоду** рятують лелек у Чернівцях (Чернівецький промінь. – 19.03.2018); **З переляку** п'яні водії намагались утекти (Zaxid.net. – 29.11.2011). Такі кореляти детермінантів називають причини, які викликають зміну стану суб'єкта внаслідок прояву емоцій, або негативні наслідки дії, що не залежить від волі суб'єкта.

Внаслідок + родовий відмінок, *у/в результаті + родовий відмінок* охоплюють значення результативної причини, націлені на кінцевий результат: **Внаслідок обстрілів** два військовослужбовці Об'єднаних сил отримали поранення (УНІАН. – 04.11.2018); **У результаті нападу** смертниці у Тунісі поранено 20 осіб (Українські національні новини. – 30.10.2018).

У зв'язку з + орудний відмінок акцентує на взаємопов'язаності явищ, обґрунтовує причини. Такі детермінанти є надзвичайно

продуктивними в офіційно-діловому стилі мовлення, звідки потрапляють до публіцистичних текстів у вигляді посилань на закони, нормативні акти, постанови тощо: **У зв'язку з надходженням повторного повідомлення про замінування приміщення Шевченківський районний суд м. Києва припинив свою роботу** (Телеграф. – 09.08.2010). До часто вживаних належать також прийменниково-іменникові одиниці з *приводу* + *родовий відмінок* і з *нагоди* + *родовий відмінок*, які виражають мотив або привід, тобто обґрунтовують причину: **З приводу приїзду до Києва уболівальників з різних країн поліція застосовуватиме багаторівневу систему захисту** (Главком. – 12.05.2018). Обов'язкову, імперативну причину виражає мінімальна одиниця *у/в силу* + *родовий відмінок*. Вона має значення причини як об'єктивної закономірності й зазвичай трапляється в публіцистичних і наукових текстах, а в художніх малопродуктивна: **У силу різних обставин наш договір з „Інтером” втратив свою силу. Ми знаходимося в стадії переговорів щодо укладення нового договору. Однак, в силу різних причин переговори носять складний характер** (Економічна правда. – 27.06.2017). Часто вживаними в публіцистичних текстах є причинові одиниці з *огляду на* + *знахідний відмінок* і *зважаючи на* + *знахідний відмінок*, яким притаманне значення урахування чи обґрунтування: **З огляду на останні події Україна також потребує здійснення негайних дій щодо забезпечення антикорупційних заходів, які були зроблені у рамках попередніх реформ та забезпечити подальший прогрес** (Укрінформ. – 20.12.2017). Відтінок канцеляризму має прийменниково-іменникова одиниці *на підставі* + *родовий відмінок*, яка потрапляє до текстів ЗМІ з офіційно-ділової сфери: **На підставі показань родичів суд ухвалив рішення <...>** (Цензор.нет. – 10.01.2010).

У морфологічному аспекті причинові синтаксеми репрезентовано кількома обставинними прислівниками, які визначають причину дії, процесу чи стану: *згарячу*, *здуру*, *зозла*, *зопалу*, *спросоння* тощо. Подібно до попередніх різновидів вони мають підґрунтям причинові семантико-синтаксичні відношення. Прислівники як виразники детермінантів посідають друге місце за частотою вживання в текстах після прийменниково-іменникових конструкцій: **Зопалу Сергій навіть не зрозумів, що ліва нога відірвана** (Новини Житомира. – 26.02.2016); **Тоді згарячу військові заявили, що знайшли літаючий диск** (Телеграф. – 09.08.2010).

Зрідка роль детермінантів причини виконують дієприслівники: *розуміючи*, *знаючи*, *вдаючи*, *міркуючи*, *зрадивши*, *бачачи*, *почувши*, *надивившись*, *напрацювавшись*, *не побачивши* тощо: **Зрозумівши це остаточно, я перестала ходити на мітинги** (Тиждень. – 13.07.2017); **Розуміючи можливі негативні наслідки, потрібно об'єднуватися і вирішувати цю ситуацію** (Молодь України. – 09.11.2004); **Почувши крики дітей, Ілля не вагаючись стрибнув у крижану воду...** (Сміла. – 30.03.2018).

На відміну від прислівників, детермінанти, репрезентовані дієприслівниками, не виражають безпосередньо значення причини. „Ці віддієслівні деривати стають причиновими засобами у відповідних мовленнєвих умовах, тому вони більше тяжіють до сфери мовлення, а не мови. Виражена дієприслівником мінімальна семантико-синтаксична одиниця позначає змістові відношення між двома семантично елементарними реченнями, вказуючи на причину другого явища, що передає незгорнуте речення з предикатом-дієсловом в особових формах” [Межов 2012: 278 – 279]: **Повідомивши** про замінування храму, зловмисники зірвали богослужіння УПЦ (Телеграф. – 07.06.2010); **Не помітивши** збитого пішохода, водій залишив місце ДТП (Вінницька газета. – 11.01.2013).

Варто зазначити, що незважаючи на синтаксичну незалежність детермінантів у реченнєвих конструкціях, можна спостерігати семантичний зв'язок між детермінантним компонентом й іншою частиною речення, який виявляється на рівні причинових семантичних відношень.

Аналіз детермінантів причини за семантичними ознаками дає змогу виокремити такі групи: значення причини з негативним наслідком; неусвідомленої діяльності суб'єкта, зумовленої рисами його характеру, його фізичним чи емоційним станом; сприятливої причини; такої, що викликає зміну стану суб'єкта в результаті прояву емоцій або негативних наслідків дії, яка не залежить від волі суб'єкта; результативної причини, націленої на кінцевий результат; імперативної причини та зі значенням обґрунтування.

Усі виявлені в текстах детермінанти причини вирізняються відтінками лексичних значень і комунікативних функцій. Семантичне розмаїття причинових детермінантів зумовлює використання різних мінімальних семантико-синтаксичних одиниць, серед яких найпоширенішими є прийменниково-відмінкові форми. Також детермінанти причини репрезентовано обставинними прислівниками та дієприслівниками.

Взаємодія граматичного та лексичного потенціалу детермінантів причини сприяє побудові найрізноманітніших речень і вираженню багатьох відтінків значень. Оскільки детермінанти причини використовують у різних функціональних стилях, **перспективним** може бути здійснення порівняльного аналізу щодо вживання цих одиниць у різних сферах мовлення. Спостереження за механізмами функціонування причинових детермінантів і варіантами їх сполучуваності в реченні дозволять поглибити теоретичні відомості про семантико-синтаксичну структуру українського речення.

Література

Вихованець 1992 – Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови: монографія / І. Р. Вихованець. – К. : Наук.

думка, 1992. – 222 с.; **Вихованець 1993** – Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис : підручник / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.; **Городенська 1991** – Городенська К.Г. Деривація синтаксичних одиниць : монографія / К. Г. Городенська. – К. : Наук. думка, 1991. – 192 с.; **Межов 2012** – Межов О.Г. Типологія мінімальних семантико-синтаксичних одиниць : монографія / О. Г. Межов. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. – 464 с.; **Плющ 2010** – Плющ М.Я. Проблема відокремлення і відокремлених компонентів речення (семантико-синтаксичний і комунікативний аспекти) : навч. посіб. / М. Я. Плющ. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. – 92 с.

Грозян Н. Ф. Семантико-синтаксичні особливості детермінантів причини (на матеріалі публіцистичних текстів)

У статті на матеріалі сучасних публіцистичних текстів розглянуто семантико-синтаксичні особливості детермінантів причини. порушено питання взаємодії одиниць різних класів, взаємозамінюваності їхніх складників в окремих умовах функціонування, а також сполучуваності слів у структурі речення. Зазначено, що наявність у реченнях детермінантних компонентів не передбачена семантико-синтаксичною валентністю предиката, проте зумовлена комунікативними настановами висловлення та функціональною спрямованістю реченнєвої синтаксичної конструкції загалом.

У результаті аналізу фактичного матеріалу встановлено, що основними морфолого-синтаксичними варіантами детермінантів причини є прийменниково-відмінкові форми. Також причинові синтаксеми репрезентовано обставинними прислівниками, які визначають причину дії, процесу чи стану. Зрідка роль детермінантів причини виконують дієприслівники.

Аналіз детермінантів за семантичними ознаками дає змогу виокремити кілька груп, які вирізняються відтінками лексичних значень і комунікативних функцій. Семантичне розмаїття причинових детермінантів зумовлює використання різних мінімальних семантико-синтаксичних одиниць.

Ключові слова: детермінант зумовленості, детермінант причини, причинова мінімальна одиниця, причинова синтаксема, публіцистичний текст.

Грозян Н. Ф. Семантико-синтаксические особенности детерминантов причины (на материале публицистических текстов)

В статье на материале современных публицистических текстов рассмотрены семантико-синтаксические особенности детерминант причины. Затронуты вопросы взаимодействия единиц различных классов, взаимозаменяемости их составляющих в отдельных условиях функционирования, а также сочетаемости слов в структуре предложения.

Отмечено, что наличие в предложениях детерминантных компонентов не предусмотрено семантико-синтаксической валентностью предиката, однако обусловлено коммуникативными установками высказывания и функциональной направленностью предложенческой синтаксической конструкцией в целом.

В результате анализа собранного фактического материала установлено, что основными морфолого-синтаксическими вариантами детерминантов причины являются предложно-падежные формы. Анализ детерминант по семантическим признакам позволяет выделить несколько групп, которые отличаются оттенками лексических значений и коммуникативных функций. Семантическое разнообразие причинных детерминантов предопределяет использование различных минимальных семантико-синтаксических единиц.

Ключевые слова: детерминант обусловленности, детерминант причины, причинно минимальная единица, синтаксема причины, публицистический текст.

Hrozian Nina. Semantic-syntactic peculiarities of the determinants of cause (based on the materials of journalistic texts)

The paper covers semantic-syntactic peculiarities of the determinants of cause on the materials of present-day journalistic texts. The following is discussed in the paper: the interaction of the units of various classes, the interchangeability of their components in some conditions of functioning, the combinability of words in a sentence structure. It is underlined that the availability of determinant components in a sentence is not envisaged by a semantic-syntactic valence of predicate, but it is explained by communicative notes of the statement and by the functional orientation of a sentence syntactic construction in general.

As a result of the analysis of the collected factual material, it has been established that the main morphological-syntactical variants of the determinants of cause are prepositional-case forms, the most common among them are *because of + accusative case, due to + dative case, as a result + genitive case, in connection with + ablative case* and others. Also, casual syntaxemes are presented with adverbial modifiers which define cause of action, process or condition: *hotheadedly, absurdly, because of anger, all of a sudden, not fully awake*, and alike. The role of the determinants of cause is rarely played by adverbs: *understanding, knowing, having heard, having not seen*, etc.

The analysis of the determinants with semantic features makes it possible to single out several groups which differ in nuances of lexical meanings and communicative functions. A semantic variability of casual determinants leads to the use of various minimal semantic-syntactic units.

The monitoring of the mechanisms of casual determinant functioning and the variants of their combinability allows deepening the theoretical knowledge about a semantic-syntactic structure of a Ukrainian sentence.

Key words: determinants of conditionality, determinants of cause, causal minimum unit, syntaxema of causes, journalistic texts.

Стаття надійшла до редакції 15.11.2018 р.

Прийнято до друку 19.11.2018 р.

Рецензент – к. філол. н., доц. Леснова В. В.

О. В. Гурко (Дніпро)

УДК 811.161.2'36.321

ПСИХОЛОГІЧНИЙ, КОГНІТИВНИЙ ТА КОМУНІКАТИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ КАТЕГОРІЇ СТВЕРДЖЕННЯ

Логіко-філософський підхід до трактування категорії ствердження вказує на прямий зв'язок і залежність лінгвістичної категорії та психологічного чинника, оскільки будь-яке висловлення детерміновано особистістю мовця та адресата. Індивід поєднує свій внутрішній стан із суспільно-історичними фактами, він інтегрує чуттєве пізнання дійсності та реакцію на світоглядні, ідеологічні моменти, змінюючись залежно від суспільних виявів.

У сучасному мовознавстві функціонує чимало концепцій щодо репрезентації категорії ствердження. Її здебільшого кваліфікують як логіко-граматичну [Бахарев 1980: 65; Галкіна-Федорук 1951: 21], комунікативно-прагматичну [Владимирська 1999: 10; Музейник 2003: 116], структурно-семантичну [Бабайцева 2010: 93; Калиніна 2011: 16], синтаксичну [Дудик 1973: 219; Куц 2002: 18], семантико-синтаксичну [Вихованець 1993: 63], когнітивно-функційну [Кислицина 2002: 3; Дронова 2012: 135], семантико-граматичну [Ступак 2005: 43; Харитоновна 1982: 111]. У нашому дослідженні, услід за О. Ахмановою [Ахманова 1966: 490], а також урахувавши думки В. Адмони, І. Дронової щодо витлумачення ствердження [Адмони 1988: 88; Дронова 2012: 37], вважаємо за доцільне наголосити на модальному характері цієї категорії. У цьому разі, розглядаючи будь-яке граматичне явище в мові, потрібно враховувати людський чинник під час урегулювання мовної поведінки. Саме тому в статті ставимо за мету схарактеризувати основні наукові підходи до вивчення проблеми ствердження в психології. Об'єктом вивчення є категорія ствердження в українській літературній мові.

Згідно з психологічним дослідженням мови О. М. Леонтєва, Л. Виготського, зауважимо, що „її внутрішній розвиток, пов'язаний з розвитком мислення і свідомості загалом, охоплює комунікативну, номінативну та сигніфікативну функцію мови, надаючи їй центральне місце в психології людини і людського спілкування” [Леонтєв 1969: 34; Выготский 1982: 102].

Конкретне та абстрактне сприйняття дійсності стає можливим лише під час розвитку мислення, коли психіка людини робить певний крок, що вможливорює зняття меж між тим, що сприймаємо, уявляємо й згадуємо.

Лінгвістична категорія ствердження охоплює поняттєвий та структурний зміст. Уважаємо, що для того, щоб зумовити адекватне розуміння всіх нюансів висловлення, а також стосунків між мовцем і змістом висловлення, між змістом інформації та дійсністю, потрібно враховувати знання психології, оскільки вона є основою розвитку індивіда.

На думку Л. Владимирської, засоби експлікації ствердження не обмежені морфологічними категоріями, які послуговуються загальностверджувальними судженнями, оскільки функціонує чимало синтаксичних, лексичних, словотвірних та екстралінгвальних засобів, що дають змогу виразити часткове ствердження, яке є не лише важливим моментом адекватного витлумачення тексту, а й визначає загальнокатегорійний статус висловлення. Диференціюючи сигніфікативний зміст висловлення, категорія оцінки слугує для типізації семантичних предикатів [Владимирская 1999: 366].

Важливим для з'ясування зв'язку категорії ствердження та оцінки є спостереження О. Івіна щодо аксіологічного терміна „оцінки”, що відбиває результативний аспект процесу встановлення стосунків між суб'єктом оцінки та її предметом [Ивин 1970: 113]. В. Виноградов зазначає, що „слово не лише послуговується граматичними, лексичними та предметними значеннями, але воно водночас висловлює оцінку суб'єкта...” [Виноградов 1954: 28]. Крім того, будучи суб'єктивним виразником у комунікації, оцінна лексема репрезентує відбиття позитивних чи негативних естетичних, етичних, політичних, а також фізичних потреб.

Отже, будь-яка оцінка є суб'єктивною й перебуває в повній залежності від психологічного статусу мовця, що демонструє такі характеристики, як ставлення адресанта до адресата, об'єкта та прагматичний відтінок. Оскільки такі взаємини визначаються етичними й естетичними нормами, то зміст судження у висловленні відбиває структуру пізнавальних та емоційних процесів у поведінці індивіда. Зауважимо, що лише індиферентне ставлення мовця до об'єкта й адресата може гарантувати „голе ствердження факту”, зокрема, комп'ютерне. Проте навіть у цьому разі простежуємо особистісну характеристику мовця, яка охоплює прагматичні ефекти, наприклад, передавання інформації.

Прихильники комунікативно-прагматичної концепції ствердження зазначають, що ствердження, зреалізоване в семантиці мовленнєвих актів, слугує засобом для формування та репрезентації цих актів у процесі комунікації [Кислякова 1981: 6; Одарчук 2003: 32], наприклад, Дж. Бергмен та В. Віндельбанд асоціюють ствердження зі схваленням суб'єкта змісту судження [Виндельбанд 1904: 28; Bergmann 1987: 46], тобто схвалення є результатом стверджувального судження.

На думку Б. Рассела, витлумачуючи зміст судження, потрібно вживати поняття віри *belief* та невіри *disbelief*, оскільки ці терміни експлікують психічний стан людини. Він вважає, що стверджувальні

речення вербалізують упевненість мовця щодо повідомлюваного [Рассел 1957: 162]. З. Фрейд зазначає, що ствердження реалізує позитивні, прийнятні для мовця явища. Він наголошує, що ствердженням людина передусім констатує певні явища, факти тощо [Freud 1989: 667].

Сутність ствердження Ж. Тіннекен убачає в реалізації почуття згоди, дозволу чого-небудь [Тиннекен 1958: 59]. На думку О. Єсперсена, значення ствердження відбиває почуття бажання та любові [Есперсен 1958: 59]. А. Вежбицька пов'язує ствердження з позитивним актом волі людини [Вежбицкая 1999: 51]. Натомість В. Бондаренко впевнений, ураховуючи такий підхід, неможливо витлумачити сутність ствердження, оскільки в основу класифікації суджень покладено суб'єктивні критерії. Він зазначає, що схвалення може бути зреалізоване стверджувальною та заперечною формою [Бондаренко 1978: 28].

На наше переконання, комунікативно-прагматичний потенціал ствердження відбиває широкий спектр емоційно-оцінних мовленнєвих актів, зокрема, згоди, схвалення, розуміння, симпатії, визначеності тощо. Ураховуючи зауваження М. Баган щодо заперечення [Баган 2012: 26], вважаємо, що прагматична виразність стверджувального змісту ґрунтується на підтвердженні зв'язку між певними компонентами та психологічними особливостями інтерпретації почутого й побаченого.

Когнітивні можливості людини та її концептуально-структурна діяльність формують значення висловлення. На засадах когнітивного підходу спеціалізують витлумачення ствердження М. Болдирев [Болдырев 2006: 6], Р. Дірвен [Dirven 2007: 17], І. Дронова [Дронова 2012: 19], Н. Луман [Луман 2007: 320], Б. Рассел [Рассел 1999: 235], М. Реріх [Рерих 1989: 3], О. Чикіна [Чикина 2007] та ін.

Н. Луман уналежнює ствердження до мисленнєвих форм інтерпретації світу, що відбиває ставлення мовця до позначуваного [Луман 2007: 320]. О. Чикіна вважає, що стверджувальне висловлення описує істинний стан речей у реальності. Номінація, що ґрунтується на ствердженні диференційних ознак, на думку мовознавця, відповідає глобальній меті мовленнєво-мисленнєвої діяльності – інтерпретації дійсності [Чикина 2007]. М. Реріх акцентує увагу на „конструктивності” та „корисності” стверджувальної стратегії для людської діяльності. Він переконаний, що „той, хто стверджує, багатий, спрямований, завжди має рацію...” [Рерих 1989: 3]. М. Болдирев зараховує ствердження до модусних концептів, що уможлиблюють інтерпретацію навколишнього світу [Болдырев 2005: 34]. Б. Рассел відзначає ефективність стверджувальної форми, наголошуючи, що „ствердження експлікує стан розуму, у якому відбито прямі імпульси” [Рассел 1999: 235]. А. Бергсон також кваліфікує ствердження як повністю розумовий акт, що спеціалізується на реалізації нової ідеї [Бергсон 1998: 279]. І. Дронова вказує на зв'язок асерції (ствердження) із суб'єктом, його психікою, свідомістю, мисленням [Дронова 2012: 19]. Вона зазначає, що „ядерні елементи поля ствердження взаємодіють із суб'єктивною епістемічною

модальністю й реалізують такі ознаки ствердження, як „категорична впевнена заява чи вимога”, „емфатичне запевняння”, „висловлення, що не містить доказів”, „впевненість щодо повідомлюваного” [Дронова 2012: 147 – 148]. Слушну думку висловлюють автори зарубіжної когнітивної лінгвістики, зауважуючи, що категорія ствердження в англійській мові функціонує навколо концепту ствердження, є прототипом людської свідомості та має ядерний статус [Bergmann 1987: 17; Dirven 2007: 29].

Отже, урахувавши когнітивні можливості ствердження, вважаємо, що воно є важливим та наскрізним способом кодування світу, наповнює думку змістом, виразністю, зрозумілістю та уможливорює інформативне виділення явищ дійсності.

Психологічну концепцію відбиття ствердження підтримує О. Потебня, кваліфікуючи ствердження як думки, що виникають під враженням дійсності [Потебня 1993: 151]. Л. Фейсбах зауважує: „Людська сутність представлена передусім у спілкуванні” [Фейсбах 1974: 9]. А. Айер зазначає, що „судження, які описують феномени морального досвіду та їхні причини, потрібно уналежнити до психології або соціології” [Ayer 1956: 52], тобто ствердження, стандарт, ідеал, почуття є експлікаторами психології особистості та міжособистісних стосунків. Основою будь-якого ствердження є повідомлення, сутність якого полягає у відправленні, отриманні інформації та її адекватному сприйнятті, що уможливорює психологічне підґрунтя ствердження.

Крім того, дехто з дослідників вважає ствердження складником мовленнєвого акту, оскільки одне з основних положень цієї теорії полягає в здійсненні певного акту – констатації, запиту, наказу, вибачення, вдячності, поздоровлення тощо [Гумбольдт 1984: 70]. Услід за Дж. Сьорлем та Д. Вандервекемом, виокремлюємо п'ять типів іллокутивної мети, підґрунтям яких є ствердження, зокрема, *асертивну*, спрямовану на те, щоб вербалізувати справжній стан справ, що-небудь стверджувати, повідомляти, констатувати; *комісивну*, основою якої є те, що мовець бере на себе зобов'язання реалізувати лінію дій (обіцяю, ручаюся, присягаюся); *директивну* – мовець прагне спонукати слухача реалізувати певну дію (наказую, прошу, рекомендую); *декларативну*, що передбачає зміну зовнішнього світу (оголошую, благословляю); *експресивну*, мета якої полягає у вираженні почуттів і настанов мовця (поздоровляю, дякую) [Серль 1986: 252].

Цікавим, на нашу думку, є дефініювання ствердження в психологічних студіях. Психологи кваліфікують ствердження як один „з найважливіших елементів візуалізації, позитивне налаштування на те, що уявно функціонує, чи спосіб матеріалізації того, що представляємо у свідомості” [Варій 2007: 641].

Із зазначеного постає, що категорія ствердження є важливим засобом когнітивно-комунікативної сфери людської свідомості, оскільки становить підґрунтя багатьох мовленнєвих актів позитивної реакції –

згоди, підтвердження, ствердження, констатації, вдячності, поздоровлення, схвалення, обізнаності та слугує для інформативної інтерпретації світу.

Отже, урахування всіх функційних можливостей ствердження та відбиття його в психологічній, когнітивній та комунікативній сферах людського життя уможливило трактування ствердження як багатоаспектного явища. Перспективу подальших розвідок убачаємо в репрезентації категорії ствердження на різних рівнях сучасної української літературної мови.

Література

Адмони 1988 – Адмони В. Г. Грамматический строй как система построения и общая теория грамматики / В. Г. Адмони. – Л. : Наука, 1988. – 239 с.; **Ахманова 1966** – Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – М. : Сов. энцикл., 1966. – 608 с.; **Бабайцева 2010** – Бабайцева В. В. Избранное. 2005 – 2010 : сб. науч. и науч.-метод. ст. / В. В. Бабайцева. – М. – Ставрополь : Изд-во СГУ, 2010. – 400 с.; **Баган 2012** – Баган М. П. Категорія заперечення в українській мові : функціонально-семантичні та етнолінгвістичні вияви / М. П. Баган. – К. : Вид. дім Дмитра Бураго, 2012. – 376 с.; **Бахарев 1980** – Бахарев А. И. Отрицание в логике и грамматике / А. И. Бахарев. – Саратов : Изд-во Сарат. ун-та, 1980. – 77 с.; **Бергсон 1998** – Бергсон А. Творческая эволюция / А. Бергсон. – М. : Канон пресс, 1998. – 383 с.; **Болдырев 2005** – Болдырев Н. Н. Модусные категории в языке / Н. Н. Болдырев // Когнитивная лингвистика: Ментальные основы и языковая реализация. Ч. 1. Лексикология и грамматика с когнитивной точки зрения. – СПб. : Тригон, 2005. – С. 31 – 46; **Болдырев 2006** – Болдырев Н. Н. Языковые категории как формат знания / Н. Н. Болдырев // Вопр. когнитивной лингвистики. – 2006. – Вып. 2. – С. 15 – 17; **Бондаренко 1978** – Бондаренко В. Н. Аналитические и синтаксические способы выражения модальности в немецком языке / В. Н. Бондаренко // Иностр. яз. в шк. – 1978. – № 4. – С. 23 – 31; **Варій 2007** – Варій М. Й. Загальна психологія : навч. посіб. / М. Й. Варій. – К. : „Центр учбової літератури”, 2007. – 968 с.; **Вежбицкая 1999** – Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков / А. Вежбицкая ; пер. с англ. А. Д. Шмелев. – М. : Школа „Языки русской культуры”, 1999. – I – XII. – 780 с.; **Виндельбанд 1904** – Виндельбанд В. Прелюдии / В. Виндельбанд. – СПб. : Изд-во Д. Е. Жуковского, 1904. – 316 с.; **Виноградов 1954** – Виноградов В. В. Некоторые задачи изучения синтаксиса простого предложения / В. В. Виноградов // Вопр. языкознания. – 1954. – № 1. – С. 3 – 29; **Вихованець 1993** – Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 268 с.; **Владимирская 1999** – Владимирская Л. М. Статус категории утверждения / отрицания в современном немецком языке : дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.04 /

Владимирская Лариса Михайловна. – СПб., 1999. – 429 с.; **Выготский 1982** – Выготский Л. С. Мышление и речь / Л. С. Выготский. – М.: Наука, 1982. – Т. 2. – 254 с.; **Галкіна-Федорук 1951** – Галкіна-Федорук Є. М. Заперечні речення в російській та українській мовах / Є. М. Галкіна-Федорук // Укр. мова і л-ра в шк. – 1951. – № 5. – С. 21 – 31; **Гумбольдт 1984** – Гумбольдт фон В. Избранные труды по языкознанию / В. Гумбольдт. – М.: Прогресс, 1984. – 400 с.; **Дронова 2012** – Дронова И. А. Модусные категории assertion/negation в современном английском языке: когнитивно-функциональный потенциал: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Дронова Ирина Александровна. – М., 2012. – 193 с.; **Дудик 1973** – Дудик П. С. Синтаксис сучасного українського розмовного літературного мовлення / П. С. Дудик. – К.: Наук. думка, 1973. – 226 с.; **Есперсен 1958** – Есперсен О. Философия грамматики / О. Есперсен; пер. с англ. В. В. Пассека и С. П. Сафроновой. – М.: Изд-во иностр. лит-ры, 1958. – 404 с.; **Ивин 1970** – Ивин А. А. Основание логики оценок / А. А. Ивин. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1970. – 232 с.; **Калинина 2011** – Калинина А. А. Категория утверждения / отрицания в функциональных типах предложений в современном русском языке: дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.01 / Калинина Алевтина Анатольевна. – М., 2011. – 539 с.; **Кислицина 2002** – Кислицина Н. М. Прикметники зі значенням узагальненої позитивної оцінки як фрагмент мовної картини світу (на матеріалі російської, української та англійської мов): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.17 „Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство” / Н. М. Кислицина. – К., 2002. – 20 с.; **Кислякова 1981** – Кислякова Л. И. Высказывания со скрытым отрицанием в немецком языке: автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук: спец. 10.02.04 „Германские языки” / Л. И. Кислякова. – Калинин, 1981. – 16 с.; **Куц 2002** – Куц О. П. Ствердження і заперечення в українській мові: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Куц Ольга Петрівна. – Вінниця, 2002. – 156 с.; **Леонтьев 1969** – Леонтьев А. Н. Психологические единицы и порождение речевого высказывания / А. Н. Леонтьев. – М.: Наука, 1969. – 133 с.; **Луман 2007** – Луман Н. Введение в системную теорию: лекции / Н. Луман. – М.: Логос, 2007. – 359 с.; **Музейник 2003** – Музейник И. В. Семантические, прагматические и структурные особенности высказываний с отрицанием отрицания (на материале современного французского языка): дис. ... канд. филол. наук: 10.02.05 / Музейник Ирина Владимировна. – Харьков, 2003. – 175 с.; **Одарчук 2003** – Одарчук Н. А. Семантика та прагматика висловлень відмови в англomовному художньому дискурсі: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Одарчук Наталія Андріївна. – Луцьк, 2003. – 250 с.; **Потебня 1993** – Потебня А. А. Мысль и язык / А. А. Потебня. – Киев: Синто, 1993. – 191 с.; **Рассел 1957** – Рассел Б. Человеческое познание, его сфера и границы / Б. Рассел. – М.: Изд-во иностр. лит., 1957. – 555 с.; **Рассел 1999** – Рассел Б. Исследование значения и истины /

Б. Рассел. – М. : Идеяпресс, Дом интеллектуальной книги, 1999. – 400 с.; **Рерих 1989** – Рерих Н. К. Община / Н. К. Рерих // Книжное обозрение. – 1989. – № 2. – С. 3; **Серль Дж.** – Серль Дж. Основные понятия исчисления речевых актов / Дж. Серль, Д. Вандервекен // Новое в зарубежной литературе. – М. : Прогресс, 1986. – Вып. 18. – С. 242 – 263; **Ступак 2005** – Ступак Е. С. Функционально-семантическое поле утверждения в современном русском языке : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Ступак Елизавета Сергеевна. – Таганрог, 2005. – 164 с.; **Теория 1990** – Теория функциональной грамматики: Темпоральность и модальность / отв. ред. А. В. Бондарко. – Л. : Наука, 1990. – 263 с.; **Тиннекен 1958** – Тиннекен Ж. Утверждение и отрицание в языке / Ж. Тиннекен // Записки історично-філологічного відділу. – К. : Друк. Всеукр. Акад. Наук. – 1958. – Кн. XXV. – С. 57 – 69; **Фейербах 1974** – Фейербах Л. История философии : в 3 т / Л. Фейербах. – М. : Мысль, 1974. – Т. 2. – 480 с.; **Харитоновна 1982** – Харитоновна И. Я. Вопросы взаимодействия лексики и грамматики / И. Я. Харитоновна. – Киев : Вища шк., 1982. – 159 с.; **Хоменко 1998** – Хоменко І. В. Логіка – юристам / І. В. Хоменко. – К. : Четверта хвиля, 1998. – 284 с.; **Чикина 2007** – Чикина Е. Е. К вопросу о когнитивной природе языковой модальности [Электронный ресурс] / Е. Е. Чикина // INTER-CULTUR@L-NET : Междунар. науч.-практ. журн. – 2007. – Вып. 6. – Режим доступа : URL: http://www.vfnglu.wladimir.ru/Rus/NetMag/v6/v6_ar02.htm; **Ayer 1956** – Ayer A. J. The problem of Knowledge / A. J. Ayer. – Penguin Books, Harmondsworth, 1956. – 264 p.; **Bergmann 1879** – Bergmann J. Reine Logik / J. Bergmann. – Berlin : Mittler, 1879. – Bd. 1. – 192 s.; **Dirven 2007** – Dirven R. Cognitive Exploration of Language and Linguistics / R. Dirven, M. Verspoor. – Amsterdam : Philadelphia : John Benjamins publishing, 2007. – 277 p.; **Freud 1989** – Freud S. Negation / S. Freud // The Freud Reader. – New-York ; London, 1989. – P. 667.

Гурко О. В. Психологічний, когнітивний та комунікативний потенціал категорії ствердження

У статті висвітлено психологічний, когнітивний та комунікативний потенціал категорії ствердження, представлено основні наукові підходи до вивчення проблеми ствердження. Ствердження інтерпретовано як важливий та наскрізний спосіб кодування світу, що наповнює думку змістом, виразністю, зрозумілістю та уможлиблює інформативне виділення явищ дійсності. Встановлено, що основою будь-якого ствердження є повідомлення, сутність якого полягає у відправленні, отриманні інформації та її адекватному сприйнятті, що уможлиблює психологічне підґрунтя ствердження. З'ясовано, що категорія ствердження – це важливий засіб когнітивно-комунікативної сфери людської свідомості, оскільки складає підґрунтя багатьох мовленнєвих актів позитивної реакції – згоди, підтвердження, ствердження, констатації, вдячності, поздоровлення, схвалення, обізнаності та слугує

для інформативної інтерпретації світу. Урахування всіх функційних можливостей ствердження та відбиття його в психологічній, когнітивній та комунікативній сферах людського життя уможливило трактування ствердження як багатоаспектного явища. Перспективу подальших розвідок убачаємо у репрезентації категорії ствердження на різних рівнях сучасної української літературної мови.

Ключові слова: категорія, лінгвістична категорія, ствердження, психологія, когнітивно-комунікативний аспект, спілкування, згода.

Гурко Е. В. Психологический, когнитивный и коммуникативный потенциал категории утверждения

В статье очерчен психологический, когнитивный и коммуникативный потенциал категории утверждения, представлены основные научные подходы к изучению проблемы утверждения. Утверждение интерпретировано как важный способ кодирования мира, который наполняет мнение содержанием, выразительностью, понятностью и формирует информативное выделение явлений действительности. Установлено, что основой любого утверждения является сообщение, сущность которого заключается в отправке, получении информации и ее адекватном восприятии, что обосновывает психологическое основание утверждения. Выяснено, что категория утверждения является важным средством когнитивно-коммуникативной сферы человеческого сознания, поскольку составляет основу многих речевых актов положительной реакции – согласия, подтверждения, утверждения, констатации, благодарности, поздравления, одобрения, осведомленности и служит для информативной интерпретации мира. Широкие функциональные возможности утверждения и его отражение в психологической, когнитивной и коммуникативной сферах человеческой жизни позволяет квалифицировать утверждение как многоаспектное явление. Перспективу дальнейших исследований видим в репрезентации категории утверждения на различных уровнях современного украинского литературного языка.

Ключевые слова: категория, лингвистическая категория, утверждение, психология, когнитивно-коммуникативный аспект, общение, согласие.

Hurko O. V. Psychological, cognitive and communicative potential of affirmation category

The article outlines the psychological, cognitive and communicative potential of affirmation category, presents the main scientific approaches to the study of the problem of affirmation. It has been established that the means of explication of affirmation are not limited to the morphological categories, which are used by general statements, since there are many syntactic, lexical, word-formation and extralinguistic means that allow to express a partial affirmation, which is not only an important moment for an adequate

interpretation of the text, but also determines general classification status of the affirmation. The affirmation determines as an important and transversal way of coding the world, which fills the thought with meaning, expressiveness, clarity and enables informative selection of phenomena of reality. It is established that the basis of any affirmation is a message, the essence of which is the sending, receiving of information and its adequate perception, which enables the psychological basis of assertion. The category of affirmation is an important means of the cognitive-communicative sphere of human consciousness, as it forms the basis of many speech acts of a positive reaction – consent, confirmation, assertion, statement, gratitude, greetings, approval, awareness and serves for the informative interpretation of the world. The wide functional possibilities of the affirmation and its reflection in the psychological, cognitive and communicative spheres of human life allow qualifying the affirmation as a multi-tasked phenomenon. The prospect of further exploration is to represent the affirmation category at various levels of modern Ukrainian literary language.

Key words: category, linguistic category, affirmation, psychology, cognitive-communicative aspect, communication, agreement.

Стаття надійшла до редакції 10.10.2018 р.

Прийнято до друку 15.10.2018 р.

Рецензент – к. філол. н., доц. Ніколаєнко І. О.

В. В. Корольова, І. С. Попова (Дніпро)

УДК 811.161.2'38

КОМУНІКАТИВНІ ТИПИ ДІАЛОГІВ У СТРУКТУРІ ДРАМАТУРГІЙНОГО ДИСКУРСУ

У драматургійному дискурсі основу текстової структури твору й домінуючу функцію виконує діалог, який репрезентує певну модель розмовного мовлення, відбиваючи сучасні мовні процеси та фіксуючи некодифіковані особливості усного спілкування. Драматургійний діалог, характеризований неспонтанністю, образністю, інформативністю, вербалізує мовленнєву діяльність автора для опосередкованого впливу на потенційного читача. Комунікативно зорієнтована лінгвістика засвідчує спроби типологізувати діалоги, виокремлюючи характерні для цієї форми мовлення структури. Залежно від теми діалогу й динамізму мовленнєвого обміну репліками Г. Бубнова виокремлює нейтральний діалог (з наявною дистанцією між партнерами), діалог-унісон (особистісно орієнтований), діалог-дискусію (з нейтрально-абстрактною тематикою), подієвий діалог (особистісно орієнтований, що емоційно гостро переживають комуніканти) [Бубнова 1987: 50].

За комунікативною функцією спілкування діалоги класифікують на фатичні (спрямовані на підтримування гармонійних стосунків), риторичні (орієнтовані на зміну соціально-економічного буття),

естетичні (уможливлюють інтерпретацію дійсності), терапевтичні (нівелюють функційні перешкоди суб'єктів комунікації), метакомунікативні (передбачають здійснення рефлексії комунікативної поведінки) [Geissner 1981: 141].

Зважаючи на комунікативні переваги й поразки, виокремлено вдалий і невдалий діалоги [Штерн 1998: 161]. З опертям на інтенційно-мовний критерій діалоги поділено на інформаційний, коментарійний, персуазивний, діалог самопрезентації, директивний, аргументативний, діалог, що призводить до помилки тощо [Виноградов 1996: 125]. З урахуванням інтенції комуніканта запропоновано такі типи діалогів, як комплементарний (спрямований на заповнення інформаційної лакуни в комуніканта), компететивний (актуалізує конкуренцію думок і бажань спілкувальників), координативний (орієнтований на зрівняння суб'єктивних інтересів) [Frank 1985: 213 – 222].

І. Борисова, залежно від структурної специфіки й режимів мовленнєвої поведінки, розмежовує реплікований, наративний і наративно-унісонний діалоги [Борисова 2009: 184]. Реплікований діалог базовано на швидкому темпі мовленнєвого обміну короткими репліками. Наративний діалог реалізує настанову на монологічне мовлення в умовах безпосереднього контактного діалогічного спілкування. Наративно-унісонний діалог об'єднує ознаки перших двох типів.

Нашою метою в пропонованій науковій розвідці є класифікувати драматургійні діалоги, зважаючи на характер прагматичної взаємодії спілкувальників. Завдання роботи, мотивовані поставленою метою, передбачають таке: окреслення чинників, що впливають на характер комунікативної взаємодії дійових осіб п'єси, розмежування понять „діалог” і „дилог”, характеристику гармонійних і дисгармонійних драматургійних діалогів.

Актуальність дослідження зумовлена відсутністю системного лінгвістичного осмислення типології сучасного драматургійного діалогу. Джерельну базу склали друковані тексти сучасних українських драматургів у збірках, періодичних виданнях та електронні версії п'єс, розміщені на Інтернет-сайтах.

Процес обміну репліками й зміни комунікативних ролей у діалозі можна конструювати з комунікативно-прагматичного аспекту так: 1) адресант, вибудовуючи першу, стимульну репліку, вербалізує свій комунікативний намір й емоційний стан, що відповідає його соціальній і психологічній ролям, і, мотивуючись спільним з іншим комунікантом мовним кодом, впливає на нього, повідомляючи нову інформацію або спонукаючи до тієї чи тієї дії; 2) адресат, вибудовуючи у відповідь реактивну репліку, розуміє смисл повідомлюваного, вичленовує наміри спілкувальника й визначає напрям власної реакції в межах унісонної (кооперативної) або дисонансної (конфліктної) взаємодії. На характер комунікативної взаємодії персонажів сучасних українських п'єс впливає:

1. **Інтенція.** Залежно від збігу інтенцій спілкувальників

структуровано їхню взаємодію. Налаштування на гармонійне спілкування зумовлює вибір комунікантом відповідних мовних засобів, комунікативної тактики, що відповідає його інтенціям. Як зазначає О. Кубрякова, „мова пропонує мовцеві для відбиття власного погляду альтернативні засоби, що уможлиблює вибір комунікантом такого з них, який повністю відповідає його інтенціям” [Кубрякова 2004: 437]. Реципієнт за мовними засобами, наявними в репліці, визначає напрям інтенції відправника повідомлення й визначає відповідну власним інтенціям реакцію, вербалізовану в діалозі. Незбіг інтенцій спричинює припинення комунікації.

2. Результативність. Цілеспрямована комунікативна діяльність приводить до досягнення / недосягнення певного результату, об’єктивованого в діалозі. Результативність може бути гармонійною (побудованою з дотриманням правил ефективної мовленнєвої взаємодії) і дисгармонійною (структурованою з порушенням правил мовленнєвої взаємодії).

3. Інформативність. Важливою умовою гармонійного спілкування є відмінність комунікантів у знаннях. Ступінь цієї відмінності вмотивовано екстралінгвальними чинниками (освіта, етнічна ознака, вік, стать та ін.). У цьому разі гармонійний діалог передбачає наявність новизни повідомлюваної інформації, що базована на вже відомих знаннях і є цікавою для адресата. Така інформація спричинює правильне її сприйняття й відповідну реакцію співрозмовника.

4. Контекст. Будь-яка комунікація відбувається в певних умовах, що впливають на її характер. До цих умов зараховують вербальний, невербальний, психологічний, соціальний, історико-культурний та інші аспекти. Партнери, налаштовані на гармонійне спілкування, корегують власну мовленнєву поведінку залежно від контексту.

Характер прагматичної взаємодії спілкувальників визначає також кількість учасників комунікації. Традиційно в мовознавстві виокремлюють дві основні форми спілкування: монологічну й діалогічну, визначаючи останню як домінуючу. Терміном „діалог” послуговуються для трактування мовленнєвої взаємодії двох і більше учасників. Зокрема, в енциклопедії „Українська мова” кількісний склад діалогу детерміновано як „два, іноді кілька (полілог)” [Українська мова 2007: 156]. Питання про те, чи вважати полілог різновидом діалогу, чи трактувати самостійною формою мовленнєвого спілкування, дотепер є дискусійним. Як зауважує О. Селіванова, почасти через „похибку перекладу діалогом часто називають спілкування двох осіб (пор.: гр. *dia* – через *i* *di* – два)” [Селіванова 2006: 128], наслідком чого стає нівелювання значущості кількості учасників мовленнєвого процесу.

У межах комунікативної лінгвістики вплив кількісного складу комунікантів на характер зв’язку між репліками та послідовність їхнього чергування є важливим чинником результативності спілкування й комунікативної взаємодії загалом. У цьому разі тлумачення форм

комунікації двох спілкувальників і кількох спілкувальників одним терміном вважаємо недоречним, через що розмежування понять „діалог” і „дилог” для нашого дослідження є визначальним. Тому для позначення взаємодії двох учасників спілкування використовуємо в статті термін „дилог”.

Дилог – це форма спілкування двох комунікантів, між якими відбувається інверсована й прогнозована зміна ролі мовця й слухача. Полілог відповідно трактуємо як форму спілкування, що об’єднує понад двох учасників. Терміновизначення „діалог” як ситуативно зумовлена форма спілкування двох і кількох осіб є родовим для видових „дилог” і „полілог”.

Зважаючи на зазначені чинники формування діалогічного спілкування й наявні класифікації діалогів, вважаємо можливим типологізувати сучасні драматургійні діалоги на **гармонійні** і **дисгармонійні**. Зауважимо, що запропонований поділ є умовним і невичерпним, застосовуваним лише для впорядкування аналізу складного й неоднозначного феномена – драматургійного діалогу. **Гармонійні** діалоги характеризує: 1) збіг інтенцій спілкувальників; 2) взаємне зацікавлення темою діалогу; 3) адекватна вербальна й невербальна поведінка; 4) досягнення позитивного результату в спілкуванні. У межах гармонійного діалогу можлива конкретизація на **унісонні**, **домінантні** й **суперечні** типи.

Унісонні драматургійні діалоги становлять спілкування осіб, які щонайбільше симпатизують один одному, мають однакову комунікативну активність і схожі комунікативно-прагматичні інтенції. Прикладами таких діалогів є здебільшого спілкування дійових осіб, яких об’єднують близькі родинні або дружні взаємини. Унісонним діалогом визначаємо, наприклад, розмову героїв п’єси В. Герасимчука „В облозі саламандр” *Карела Чапека* та його дружини *Ольги*, що відбувається відразу після їхнього весілля:

Чапек (узав найбільший букет і додав до тих квітів, з якими вона прийшла). Тобі подобається в мене?

Ольга. У нас... (Ледь стримує сльози).

Чапек. Правильно, Олино, у нас. Відтепер – тільки в нас! (Обійняв її).

Ольга. Це трохи далеко від Праги...

Чапек. Зате за містом я можу спокійно писати і чекати, поки ти повернешся зі свого театру.

Ольга. Ти взявся за новий роман чи за нову п’єсу? (Захоплено подивилась на нього).

Чапек. За роман. Знаєш, цього разу це дуже серйозна робота.

Ольга. Каченка, у тебе не буває несерйозних творів – навіть у веселих оповіданнях ти берешся за роботу серйозно.

Чапек. Це правда, Олясеку. Але цього разу і сама тема дуже серйозна. (Бере її за обидві руки, садить на стілець, сам сідає навпроти

і починає розповідати). Розумієш, я пишу про саламандр...

Ольга (здивовано). Про кого?

Чапек. Про саламандр. Були такі істоти: невеликі на зріст, схожі на ящірів, жили у воді, але мали і легені... Вони озброюються, мілітаризуються, а люди їм у цьому ще й допомагають. Зерном, металом, грошима, військовою технікою...

Ольга (поцілувала його). Усе добре, Каченка. Тепер у нас усе буде добре. (Провела рукою по його спині). Сьогодні не так болить?

Чапек. Сьогодні він не має права боліти!

Ольга. Каченка, я оце думаю: й одруження, і роман про саламандр – ти не забагато звалив на свої плечі? (Лукавенько подивилась на нього).

Чапек. Нічого, мій хребет витримає.

Ольга (горда за чоловіка). Це правда. Що-що, а безхребетним тебе не назвеш! (Обійнялися) (В. Герасимчук „В облозі саламандр”).

Збіг інтенцій персонажів доводить чітка структура драматургійного діалогу, у якому відсутні перебивання, перехоплення комунікативної ініціативи, агресія й неповага до співрозмовника. Ознакою унісонного діалогу є також те, що будь-яка репліка-стимул має відповідну репліку-реакцію (наприклад, *Ольга. Ти взявся за новий роман чи за нову п'єсу?* *Чапек. За роман*). Комунікативна активність обох дійових осіб є рівнозначною, з гармонійною зміною комунікативних ролей, з наявністю стимульних і реактивних реплік і в *Чапека*, і в *Ольги*, що доводить наміри комунікантів зробити це спілкування найефективнішим для обох сторін. Гармонію в діалозі посилюють наявні в ньому компліменти (наприклад, *Ольга. Каченка, у тебе не буває несерйозних творів – навіть у веселих оповіданнях ти берешся за роботу серйозно*).

Налаштування персонажів на комунікативну взаємодію підтверджують й авторські ремарки, що вербалізують паралінгвістичне спілкування й емоційний стан дійових осіб (*Обійняв її; Горда за чоловіка; Поцілувала його; Захоплено подивилась на нього*). Зауважимо, що обидва герої володіють схожою комунікативною компетенцією й однаковим соціальним статусом, що також сприяє гармонійній комунікації.

Другим типом гармонійних драматургійних діалогів є **домінантний**, поданий у діалогах з очевидною перевагою комунікативної активності одного зі спілкувальників. Гармонійні домінантні діалоги досить активно використовують у сучасних драматургійних текстах. Учасники такого діалогу можуть бути пов'язані близькими чи дружніми стосунками або бути незнайомцями, які вперше бачать один одного. Прикладом гармонійного домінантного діалогу вважаємо розмову *Матері* із сином *Олегом* у п'єсі О. Погребінської „Дев'ятий місячний день”:

Мати. Спекотно.

Олег. Дощ буде. Парко.

Мати. Сьогодні субота?

Олег. Субота.

Мати. Завтра неділя.

Олег. Неділя.

Мати. А Дора сьогодні прийде?

Олег. Не прийде.

Мати. А завтра?

Олег. Сподіваюся, що й завтра її не буде.

Мати. Що означає „сподіваюся“?

Олег. Мені ще рано мати дорослу дочку.

Мати. Хоч як неприємно це визнавати, але Олена права. Ти абсолютно не цікавишся дитиною. У тебе немає з нею ніякого контакту.

Олег. Немає контакту.

Мати. Але ж повинна бути якась відповідальність. Відповідальність якась має бути?

Олег. Має бути (О. Погребінська „Дев’ятий місячний день”).

У наведеному діалозі чітко виокремлюємо комунікативного лідера, яким є героїня п’єси *Мати*. Саме їй належить комунікативна ініціатива, що підтверджена наявністю стимульних реплік лише в цієї дійової особи. У цьому разі безініціативним комунікантом постає *Олег*, який не має жодної стимульної репліки, а репліки-реакції вербалізують переважно пасивну згоду й підтвердження попередньої репліки, виражені на лексичному рівні постійним повторенням слів (наприклад, *Мати. Сьогодні субота? Олег. Субота; Мати. Але ж повинна бути якась відповідальність. Відповідальність якась має бути? Олег. Має бути*). *Олег* являє собою комунікативного партнера, якого не цікавить діалог загалом і який готовий до його припинення в будь-який момент комунікації. Незважаючи на відсутність бажання до активної комунікації в одного з героїв, спілкування в домінантному діалозі не набуває конфліктної форми. Такий діалог структуровано за схемою „питання – відповідь”, що унаочнює комунікативну ініціативу одного зі співрозмовників, який постійно активізує діяльність іншого учасника спілкування.

Гармонійні діалоги третього типу диференціюємо як *суперечні*, що найорганічніше структурують драматургійний дискурс, визначальною ознакою якого є конфлікт. Суперечні гармонійні діалоги являють собою зав’язування й еволюцію наявних у дійових осіб суперечностей. На тлі чіткої структури діалогу відчуваємо відмінність у поглядах спілкувальників, що, утім, не має зазвичай директивного вираження. До таких діалогів уналежнюємо розмову матері *Марахти* з дочкою *Світланою* про весілля останньої в п’єсі В. Маковій „Дівка на віддане”, наприклад:

Світлана. Слава Богу, що Николай переїжджає до нас.

Марахта. Дівко, дівко, нашо він тобі здався? Відкинь емоції

і подивися на нього: ти можеш собі кращого знайти! У тебе ще буде десять таких, як він.

Світлана. Мені би з одним справитися...

Марахта. Та ти ж із такою гіркою бідюю поступила в аспірантуру, мала пару годин в університеті... А закінчила б, то їй більше дали б – людиною стала б.

Світлана. Мамо, я кожний день туди ходила за копійки. Знаєте, скільки треба заплатити, щоб захиститися? Всю ту зарплату і стипендію, що вони платили, треба їм назад віддати! А на моїй кафедрі і так скорочують викладачів...

Марахта. Могла би бути професоркою, а так будеш пустим місцем...

Світлана. Мені треба вибрати – або наука, або сім'я, і не розсіватися.

Марахта. Це хто так каже? Раніше ти робила багато і все встигала. Поживеш десь, поживеш – і вернешся...

Світлана. ... Ви б раділи, що я вже віддаюся – буду мати лад у житті. Скільки тепер дівчат ходять без пари.

Марахта. Твоя доля тебе знайшла би, вона як бумеранг: від неї не втечеш (В. Маковій „Дівка на відданє”).

У зазначеному діалозі *Марахта*, яка виступає проти заміжжя доньки, намагається відмовити *Світлану* від весілля. Потреба переконати співрозмовника в неправильності власних думок, дій чи бажань спричинює розширення діалогічних реплік, що містять певні аргументи задля досягнення комунікативних інтенцій. Такими аргументами постають гіпотези й припущення, висловлені *Марахтою*, які на протигагу наказам і погрозам не переводять спілкування в конфліктну сферу. Комунікативна структура діалогу відповідає схемі „ствердження (припущення) – заперечення”, що дає змогу висловити співрозмовникам суперечні погляди, які, утім, уможливають гармонійну комунікацію через адекватну вербальну поведінку обох спілкувальників.

Наведене гармонійне діалогічне спілкування унаочнює послідовне чергування репліки-стимулу й репліки-реакції та відповідає зумовленій комунікативними законами типовій моделі діалогу:

$K1 \rightarrow K2 \rightarrow K1 \rightarrow K2$, де $K_{1,2}$ – почергові репліки комунікантів (К – комунікант).

Гармонійним діалогам протиставляємо **дисгармонійні**, які характеризуємо: 1) незбалансованістю комунікативних інтенцій спілкувальників; 2) наявністю негативної тональності мовлення комунікантів (принаймні одного); 3) вербалізацією негативних інтенцій щодо теми розмови або особистісних рис комунікативного партнера; 4) відсутністю ефективного результату спілкування. Серед дисгармонійних діалогів персонажної комунікації в сучасних українських п'єсах виокремлюємо **антагоністичний, домінантний, завуальований і паралельний** типи.

Антагоністичний драматургійний діалог становить комунікацію між персонажами, які занадто негативно налаштовані один до одного, що спричинює негативні мовленнєві реакції в розмові. Ілюстрацією такого діалогу можна вважати сварку між героями п'єси В. Шелухіна „Книга дощу”, які є родичами, що зазначено в списку дійових осіб (Ярослав Мироненко – власник будинку, комерсант, захоплений окультними науками. Сергій Мироненко – його молодший брат. Настя – дружина Сергія. Баба Фрося – мати Насті, теща Сергія. Сашко – помічник Ярослава). Наприклад:

Баба Фрося (потроху приходячи до тями й озирваючись, за мить – руки в боки, прицмокує). Оце поділили! Ярославе, Ярославе!

Ярослав (різко). Припиніть!

Баба Фрося (скоромовкою). Що „припиніть”?! Родинний будинок, так би мовити, гніздо! На що ти все це перетворив?! На руїну! На ніщо! Я взагалі дивуюся, що в таку грозу він іще стоїть, наступного разу – не вистойть.

Настя. Вистойть!

Баба Фрося. Не вистойть! Тут чхнеш – і його знесе! Дірки, вода в миски капає! Горе-комерсант! Спекулянт!..

Сергій (захоплено). А й справді! Що ти зробив з будинком?

Ярослав (люто). Мене тут кілька років не було! Я лише нещодавно сюди приїхав, відремонтую, не хвилюйся!

Сергій. Ти на мене голос не підвищуй! Я тобі не хлопчик на побігеньках! (Змовк і різко глянув на Сашку, який зблід, а потім почервонів).

Сашко. Це ви на мене натякаєте?!

Сергій. Зблід, позеленів! Я вас не мав на увазі взагалі! („Узагалі” – вимовив особливо виразно, майже по складах).

Сашко. Я знаю, кого ви мали на увазі, але я свій хліб заробляю чесно!

Баба Фрося. Припніть язика цьому наймиту!

Сашко (чітко, але дуже тихо, вимовляючи кожен склад). Стара шкана! (В. Шелухін „Книга дощу”).

Наведений полілог демонструє неприховану агресію спілкувальників один до одного, що зумовлено комунікативними інтенціями, спрямованими на власну особистість за ігнорування комунікативних потреб співрозмовника. Відсутність налаштування на співпрацю й гармонійну взаємодію зумовлює специфіку діалогічного мовлення, що характеризуємо менш послідовним, порівняно з гармонійним діалогом, розгортанням теми розмови. В антагоністичному діалозі постає часта зміна теми, зіткнення протилежних позицій комунікантів, наслідком чого постає переривчаста структура діалогу. Особливої значущості набувають невербальні компоненти мовлення, що подані в паратекстових елементах, зокрема ремарках. Авторські ремарки уможливають відбиття емоційного

напруження комунікативної ситуації, що допомагає читачеві в адекватному сприйнятті персонажної взаємодії. У наведеному уривку такими ремарками є інтонаційні (*особливо виразно, майже по складах; прицмокуючи; чітко; дуже тихо; скоромовкою*), емоційні (*різко; люто; зблід, а потім почервонів*), жестові (*руки в боки*). В антагоністичному діалозі значущість інтонаційного оформлення реплік підкреслює також наявність у мовленні значної кількості окличних, питальних і спонукальних речень (у наведеному діалозі із двадцяти семи речень лише одне неокличне). Негативну тональність комунікації підкреслюють численні спонукальні речення, що виражають інтенції впливу на співрозмовника, доведення власної правоти. Для антагоністичного діалогу характерним є маркування негативної експресії стилістично зниженою лексикою (*горе-комерсант, спекулянт, хлопчик на побігеньках, стара шкapa*). Гармонійному розгортанню діалогу заважає ігнорування спілкувальниками один одного, що полягає в спробах позбавлення партнера комунікативної активності за рахунок переривання або спонукання завершити мовленнєву взаємодію (*Баба Фрося. Припиніть язика цьому наймитові!; Ярослав (різко). Припиніть!*), а також забирання комунікативної ініціативи на себе, коли персонаж питає й сам відповідає на запитання (*Баба Фрося. Родинний будинок, так би мовити, гніздо! На що ти все це перетворив?! На руїну! На ніщо!*).

Другим типом дисгармонійних діалогів вважаємо **домінантний**, що, як і домінантний гармонійний діалог, унаочнює перевагу комунікативної активності одного зі спілкувальників. Утім, на противагу гармонійному діалогові, комунікативний лідер дисгармонійного діалогу домінує не стільки у власне комунікативній діяльності, скільки в агресивному сприйнятті партнера й орієнтації на конфліктну взаємодію. Як приклад домінантного дисгармонійного діалогу наводимо розмову чоловіка Федора із дружиною Ельвірою в комедії О. Чорногуза „Ювілейний сюрприз”. Ельвіра під час святкування ювілею Федора дізнається, що в чоловіка є позашлюбний син, і намагається з’ясувати стосунки:

Федір. Сонечко, скільки тебе можна чекати? (Дивиться на засмучену дружину). Що трапилося?

Ельвіра. Що трапилося? Ти мене запитуєш, що трапилося? А ти не пізнаєш?

Федір. Кого я маю пізнати?

Ельвіра. Я тебе запитую: ти що не пізнаєш свою роботу?

Федір. Яку роботу?

Ельвіра. Ювелірну. Сказано: ювелір. Черговий діамант відгравив. Поглянь! Найкращий твій діамант... Поза фірмою зроблений.

Федір. Я нічого не розумію. Молодий чоловіче, що ви сказали моїй дружині і хто вас сюди прислав?

Ельвіра (глузливо). „Молодий чоловіче...” Це ти так при мені його називаєш?

Федір. Кого – „його”?

Ельвіра. Оце твоє щастя.

Федір. Щастя?

Ельвіра. Для тебе щастя, а для мене... (Схлипує). Для мене – нещастя, экс-коханий. Нещастя.

Федір. До чого ти так. Давай розберемося.

Ельвіра. А що тут розбиратися? По мармизі не видно? Глянь на нього. Як дві краплі води з нашого акваріума.

Федір. Сонечко, я цього хлопця вперше бачу.

Ельвіра. Я для тебе не сонечко. Я для тебе колишня. Як його мама. От його мама й може стати теперішньою.

Федір. Ельвіро, нас гості у вітальні чекають. Куди ти мене заводити? Під сліпого хату!

Ельвіра. Це я заводжу? Це ти нас усіх завів. Я пішла збирати валізи. Прощай, экс-коханий (О. Черногуз „Ювілейний сюрприз”).

Лідером у конфліктній взаємодії постає *Ельвіра*, репліки якої визначають розвиток спілкування в дисгармонійному напрямі, спричиненому наявністю в комунікативній партії *Ельвіри* експресивно маркованої лексики (*мармиза, экс-коханий, нещастя*); повторів, що вказують на емоційне напруження (*Для тебе щастя, а для мене... (Схлипує). Для мене – нещастя, экс-коханий. Нещастя*); саркастичних висловлень (*Сказано: ювелір. Черговий діамант відгравив. Поглянь! Найкращий твій діамант... Поза фірмою зроблений*). Зауважимо, що припинення комунікації ініціює також *Ельвіра*, яка йде за валізами. У цьому разі домінуючий діалог визначаємо як дисгармонійний через відсутність позитивного результату комунікації й наявності негативних інтенцій в одного з учасників спілкування.

Різновидом дисгармонійного є також *завуальований* драматургійний діалог, специфіка якого полягає в прихованому негативному ставленні учасників спілкування один до одного, що не виражено в прямій агресії й конфліктному протистоянні. Учасники комунікації, приховуючи справжні емоції, конструюють спілкування як гармонійний діалог. Водночас іронічна тональність розмови, що є специфікою діалогів цього типу, указує на нещирість спокійного й витриманого в межах етикету спілкування. Ілюстрацією такого різновиду дисгармонійних діалогів постає діалог з п'єси А. Наумова „Надто ранений звір”, у якому два персонажі – дружина *Ольга* й чоловік *Михайло* – ведуть начебто звичайну побутову розмову після робочого дня ввечері:

Ольга. А що здохло у вашому бюрократичному лісі, що ти вже вдома?

Михайло. Дерев чомусь поріділо під вечір. Може, так зручніше партизанити. От я і хутко додому.

Ольга. А я тебе шукала. Навіть заскочила до тебе в офіс.

Михайло. Якби не вимкнула мобілку, то й шукати не довелося би.

Ольга. І справді, я, мабуть, перевантажила себе розмовою з Галочкою. Але ж треба було терміново порадитися з тобою віч-на-віч, тож вирішила не дзвонити, а навідатися до тебе дорогою додому.

Михайло. Твоя Галочка – напрочуд універсальний заміник усім нам, живим і навіть ненародженим, то ж вважай, що порадилася зі мною теж.

Ольга. Не підколюй, тут не до сміху. Знаєш, що я почула сьогодні від твоєї донечки?

Михайло. Я знаю лише, що ти почувеш зараз від мене.

Ольга. А що від тебе? Що у вас там черговий аврал – як завжди?

Михайло. Помилилась, хоча це тобі й не властиво.

Ольга. Надто старанною ученицею в тебе була, мабуть.

Михайло. Мабуть, погано вчив тебе помилятися. А чим тебе налякала Леся?

Ольга. Леся сказала, що ми з тобою лохи.

Михайло. Лохи?!

Ольга. Лохи. Причому неабиякі. Принаймні, у неї була інтонація, що неабиякі. (Кидає на Михайла іронічний погляд). А ти, мабуть, розраховував на щось більше?

Михайло. А-а, так може вона іронічно? Молодь зараз все піддає скепсису. Тож не виключено, що Леся комусь підігрувала, аби не виглядати білою вороною.

Ольга. Леся вихована децю інакше, здається. Хоча ти навряд чи здогадуєшся про це.

Михайло. Не думаю, що я для неї поганий приклад.

Ольга. У будь-якому випадку дуже віддалений. Не одразу й розгледити.

Михайло. Звісно, що на такій службі, як у мене, часу для сім'ї і виховання дітей, відверто кажучи, замало.

Ольга. Не примениуй можливостей вашої служби. Вона цілком здатна довести, що саме сім'я і діти заважають обігові паперів на планеті (А. Наумов „Надто ранений звір”).

У наведеному діалозі за стриманими й нейтрально-тональними репліками відчуваємо емоційне напруження й взаємну неприязнь подружжя. На противагу антагоністичному діалогові, завуальований не містить обірваних, перерваних реплік, різкої зміни теми й відвертої негативної експресії. Утім, незважаючи на чітку послідовну структуру діалогу, його не можна зараховувати до гармонійних, оскільки майже всі репліки мають „подвійне” значення й містять приховані негативні емоції, що на лексичному рівні марковано словами *іронічно, не підколюй, іронічний погляд* тощо. Учасники комунікації, замість того, щоб відверто висловити претензії й негативне ставлення до певних дій один одного, маскують власне незадоволення за іронічними натяками. Наприклад,

Михайло не прямо дорікає дружині за постійні розмови телефоном, а іронізує (*Михайло*. *Якби вимкнула мобілку, то й шукати не довелось би*), а *Ольга*, незадоволена тим, що чоловік приділяє мало уваги родині, зауважує *Леся* *вихована децю інакше, здається. Хоча ти навряд чи здогадуєшся про це; Не примениуй можливостей вашої служби. Вона цілком здатна довести, що саме сім'я і діти заважають обігу паперів на планеті*. Отже, дійові особи, стримуючи власні негативні емоції й намагаючись дотримуватися етикетних норм спілкування, ведуть діалог нейтральної тональності й маскують справжнє ставлення один до одного.

До дисгармонійних уналежнюємо також **паралельний** діалог, основними ознаками якого є відсутність будь-якої зв'язності між репліками комунікантів й ігнорування комунікативних потреб співрозмовника. Паралельні діалоги не мають негативного спрямування в ставленні спілкувальників один до одного, не вербалізують конфлікту чи агресивної комунікативної взаємодії. Цей різновид драматургійного діалогу вважаємо дисгармонійним через відсутність ефективного результату комунікації. Тут спілкування можна вважати псевдо діалогом, бо відсутня комунікативна взаємодія між учасниками діалогу, що підтверджують ситуації, у яких прямі питання дійових осіб, звернені до партнерів, залишено без відповіді. Паралельним є діалог між подружжям у п'єсі В. Кожелянка і В. Сердюка „Лізкава”, наприклад:

Чоловік. *А де мені це схватись, як не в цю газету? Де? (Кричить). Де? Де? Де? (Б'є кулаком об бильце крісла).*

Жінка *(бере люстерко, довго себе розглядає). Ось ще одна зморшка. Тепер їх рівно шістнадцять під обома очима, якщо ще додати дві біля губів, шість на чолі. Скільки це буде разом?*

Чоловік. *Воно тупе, Воно арифметики не вчиться, Воно хоче лише гратись.*

Жінка. *Тоненькі такі зморшки, немовби хтось ножем прорівав... Я не хочу старіти.*

Чоловік *(шелестить газетою). Послухай. Що в світі коїться. Якийсь чоловік убив всю свою родину і навіть гостей. Цікаво...*

Жінка. *А що зробив ти?*

Чоловік *(шелестить газетою). В Тирасполі завідувачем міської бібліотеки працює бабуся, яка під час останньої війни вбила дванадцять чоловіків. Вона дає інтерв'ю і зізнається, що її тягне до хлопчиків. Здурила. Як ти думаєш?*

Жінка. *Я не хочу старіти... (В. Кожелянко, В. Сердюк „Лізкава”).*

Паралельні діалоги є характерною ознакою абсурдистських п'єс як вияв депрагматизації, що викликає абсурдизацію висловлення й цілих фрагментів тексту. Такі діалоги постають у драматургійних творах В. Сердюка „Розібрати М.** на запчастини”, І. Коваль „Маринований аристократ”, К. Демчук „На виступцях”, А. Вишневського „Різниця” та

ін. Паралельні діалоги повністю конструюють п'єсу К. Пенькової „Вдома в Україні”, де комунікативні партії дійових осіб не перетинаються загалом і являють собою розірвану монологічну розповідь кожного персонажа:

Саша. Коли мені було 15 років, я жив у маленькому місті Саки в Криму. У цей час я зустрічався з дівчиною, кримською татаркою.

Богдан. Мій кум допоміг мені влаштуватися на ферму в Баварії, де вже сам працював.

Ескендер. Якось у день Курбан-Байрану я йшов із мечеті і забув, що в мене на голові феска.

Ян. Коли ми переїхали з Вірменії, мене перевели в 4-й клас.

Саша. Її тато, звісно, ставився до мене з недовірою. І ось одного весняного дня я прийшов до них в гості.

Богдан. Спочатку було дуже дивно. Ферма виявилась багатонаціональною.

Ескендер. Багато людей обертались, деякі щось говорили про мене чи то мені навздогін, чи просто самі собі. Але мене це не бентежило!

Ян. Це були нові, інші люди (К. Пенькова „Вдома в Україні”).

Незв'язані між собою наведені репліки дійових осіб потрактуємо, услід за М. Бахтіним, як „нульові діалогічні відношення”, за яких реальний діалогічний контакт не підкріплений змістовим контактом між репліками [Бахтин 1997: 336], через що уналежнюємо їх до дисгармонійних діалогів.

Отже, у межах внутрішньої комунікації в сучасному драматургійному дискурсі виокремлюємо як типові гармонійні (унісонні, доміантні, суперечні) та дисгармонійні (антагоністичні, доміантні, завуальовані, паралельні) діалоги. Перспективним для подальших наукових розвідок вважаємо дослідження діалогічного мовлення в прагматичному контексті.

Література

Бахтин 1997 – Бахтин М. М. Собрание сочинений: в 7 т. М. М. Бахтин. – М.: Рус. словари, 1997. – Т. 5. – 732 с.; **Борисова 2009** – Борисова И. Н. Русский разговорный диалог: структура и динамика / И. Н. Борисова. – М.: ЛИБРОКОМ, 2009. – 320 с.; **Бубнова 1987** – Бубнова Г. И. Текстовые категории устного спонтанного диалога / Г. И. Бубнова // Вопросы системной организации речи. – М.: Изд-во Моск. гос. ун-та, 1987. – С. 47 – 68; **Виноградов 1996** – Виноградов С. И. Нормативный и коммуникативно-прагматический аспекты культуры речи / С. И. Виноградов // Культура русской речи и эффективность общения. – М.: Наука, 1996. – С. 121 – 152; **Кубрякова 2004** – Кубрякова Е. С. Язык и знание: на пути получения знаний о языке. Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Е. С. Кубрякова. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.;

Селіванова 2006 – Селіванова О. Сучасна лінгвістика : термінол. енцикл. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.; **Українська мова 2007** – Українська мова : енцикл. / ред. В. М. Русанівський. – К. : Вид-во „Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана, 2007. – 856 с.; **Штерн 1998** – Штерн І. Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики / І. Б. Штерн. – К. : АртЕк, 1998. – 336 с.; **Geissner 1981** – Geissner H. Sprechwissenschaft : theorie der mundlichen Kommunikation / H. Geissner. – Königstein, 1981. – 235 s.; **Frank 1985** – Frank W. Taxonomie der Dialogen Types / W. Frank // Sprachtheorie, Pragmatic, Interdisziplinäres. – Akten des 19. Linguisten Kolloquiums Vechta. – Lund, 1985. – P. 201 – 258.

Корольова В. В., Попова І. С. Комунікативні типи діалогів у структурі драматургійного дискурсу.

У статті досліджено класифікацію драматургійних діалогів з опертям на характер прагматичної взаємодії спілкувальників. З'ясовано, що на комунікацію персонажів сучасних українських п'єс впливає інтенція, результативність, інформативність, контекст. Характер прагматичної взаємодії спілкувальників визначає також кількість учасників комунікації. У зв'язку із цим розмежовано поняття „діалог”, „дилог” і „полілог”. Дилог визначено як форму спілкування двох комунікантів, між якими відбувається інверсована й прогнозована зміна ролі мовця й слухача. Драматургійні діалоги класифіковано на гармонійні й дисгармонійні. Гармонійні діалоги характеризовано збігом інтенцій спілкувальників, взаємним зацікавленням темою діалогу, адекватною вербальною й невербальною поведінкою, досягненням позитивного результату в спілкуванні. У межах гармонійного діалогу виділено унісонні, домінантні й суперечні типи. Дисгармонійним діалогам властива незбалансованість комунікативних інтенцій спілкувальників, наявність негативної тональності мовлення комунікантів, вербалізація негативних інтенцій щодо теми розмови або особистісних рис комунікативного партнера, відсутність ефективного результату спілкування. Серед дисгармонійних діалогів у сучасних п'єсах виокремлено антагоністичний, домінантний, завуальований і паралельний типи.

Ключові слова: драматургійний дискурс, комунікативна інтенція, діалог, гармонійний діалог, дисгармонійний діалог.

Королёва В. В., Попова И. С. Коммуникативные типы диалогов в структуре драматургического дискурса.

В статье предложена классификация драматургических диалогов с учетом характера прагматического взаимодействия коммуникантов. Выяснено, что на коммуникацию персонажей украинских пьес влияет интенция, результативность, информативность, контекст. Характер прагматического взаимодействия общающихся определяет также количество участников коммуникации. В связи с этим разделены понятия

„диалог”, „дилог” и „полилог”. Дилог определен как форма общения двоих коммуникантов, между которыми происходит инверсивная и прогнозируемая смена роли говорящего и слушающего. Драматургические диалоги классифицированы как гармоничные и дисгармоничные. Гармоничные диалоги определены совпадением интенций говорящих, взаимной заинтересованностью темой диалога, адекватным вербальным и невербальным поведением, достижением позитивного результата в общении. В пределах гармонического диалога выделены унисонные, доминантные и противоречивые типы. Дисгармоническим диалогам свойственна несбалансированность коммуникативных интенций говорящих, наличие негативной тональности в речи коммуникантов, вербализация негативных интенций к теме разговора или личным качествам коммуникативного партнера, отсутствие эффективного результата общения. Среди дисгармонических диалогов в современных пьесах выделены антагонистический, доминантный, завуалированный и параллельный типы.

Ключевые слова: драматургический дискурс, коммуникативная интенция, диалог, гармонический диалог, дисгармонический диалог.

Korolova V. V., Popova I. S. Communicative types of dialogues in the structure of dramatic discourse.

The article analyzes the classification of dramatic dialogues taking into account the nature of pragmatic interaction of communicants. It is found out that the communication of characters in Ukrainian plays is influenced by intention, effectiveness, information content and context. The nature of the pragmatic interaction of communicators is also determined by the number of participants of the communication. Hence, the notions of „dialogue”, „dilog” and „polylog” are separated. A dilog is defined as a form of communication between two communicators, between whom there is an inverse and predicted change in the role of the speaker and the listener. A polylog is interpreted accordingly as a form of communication which brings together more than two participants. Definition of the „dialogue” as a situationally determined form of communication between two and several individuals is generic for the species „dilog” and „polylog”.

Dramaturgical dialogues are classified as harmonious and disharmonious. Harmonious dialogues are determined by the coincidence of speakers' intentions, mutual interest in the topic of dialogue, proper verbal and non-verbal behavior and the achievement of a positive result in communication. Within the framework of the harmonious dialogue, unison, dominant and contradictory types are distinguished. Unison dramatic dialogues are the communication of individuals who sympathize each other, have the same communicative activity and similar communicative-pragmatic intentions. Disharmonious dialogues are characterized by an imbalance in the communicative intentions of speakers, the presence of negative tone of communicators' speech, the verbalization of negative intentions to the topic of

conversation or personal qualities of a communicative partner, the absence of an effective result of communication. Antagonistic, dominant, veiled, and parallel types are distinguished among disharmonious dialogues in modern plays. An antagonistic dramatic dialogue is communication between characters who are too negatively tuned to one another, which causes negative speech reactions in conversation. Parallel dialogues are a feature of absurd plays as a manifestation of depargmatization, which causes the absurd of expression and entire fragments of the text.

Key words: dramatic discourse, internal communication, dialogue, harmonious dialogue, disharmonious dialogue.

Стаття надійшла до редакції 12.11.2018 р.

Прийнято до друку 16.11.2018 р.

Рецензент – д. філол. н., проф. Глуховцева К. Д.

И. Н. Кошман (Северодонецк)

УДК 811.161.1'342'42'35

ФОНЕТИЗАЦИЯ УКРАИНИЗМОВ В РУССКИХ МАССМЕДИЙНЫХ ТЕКСТАХ УКРАИНЫ

Важнейшей дифференцирующей чертой, отличающей русские тексты Украины, является активное включение в них украинизмов. В тексты вводятся украинские единицы различных типов. У. Сепир пишет, что „каков бы ни был уровень или характер взаимного контакта между соседними народами, он в общем итоге всегда достаточен для установления какой-то степени языкового взаимодействия” [Сепир 1993: 173]. И далее: „самый простой вид влияния, оказываемого одним языком на другой, сводится к „заимствованию” слов. Когда есть налицо культурное заимствование, есть полное основание ожидать соответствующего заимствования слов” [Там же: 174].

Русские тексты Украины демонстрируют два способа введения украинизмов в тексты. Во-первых, достаточно активны в русских текстах вкрапления – украинские конструкции в аутентичной графической оболочке: *Это один из „любих друзів” Юценко – Александр Третьяков...* (<http://sensor.net.ua>); *И какое лицемерие за каждой фразой о „покращенні” и „стабільності”, какой чудовищный фарс и фарисейство за каждым очередным „взятым рубежом”, истинное имя которым „Потёмкинские деревни”, но в то же время какая жажда самоутверждения и самолюбования* (<http://korrespondent.net>); *Слишком много истерии, слишком много нетерпимости к чужому мнению, слишком много так набившей оскомину „зради” и „перемоги”* (<http://nv.ua>).

Во-вторых, украинизмы передаются средствами русской графики: *...и теперь народ ждет от его **товарыства** активных действий по приведению распоясавшихся гоблинов Януковича в бледный вид*

(<http://obkom.net.ua>); *Достаточно погуглить ту же Вики, чтобы понять, что русские казаки, основные, здесь подходит весомое слово „нидлабузники”, коричневой угрозы* (<https://www.obozrevatel.com>); *В смысле коварно заказывают зеленкометателей, создают информационный повод для дополнительного пиара, чтобы потом обвинить во всем злочинну владу* (<http://korrespondent.net>); *Исходя из такого определения в РФ после 2014 г. очевидны три доминантных тренда с разными векторами: западники, восточники и самостийники* (<https://www.obozrevatel.com>).

Перемещение значительного массива украинских единиц, передаваемых средствами русской графики, и актуализирует проблему графического обустройства украинизмов в русских текстах.

Цель данного исследования состоит в том, чтобы рассмотреть тактики фонетизированной передачи украинизмов средствами русской графики в разных орфографических подсистемах.

Источником материала для исследования служат массмедийные тексты на русском языке, размещенные в интернет-СМИ украинского сегмента всемирной паутины.

Как известно, свойства массмедийных текстов (социальная значимость, оперативность, широкий тематический диапазон, нацеленность на информирование и воздействие [Солганик 2006: 312 – 315]) обуславливают особенности языкового воплощения, сформулированные В. Костомаровым как чередование „стандарта и экспрессии” [Костомаров 1971: 72]. В массмедийных текстах воспроизводятся все языковые инновации, присущие узусу. Д. Шмелев пишет, что „в газетном языке быстрее, чем где бы то ни было, получают письменное отражение те изменения, которые происходят в разговорной речи” [Шмелев 1977: 66].

В русских массмедийных текстах Украины последнего времени отражается отчетливая тенденция к фонетизированной передаче украинизмов средствами русской графики, т. е. ориентация на передачу особенностей аутентичного звучания языковой единицы, транскрипционизация графической оболочки украинизмов. При этом в различных орфографических подсистемах тяготение к фонетизации написаний имеет некоторую специфику, что объясняется помимо прочего экстралингвистическими причинами.

Как известно, специфика собственных имен объясняется их непосредственной соотнесенностью с конкретными предметами внеязыковой действительности. Р. Гиляревский и Б. Старостин отмечают, что „своеобразие семантической природы собственных имен ведет к ряду особенностей их поведения в языке и речи, в частности, к их заимствованию путем транскрипции” [Гиляревский 1985: 6].

Таким образом, специфика собственных имен как лингвистического класса требует, чтобы правила, определяющие их графическую оболочку в заимствующем языке, опирались на правила

транскрипции. Однако орфографическая практика не всегда демонстрирует следование этому постулату.

Правила, определяющие графический облик фамилий людей, формулируются в словаре-справочнике „Власні імена людей” [Скрипник 2005: 315 – 318]. Эти правила отражают тенденцию, которую сформулировала А. Суперанская: „слова, заимствованные из близкородственных языков, легко входят в принимающий язык и подвергаются в нем изменениям, диктуемым системой последнего” [Суперанская 1978: 140]. Например, согласно правилам (п. 3, пп. б) украинская буква *И* передается русской буквой *И* в фамилиях, образованных от однокоренных с русскими слов, которые пишутся с *И*; в сложных фамилиях, первая часть которых в украинском языке заканчивается на *И*; в конечных элементах *-ИК*, *-ВИК*, *-ЧИК*, *-НИК* и под.; после *Г*, *К*, *Х* [Скрипник 2005: 315 – 316].

Массмедийные тексты отражают последовательное отступление от указанного выше правила и ориентацию на передачу русской графической формой аутентичного звучания собственного имени: *Остана Вышни не видно, хоть ты тресни* (<http://defence-line.org>); *...Безулык заявила, что СМИ с нетерпением будут ждать выступления лидера украинской оппозиции на телевидение* (<http://lb.ua>); *А если еще учесть, что барышня выступает на канале ЗИК с экс-заместителем НГШ Хыжжм, то вообще все становится очень весело* (<https://site.ua>); *А я со своими воевать не буду – ни с Тягныбоком, ни с Ющенко, ни с Гриценком, ни с кем* (<http://korrespondent.net>).

В примечании к другому правилу (п. 4) говорится, что в украинских фамилиях, образованных от лексем типа *біда*, *білий*, *дід*, *сліпий*, украинское *І* (с *І*, восходящим к *Ѣ*) передается русским *Е* [Там же: 316 – 317]. Массмедийные контексты свидетельствуют об игнорировании и этого правила и представляют графические формы, отражающие оригинальное звучание украинских фамилий: *9 августа министр культуры со скандалом уволил руководителя заповедника Викторю Лисничу* (<http://lb.ua>); *Не смог оставить могилы лагерных друзей, одинокую маму Валеры Марченко, Лёлю Свитлычную* (<http://lb.ua>).

Также иллюстрируют тенденцию к фонетизированной передаче фамилий и написания в таких контекстах, как: *Возможно, бюллетень еще пополнится именем бывшей жены майора Мельниченко и телеведущей Натальи Розинской, экс-губернатора Львовщины Василя Горбаля, экс-нардепа Юрия Кармазина, свободовца Юрия Левченко и бывшего главы Шевченковского района Киева Виктора Пылыпышина* (<http://lb.ua>); *„Кроме того, мы убеждены, что против глав ОИК № 194 Ольги Козько, № 197 Максима Онищенко, № 132 Василя Мыкытюка, которые сознательно или мешали подведению результатов выборов, или привезли сфальсифицированные протоколы, должны быть возбуждены уголовные дела, и мы сделаем все, чтобы они сидели в тюрьме”, – заявил Томенко* (<http://www.pravda.com.ua>). В этом случае следование

транскрипційної передачі приводить до появи екзотических, не відповідальних представленням о графічеському обліке руського тесьта графічеських оболочек. Однак така графічеська упаковка достатньо точно передає оригінальне звучання українськой фамиліи.

В отличие от правил передачи українських фамиліи в руськом тесьте кодифікація українських личньих імен людей в словаре представляє собою указание соотносьтельного варианта для каждого имени [Там же: 221 – 256]. Совершенно очевидно, что такой способ также не опирається на правила транскрибирования. Подбор соотношений представляє собою, по сути, перевод, что противоречит основному требованию представления собственных имен в заимствующем языке. Р. Гиляревський и Б. Старостин подчеркивают, что „для собственных имен перевод в большинстве случаев недопустим” [Гиляревський 1985: 17].

Согласно словарю, українському имени *Василь* соответствует руськое имя *Василий*, имени *Григорій* – руськое *Григорий*, а имени *Христя* – руськое *Христя* [Скрипник 2005: 224, 226, 255]. Современные массмедийные контексты демонстрируют отказ от рекомендуемых словарем соответствий и выбирают для українських имен графічеськую форму, отражающую оригинальное звучание имени: *Василь* был человеком активным и никогда не сгибался под гнетом житейських трудностей (<http://defence-line.org>); *Ни Христя*, ни *Таня* вас не травили, ни по каким „темникам” они не работают (<https://www.obozrevatel.com>); *О чем писал даже Тарас Григорович*: „захопили та й кажуть, що то й було наше” (<http://defence-line.org>); *Министр иностранных дел Канады Христя Фриланд отвергла предложение России разрешить ей поездки в страну...* (<http://censor.net.ua>).

Как показывают примеры, фонетизация в передаче собственных имен ориентируется на фонетически точное воспроизведение на письме их значимых отрезков – корней и /или финалей. Интересно, что фонетизированное воспроизведение словоизменительной финали украинизма в руськом тесьте пока представлено единичным примером: *Гендиректор УНИАН Вадим Осадчий довел до редакторов сайта УНИАН Любви Жаловагы и Валентины Романенко, что на основании служебной записки руководителя интернет-проектов УНИАН Николая Кондратенко каждая из них оштрафована на 200 гривен...* (<http://lb.ua>).

В отличие от украинизмов – собственных имен передача средствами руськой графіки украинизмов – общеупотребительных слов не опирається на какие-либо кодифікационные источники. Правила презентации в руськом тесьте украинизмов, входящих в орфографическую подсистему общеупотребительных слов, не сформулированы и не предложены узусу. Кодифіцированным статусом обладают отдельные украинизмы вследствие фиксации их руськими словарями, например: *гетман* [ССРЛЯ: т. 3, с. 86], *гопак* [Там

же: т. 3, с. 282], *дивчина* [Там же: т. 3, с. 637], *оселедец* [Там же: т. 8, с. 1086] *очипок* [Там же: т. 8, с. 1806].

Фонетизация украинизмов-общеупотребительных слов проявляется:

а) в обозначении мягкости согласного *Ц* при помощи мягкого знака: *И никакая охрана вместе с омоном не поможет. Тем более в охране и в олоне тоже – болельщики. И их тэрпэць тоже урвался* (<http://korrespondent.net>); „*У меня вопрос: что об этом кандидате будет говорить простой украинский **выборець** на кухнях и лавочках всей страны?*”, – написала Кушнир (<https://www.obozrevatel.com>);

б) в обозначении мягкости *Ц* при помощи гласных: *Их заменили на „своих **хлопців**”* (<http://lb.ua>); *Премьер-министр Владимир Гройсман перед новым руководством „Укрзализныци” поставил задачу разобраться в системе распределения грузовых вагонов...* (<https://sensor.net.ua>); *Пока общественность озадаченно чухала **потылицю**, наблюдая обряд перекладывания с больной головы на здоровую, пришел ответ от самой жертвы выборочного правосудия* (<http://korrespondent.net>); *Сегодня по-настоящему крутой день. День, который должен навсегда изменить расклад в вечном противостоянии между **песиголовцями** и Украиной...* (<https://www.ponomaroleg.com>);

в) в обозначении твердости предшествующего согласного при помощи *Э*: *Эта традиция идет от хипповских „хамских **писэнь**”, воплотившихся в драматургии Леся Подервянского...* (<http://korrespondent.net>); *Дня четыре назад я давал инсайд о том, что Трамп рассматривает возможность небольшой победоносной войны, чтобы отвлечь внимание от своей огромной **халэпы** с Рашагейт* (<https://www.ponomaroleg.com>); *Повышать самооценку. Избавляться от комплексов неполноценности и **мэнишвартности*** (<https://www.obozrevatel.com>);

г) в обозначении при помощи *Ы* твердости предшествующего согласного: *В общем, искусство поставки гуманитарки было отработано давно и если ротозеи в Торезе или Харьцызске думают, что им везут „**смаколыкы**”, то жестоко ошибаются* (<http://defence-line.org>); *Можно и не наступать на этот **гныднык**, сами друг друга перебьют* (<http://sensor.net.ua>); *Луценко – министр МВД, Турчинов и Хорошковский – „**очильныкы**” СБУ* (<http://lb.ua>);

д) в обозначении твердости *Ч*: *Конфликт говорящей панды главы правления «Центра противодействия коррупции» с журналистом-видеоблогером Всеволодом Филимоненко произошел 8 июня возле Днепропетровского военкомата, куда Шабунин пришел рассказать о наступлении на антикоррупционеров в его лице со стороны **злочынной** власти* (<https://petrimazepa.com>).

Очевидно, что во всех этих случаях фонетизированная передача украинизма вступает в конфликт с действующими правилами русской орфографии (после *Ц* мягкий знак не пишется; употребление *Э* после

согласных строго регламентируется; употребление *Ы* не так частотно; *Ы* после *Ч* не пишется и т. д.).

Массмедийные тексты в стремлении передать аутентичное звучание украинизма иногда нарушают орфографические нормы, пренебрегая зафиксированными в словарях русского языка кодифицированными вариантами: *Но даже ряженым гетьманам люди поверят быстрее, чем кремлевской пропаганде* (<http://liga.net>); *Это и Данила Галицкий, коронованный Папой; это и гетьманы, активно заручавшиеся поддержкой европейских стран; это и УНР с Брестским договором, и УПА, и два Майдана* (<https://www.obozrevatel.com>); *Была у нас такая традиция: делать в тех местах привал и варить кулиш* (<https://sensor.net.ua>). Как уже отмечалось, украинизмы *гетман* и *кулеши* фиксируются в словаре [ССРЛЯ: т. 3, с. 86; т. 5, с. 1817].

Представляет особый интерес передача средствами русской графики украинизмов, восходящих к общим с русскими лексемами корням: *Что, неужели кто-то еще в самом деле помнит, что Крещатик – это не только горелая перепичка и мерзко извивающиеся на омельченковской плитке китайские тузики на батарейках?* (<http://obkom.net.ua>); *Потом один из допусувачив делает неожиданный вывод. Постойте, пишет. Тут что-то не так* (<https://www.obozrevatel.com>); *Без какой-либо поддержки, в страшном запущенном помещении существовала и студия пысанкарства, студия вышивки и народного украинского костюма* (<https://www.obozrevatel.com>). Откровенное игнорирование правил русской орфографии и в этом случае вызвано стремлением как можно более точно передать оригинальное звучание украинизма.

Таким образом, тенденция к транскрипционной передаче украинизмов средствами русской графики является чрезвычайно активной в русских текстах Украины. Фонетизированные написания многообразны и реализуются различным образом в различных орфографических подсистемах: для орфографической подсистемы собственных имен характерна фонетизация на уровне морфемы, для подсистемы общеупотребительных слов – фонетизация на уровне фонемы.

Ориентация на передачу звукового облика украинизмов значительно расширяет область вариативных написаний и тем самым служит орфографической дестабилизации русских текстов Украины. Весьма актуальными становятся выработка четких правил, позволяющих упорядочить графический облик украинизмов, и составление словарей украинизмов, иллюстрирующих применение правил.

Литература

Гиляревский 1985 – Гиляревский Р. С. Иностранные имена и названия в русском тексте: справочник / Р. С. Гиляревский, Б. А. Старостин. – М.: Высш. шк., 1985. – 303 с.; Костомаров 1971 –

Костомаров В. Г. Русский язык на газетной полосе / В. Г. Костомаров. – М. : Изд-во МГУ, 1971. – 267 с.; **Сепир 1993** – Сепир Э. Избранные работы по языкознанию и культурологии / Э. Сепир. – М. : Издат. группа „Прогресс”, „Универс”, 1993. – 656 с.; **Скрипник 2005** – Скрипник Л. Г. Власні імена людей / Л. Г. Скрипник, Н. П. Дзятківська. – К. : Наук. думка, 2005. – 334 с.; **ССРЛЯ** – Словарь современного русского литературного языка : в 17 т. – М. – Л. : Изд-во АН СССР, 1948 – 1965; **Солганик 2006** – Солганик Г. Я. Публицистический стиль / Г. Я. Солганик // Стилистический энциклопедический словарь русского языка / под ред. М. Н. Кожинной. – М. : Флинта: Наука, 2006. – С. 312 – 315; **Суперанская 1978** – Суперанская А. В. Теоретические основы практической транскрипции / А. В. Суперанская. – М. : Наука, 1978. – 283 с.; **Шмелев 1977** – Шмелев Д. Н. Русский язык в его функциональных разновидностях (к постановке проблемы) / Д. Н. Шмелев. – М. : Наука, 1977. – 168 с.

Кошман І. М. Фонетизація українців у російських мас-медійних текстах України

У статті розглянуто актуальну для російських текстів України проблему передачі на письмі українців – включених у російський текст українських одиниць різних типів. Відзначено, що в російських текстах реалізується кілька стратегій графічної передачі українців.

Фонетизація написань – відтворення на письмі графічної оболонки українців, що відбиває їхнє автентичне звучання, – є однією з найстійкіших тенденцій. На прикладі російських мас-медійних текстів, що функціонують в українському сегменті всесвітньої павутини, описано різні позиції фонетизації.

Показано, що фонетизація написань проявляється в різних орфографічних підсистемах – підсистемі власних назв і підсистемі загальноживаних слів. Відзначено, що фонетизація в зазначених орфографічних підсистемах реалізується по-різному: фонетизація на рівні морфеми в підсистемі власних імен, фонетизація на рівні фонеми в підсистемі загальноживаних слів.

Мас-медійні тексти обрано як джерела матеріалу, оскільки їхні комунікативно-прагматичні особливості зумовлюють відповідність тенденціям, що з'являються та поширюються в узусі.

Ключові слова: українців, фонетизація, структура слова, морфема, фіналь, позиція.

Кошман І. Н. Фонетизация украинизмов в русских массмедийных текстах Украины

В статье рассматривается актуальная для русских текстов Украины проблема передачи на письме украинизмов – включенных в русский текст украинских единиц разных типов. Отмечается, что в русских

текстах реалізуються декілька стратегій графічної передачі українізмів.

Фонетизація написаній – воспроизведение на письме графічної оболочки українізмів, відображающей їх аутентичне звучання, – представляється однією з найстійкіших тенденцій. На прикладі російських масмедійних текстів, функціонуючих в українському сегменті всесвітньої павутини, описуються різні позиції фонетизації.

Показується, що фонетизація написаній проявляється в різних орфографічних підсистемах – підсистемі імен власних і підсистемі загальноупотребительних слів. І відзначається, що фонетизація в вказаних орфографічних підсистемах реалізується різним чином: фонетизацією на рівні морфеми в підсистемі власних імен, фонетизацією на рівні фонемі в підсистемі загальноупотребительних слів.

Масмедійні тексти вибираються як джерело матеріалу, т. к. їх комунікативно-прагматичні особливості обумовлюють спостереження тенденціям, з'являючимся і поширюючимся в ужитку.

Ключевые слова: українізм, фонетизація, структура слова, морфема, фіналь, позиція.

Koshman Iryna. Phoneticization of Ukrainianisms in Russian mass media texts in Ukraine

The article dwells on the highly relevant for Russian texts in Ukraine issue of the written representation of Ukrainianisms, which comprise different kinds of Ukrainian language units used in Russian texts (for example: *вишиванка; громада; копанка; мова; суржик; хата; любі друзі; пасти задніх; обоє рябє; гуртом і батька легше бити; покращення життя вже сьогодні; лупайте сю скалу*). The author observes that several strategies are employed in Russian texts in order to present Ukrainianisms in writing.

One of the most popular strategies is the phoneticization of writing, i.e. written representation of Ukrainianisms that appears to reflect their authentic phonetic realization. The article focuses on Russian mass media texts that function in the Ukrainian part of the World Wide Web (Internet), in order to shed light on various aspects of phoneticization.

The article demonstrates that the phoneticization of writing with regard to Ukrainianisms is realized in different orthographical subsystems, namely the subsystem of proper names and that of common words.

The analysis also shows that phoneticization in the above-mentioned orthographical subsystems can be implemented in different ways: phoneticization can take place at the level of morpheme in the subsystem of proper names, and it can occur at the level of phoneme in the subsystem of common words.

The author selected mass media texts as the source of material for analysis because their communicative and pragmatic features ensure the texts' adherence to the tendencies that emerge and spread in language use.

Key words: Ukrainianism, phoneticization, word structure, morpheme, final (final part of a syllable), position.

Стаття надійшла до редакції 19.11.2018 р.

Прийнято до друку 23.11.2018 р.

Рецензент – д. філол. н., проф. Глуховцева К. Д.

СЕМАНТИКА МОВНИХ ОДИНИЦЬ

А. В. Вовк (Дніпро)

УДК: 821.161.2

СТИЛІСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЕКСПРЕСИВНИХ ЗАСОБІВ У „ЩОДЕННИКАХ” О. ГОНЧАРА

Основна функція синтактико-стилістичних маркерів – експресивна. Утім, є й інші, не менш важливі, функції. Функції синтактико-стилістичних маркерів – це істотні важелі емотивно-експресивного впливу, використовувані в художньому прозовому тексті. Коли правильно зрозуміти, з якою метою автор використовує той чи той експресивний засіб, тоді можна зрозуміти задум та авторську ідею. Серед другорядних функцій синтактико-стилістичних маркерів виділяємо такі: *експресивно-граматичну (сегментувальну), характерологічну, композиційно-зображальну, інтонаційно-ритмічну, функцію логічного виокремлення*. Наше дослідження присвячене першим трьом з них.

Актуальність статті полягає у вивченні експресивного синтаксису та синтаксичних маркерів досягнення експресивності тексту, які виконують зазначені функції в „Щоденниках” О. Гончара.

Метою є визначення другорядних функцій синтактико-стилістичних маркерів й осмислення ідіостилію письменника через стилістичний потенціал експресивних засобів у „Щоденниках” О. Гончара. Передбачені завдання виконано на достатньому фактичному матеріалі.

На синтаксичному рівні експресивність є функційною властивістю синтаксичних конструкцій, яка може посилювати прагматичну і власне граматичну інформацію висловлення чи його частин, адже синтаксична експресивність є абстрактнішим поняттям порівняно з лексичною експресивністю [Леонова 2013: 254]. Синтаксичної виразності досягають у художньому дискурсі завдяки порушенню або відхиленню від класичних граматичних норм. Граматична функція асоціюється із множинністю одиниць та конструкцій. За допомогою синтаксичної синонімії здійснюють передавання тотожної інформації, передусім через використання автором різних, із граматичного погляду, конструкцій, забарвлених функційно-стилістичними та експресивними конотаціями.

На нашу думку, усі елементи синтаксису мають пряму (без контексту) або відносну (у контексті) експресивність. Функційно-семантичну значущість формують різноманітні побудови синтаксичних конструкцій, оскільки сама структура містить ядро інформації, спрямованої на читача. Виразність синтаксису напряду залежить від граматичних форм, які також можуть робити прозовий текст експресивним. За допомогою *експресивно-граматичної функції* відбуваються спрощення сприйняття передавання інформації й додаткові унаочнення; підвищення образності; висловлення оцінки та активізація

читача. До основних синтаксичних маркерів досягнення експресивності тексту, які виконують експресивно-граматичну функцію в „Щоденниках” О. Гончара, уналежнюємо *питальні конструкції, лексико-граматичні повтори, окличні речення, анафоричні повтори, градацію, замовчування.*

Виразність тексту реалізують через уведення до його структури питальних та окличних речень, риторичних запитань: *Так тяжко на душі! Нема дня, щоб не відчував у собі цей тягар... Усе довкола цього: якою буде доля нашої мови – доля народу? Невже падає остання надія? Невже мій лист, той крик зболеної душі, так і лишисться криком серед стін глухоти? Ті двоє, що приїздили з найвищої „хати”, щоб засвідчити шану й прихильність, щоб пояснити тобі ситуацію, сказати навіть щось співчутливе, – чи були вони щирі в своїх словах, чи тільки вміло вигороджували наших доморощених нищителів мови, вигублювачів душі народної? Хочеться вірити в порядність, в добрі наміри, але ж, але...* (3, с. 159). Цей фрагмент щоденникового тексту насичений питальними реченнями, які за своєю природою є риторичними; автор удається також до лексико-граматичних повторів (*доля, крик, невже, щоб, чи, але*), окремі з яких можна вивчати як граматичний паралелізм (*доля мови – доля народу*) або навіть лейтмотив (*доля мови, доля народу, крик душі*). Анафоричний повтор лексеми *невже* є засобом створення градації, яка відбувається за межами одного речення. Завершення цього прозового фрагмента замовчуванням говорить читачеві про те, що постає чимало проблем, які хвилюють автора, проте вирішити їх нелегко.

Цілий абзац займають схожі за структурою синтаксичні конструкції, проте в них, на відміну від першої, містяться лише питальні речення: *А де ж золотий? Омріяний? Чи він уже був? Уже промайнув? Може, золотим віком була еллінська доба? Чи, може, європейське Відродження?* (3, с. 178); *А сьогоднішній прогрес – у чому він явив себе? Хімія, що душить людину й землю, нищить плідороддя ґрунтів? Отруєні нечистотами ріки? Синьо-зелені, з якими не знаєм способу впоратись? Чорнобиль?* (3, с. 204).

Серед функцій експресивних засобів основних синтаксичних одиниць потрібно виділити *характерологічну*, яка є засобом змальовання характерів, зовнішності, таланту та інших особистісних рис зображуваних персонажів. За допомогою цієї функції автор здатен деталізувати та підкреслювати як зовнішні, так і внутрішні обриси персонажа. Подекуди характер людини передають лише через опис її зовнішності. Характерологічна функція є актуальнішою для художніх текстів, де змальовано здебільшого сталих дійових осіб, проте в „Щоденниках” О. Гончара також трапляються описи людей. Експресивні одиниці, які виконують композиційно-зображальну функцію: *парцеляція, полісиндетон, вставлені конструкції, асиндетон, дистантні, епіфоричні й анафоричні повтори, ланцюжки номінативних речень, антитеза, окличні речення.*

Потужним маркером експресивно синтаксису, який виконує характерологічну функцію, є парцеляція. Парцельовані конструкції мають високе акцентувальне, інтонаційне та смислове насичення: *Бачили людей привітних, скромних, але внутрішньо незалежних, свідомих себе. Таких, що вміють дорожити, вміють берегти* (2, с. 524). За допомогою парцеляції автор зображує не характер і зовнішність, а передусім особливий талант поета: *Було й моє коротеньке слово. Про те, що Шевченко живе в кожному з нас. Що в його поезії сама душа нашого народу. І що дійде поезія „Кобзаря” до нащадків у повному обсязі...* (2, с. 455). Парцельовану частину в „Щоденниках” О. Гончар виражає за допомогою порівняння: *Я ще хочу повернутись до тієї пори. До людей істинних, дорогих мені. Чистих, як оте озеро* (2, с. 583).

Для зображення характеру людини автор удається й до інших засобів експресивного синтаксису. Полісиндетон акцентує увагу на персонажеві, опис якого автор подає за допомогою вставленої конструкції: *І господар, і дружина його Ніна (чудесна, видно, людина, теж цілком віддана мистецтву), і той хлопець-реставратор* (1, с. 297).

Нанизування однорідних епітетів у синтаксичній конструкції з асиндетоном яскраво передає риси характеру людини: *Є в Українськiм фольклорі створіння, що зветься зiнське щеня. Ніхто не знає: яке воно, що воно... Тільки й відомо, що воно зле, підле, огидне, підступне. Коли дивлюсь, думаю: оце воно – зiнське щеня...* (3, с. 269). Експресивності висловленню додають образне порівняння, дистантні (воно) й епіфоричні повтори (зiнське щеня).

Конструкції з ланцюжками номінативних речень й антитеза також досить точно передають характер певної особи: *Суворість. Варта. Маленьке тіло у френчі і високе з двома буграми чоло* (1, с. 439). Подекуди О. Гончар зображує людину (або, наприклад, місто) не за допомогою певних рис характеру або особливостей зовнішності, а окремими деталями: *Москва. Спека. Черета туристів, обвішаних фотоапаратами. Іноземці, наїжджi школярі...* (2, с. 67). В уяві читача постає багатолюдне місто. Акцент зроблено на тому, що влітку в Москві багато приїжджих людей.

Характер людини письменник розкриває через асиндетон й окличними реченнями: *Бурхливий, гарячий, Несамовитий Куліш [Пантелеймон], як часто він помилявся! А як він теж потрібен був Україні!* (3, с. 273). Антитеза (помилявся – потрібен) підсилює експресивність усієї синтаксичної конструкції саме в цьому контексті.

Подекуди характерологічна функція виявляє себе через досить об'ємний відрізок тексту. У нашому випадку це переважно два абзаци. Опис характеру та й особистості загалом відтворено в окличних реченнях, асиндетоні, вставлених конструкціях, анафоричних повторях (здається): *За тією лікарнею не зміг і привітати Івана Семеновича Козловського з його 90-літтям. Ось чие життя варте наслідування! Жити б отак, як він: завжди у відданості прекрасному. У вірності*

друзям. У джентельменстві й вихованості поведінки, що так красить і виділяє людину інтелігентну...

Дякую долі, що дала мені змогу близько знати його. Бачити, як, виходячи з квартири, він так просто й звично осіняє себе хрестом. Як жартує з молодіцями за столом в рідній своїй Мар'янівці (жінки щойно повернулися з буряків і, покидавши рукавички, – бо ж ми „шляхта”! – вже вітають свого славетного земляка). Здається, всі на світі його люблять. Здається, нема в нього серед людей ворогів. Для мене він людина-рідкість, лицар, що присвятив себе прекрасному. Чимось для мене вони дуже схожі між собою – оці троє: Сковорода, Тичина, Козловський. Як три брати у вічності. Що їх єднає? Найбільше, мабуть, українська духовність. Внутрішня гармонійність. Устремління до ідеалу (3, с. 292).

Синтактико-стилістичні маркери в „Щоденниках” Олеся Гончара є мовностилістичними та композиційними елементами, які репрезентують стиль автора, а завдяки їхньому вживанню створено додаткову експресивність у тексті. Особливого значення набувають стилістичні видозміни синтаксичних структур, які максимально інформативно й естетично навантажені й виконують структурно-композиційні, ритмотвірні й експресивно-стилістичні функції [Гуйванюк 2009: 443].

Композиційно-зображальна функція синтактико-стилістичних маркерів експресивного синтаксису зреалізована через специфічне розташування та їхню певну послідовність. У взаємозв'язку перебувають усі частини виразних синтаксичних конструкцій. До експресивних одиниць, які виконують композиційно-зображальну функцію, належать *анафоричні та епіфоричні повтори, анепіфора, анадиплосис, дистантний повтор, антитеза*.

Анафора – повторення якогось слова або ряду слів на початку окремих речень, віршів або строф [Домбровський 2008: 106]. Завдяки багатогранності форм та стилістичних відтінків анафора збільшує семантичний мовний обсяг та є основою різноманітних образних уявлень. За своєю природою анафора є композиційним зображувальним маркером з емоційно-підсилювальним ефектом. Повтор займенника *мені* підсилює експресивність сказаного й чіткіше та глибше зображує переживання автора: *Мені не страшно. Мені тільки жаль покидати рідних і друзів. Бо чи зустрінемось де?* (3, с. 253).

Анафоричний повтор є засобом вираження впевненості: *Але „Земля”, „Зачарована Десна” і „Щоденник” – це, звичайно, вершини його творчої думки. Тут – вся епоха. Тут він геній* (3, с. 253); або захоплення: *Ніч повна поезії... Чую шум моря. Чую голоси цікад – загадкові голоси вічності... Це мій найкращий пленум!* (3, с. 254).

Епіфора – стилістична фігура, протилежна анафорі, повторення однакових слів, звукосполучень, словосполучень наприкінці віршових рядків, строф у великих поетичних творах, фраз – у прозі чи драмі

[Домбровський 2008: 106]. Нею послуговуються задля увиразнення художнього мовлення. Епіфора, така само як і анафора, передбачає дистантну актуалізацію мотиваційних відношень. Перевагою епіфоричного повтору є те, що зміст залишає після себе постійний тривалий емоційний вплив: *Не пригадую, щоб мене мучив голод, був я навіть здивований, коли хтось із хлопців помітив: та й у тебе ж ноги пухлі! Дивлюсь – справді пухлі* (3, с. 247); *Не мали ми хутора, були ми слобожани, але образ тієї України – України степових наших хуторів – носитиму в душі, доки й живу. В тому образі з далечі дитячих літ – найвища краса й поетичність народного життя. Мріялось і самому, як виросту, так жити* (3, с. 280).

Ще одним синтактико-стилістичним маркером, що виконує композиційно-зображальну функцію, є *анепіфора* – стилістична фігура, яка зв'язує повтором окремих слів чи словосполучень початок і кінець суміжних мовних одиниць (абзац, строфа) або й однієї одиниці (речення чи віршовий рядок) [Домбровський 2008: 104]. Використовуючи анепіфору, автор підкреслює важливість повторюваного: *У Києві погожі дні. Тепло, сонячно, падають каштани. Все, ніби, як і раніш... Ніби...* (3, с. 165).

Продовжує ланцюг повторів, що виконують композиційно-зображальну функцію, *анадиплосис* (повтор-підхоплення) – контактний повтор, сутність якого полягає в повторенні кінцевого елемента одного висловлення на початку наступного [Стилистика 1984: 144]: *Якщо народи наші все це переживуть і не самознищаться, якщо з просвітленим розумом підуть у далеч майбутнього, то вистачить їх, треба думати, й на таке: озирнувшись у наше, побачать епоху глибоко трагічну, людей, змучених чварами, тривогами й зраними культами, і водночас все ж побачать і їхній подвиг – подвиг віри й невимовно тяжкої боротьби з заблудженнями, подвиг самозреченого захисту природи, життя на планеті й такого тяжкого відстоювання національних мов як вищого вияву духовності...* (3, с. 154). Логічно довершує конструкцію з анадиплосисом дистантний повтор. Окрім того, інший дистантний повтор (дієслівний) додає висловленню ще більше експресивності. Такі повтори частин синтаксичної конструкції сприяють кращому запам'ятовуванню важливої інформації та роблять щоденниковий текст експресивним: *Кочівнику, „архаровцу”, ніщо не дороге, в нього нема кореня, нема рідного краю, тим-то й філософія його – це філософія перекотиполя, а хватка це гірша – хватка загарбника, урвителя, хапуги* (3, с. 207).

В основі синтактико-стилістичних маркерів, які виконують композиційно-зображальну функцію, лежить принцип „синтаксичного паралелізму”. Синтаксичний паралелізм – це фігура мови та мовлення, а отже, це своєрідні висловлювання, тобто речення, зреалізовані у мовленні відповідно до задуму мовця й ситуацій [Гуйванюк 2009: 446].

Деякі синтактико-стилістичні маркери побудовані на основі комбінацій синтаксичних та стилістичних ознак. Одним з них є *антитеза* – комбінація двох семантичних протиставлень одного класу із синтаксичним паралелізмом. У „Щоденниках” О. Гончара нерідко трапляються конструкції з антитезою песимістичного характеру. Подекуди вони експресивно підсилюються риторичним питанням й порівняннями: *І діти, й дорослі – всі товпляться, щоб виявити свою приязнь. Як треба жити – щоб віддячити?* (З, с. 150); *Життя – як зблиск зірничі: з темряви, що була, в темряву, що буде* (З, с. 164); а також рамковими повторами й персоніфікацією: *Все менше, менше навколо тебе близьких людей. Все більше й більше самотності. Як долати її? Бере в залізні лежача...* (З, с. 184).

Отже, експресивно-граматична функція (сегментувальна) уможлиблює спрощення сприйняття передавання інформації, додаткове унаочнення, підвищує образність, посилює оцінку та активізацію читача. Синтаксичні конструкції граматично сегментують для додаткової виразності, структуруючи повідомлення й надаючи йому емоційного забарвлення. Синтактико-стилістичні маркери експресивного синтаксису в „Щоденниках” Олеся Гончара виконують характерологічну функцію. За допомогою цієї функції автор зображує характер, зовнішність, особистісні риси людини, деталізує та підкреслює і зовнішні, і внутрішні її особливості. Характерологічна функція виявляє себе переважно на рівні макросинтаксису. Композиційно-зображальну функцію синтактико-стилістичних маркерів експресивного синтаксису реалізують через специфічне розташування та їхню певну послідовність. В основі синтактико-стилістичних маркерів, які виконують композиційно-зображальну функцію, лежить принцип „синтаксичного паралелізму”. Композиційні повтори письменник використовує для акцентуації найвагомшого, а також для передавання душевних переживань певних персонажів.

Використані джерела та їх умовні скорочення

1. Гончар О. Щоденники / О. Гончар. – К. : Веселка, 2002. – Т. 1. 1943 – 1967. – 455 с.; 2. Гончар О. Щоденники / О. Гончар. – К. : Веселка, 2003. – Т. 2. 1968 – 1983. – 607 с.; 3. Гончар О. Щоденники / О. Гончар. – К. : Веселка, 2004. – Т. 3. 1984 – 1995. – 648 с.

Література

Гуйванюк 2009 – Гуйванюк Н. Слово – Речення – Текст : вибр. праці / Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : Чернів. нац. ун-т, 2009. – 664 с.; **Домбровський 2008** – Домбровський В. Українська стилістика і ритміка. Українська поезика / Володимир Домбровський. – Дрогобич : Вид. фірма „Відродження”, 2008. – 488 с.; **Леонова 2013** – Леонова Н. Експресивність як функціональна властивість номінативних синтаксичних конструкцій – МЖФІ [Електронний ресурс] / Н. Леонова. –

Режим доступу : journal.kdpu.edu.ua/filstd/article/viewFile/1002/879 – Заголовок з екрана; **Стилистика 1984** – Стилистика англійського мови / А. Мороховський, О. Вороб'єва, Н. Лихошерст, З. Тимошенко. – Київ : Вища шк., 1984. – 288 с.

Вовк А. В. Стилiстичний потенцiал експресивних засобiв у „Щоденниках” О. Гончара

У статтi розглянуто питання функцiонування експресивних маркерiв у „Щоденниках” Олеся Гончара. Зроблено акцент, зокрема, на другорядних функцiях синтактико-стилiстичних маркерiв: експресивно-граматичнiй (сегментувальнiй), характерологiчнiй, композицiйно-зображальнiй. Актуальнiсть статтi полягає у вивченнi експресивного синтаксису та синтаксичних маркерiв досягнення експресивностi тексту, якi виконують зазначенi функцiї в „Щоденниках” О. Гончара. За мету в статтi поставлено визначення другорядних функцiй синтактико-стилiстичних маркерiв й осмислення iдiостилу письменника. З'ясовано, що експресивно-граматична функцiя (сегментувальна) уможливує спрощення сприйняття передавання iнформацiї, додаткове унаочнення, підвищує образнiсть, посилює оцiнку та активiзацiю читача. Синтаксичнi конструкцiї граматично сегментують для додаткової виразностi, структуруючи повiдомлення й надаючи йому емоцiйного забарвлення. За допомогою характерологiчної функцiї автор зображує характер, зовнiшнiсть, особистiснi риси людини, деталiзує та пiдкреслює i зовнiшнi, i внутрiшнi її особливостi. Характерологiчна функцiя виявляє себе переважно на рiвнi макросинтаксису. Композицiйно-зображальну функцiю синтактико-стилiстичних маркерiв експресивного синтаксису реалiзують через специфiчне розташування та їхню певну послiдовнiсть. В основi синтактико-стилiстичних маркерiв, якi виконують композицiйно-зображальну функцiю, лежить принцип „синтаксичного паралелiзму”. Композицiйнi повтори письменник використовує для акцентуацiї найвагомiшого, а також для передавання душевних переживань певних персонажiв.

Ключовi слова: експресивний маркер; другоряднi функцiї синтактико-стилiстичних маркерiв; експресивний синтаксис; iдiостиль; щоденниковий текст.

Вовк А. В. Стилiстический потенциал экспрессивных средств в „Дневниках” О. Гончара

В статье рассматривается вопрос функционирования маркеров экспрессии в „Дневниках” Олеся Гончара. Акцент сделан, в частности, на второстепенных функциях синтактико-стилiстических маркерiв: экспрессивно-грамматической, характерологической, композиционно-изобразительной. Актуальность статьи – в изучении экспрессивного синтаксиса и синтаксических маркерiв экспрессивности, выполняющих указанные функции в „Дневниках” О. Гончара. Целью статьи является

определение второстепенных функций синтактико-стилистических маркеров и осмысление индивидуального стиля писателя. Установлено, что экспрессивно-грамматическая функция способствует упрощению восприятия передачи информации, делает информацию более наглядной, повышает образность, усиливает оценку и активизацию читателя. Для большей выразительности синтаксические конструкции грамматически делят на сегменты, делая текст более структурированным и эмоционально насыщенным. С помощью характерологической функции автор изображает характер, внешность, личностные черты, детализирует и подчеркивает как внешние, так и внутренние особенности. Характерологическая функция выявляет себя преимущественно на уровне макросинтаксиса. Композиционно-изобразительную функцию синтактико-стилистических маркеров экспрессивного синтаксиса реализуют путем специфического размещения и их определенной последовательности. В основе синтактико-стилистических маркеров, что выполняют композиционно-изобразительную функцию, лежит принцип „синтаксического параллелизма”. Композиционные повторы писатель использует для акцентуации наиболее существенного, а также для передачи душевных переживаний определенных персонажей.

Ключевые слова: маркер экспрессивности; второстепенные функции синтактико-стилистических маркеров; экспрессивный синтаксис; индивидуальный стиль; дневниковый текст.

Vovk A. Stylistic potential of expressional means in Oles Honchar's „Diaries”

The article considers functioning of expression markers in Oles Honchar's „Diaries”. In particular it focuses on secondary functions of syntactic-stylistic marker: expressive-grammatical, characterological, composition-representational. The actuality of the article lays into studying of expressional syntax and expressional means and syntactic markers of expressivity which execute abovementioned functions in Oles Honchar's „Diaries”. The objective of the article is a definition of secondary functions of syntactic-stylistic markers and understanding of writer's style. It has been defined that the expressive-grammatical function helps to simplify the perception of information transfer, makes the information more visual, enhances the figurativeness, strengthens the assessment and activation of the reader. For greater expressiveness and to make the text more structured and emotionally rich, syntactic constructions are grammatically divided into segments. With the help of the characterological function the author depicts the character, appearance, personality traits, details and emphasizes both external and internal features. Characterological function reveals itself mainly at the level of macrosyntax. The composition-representational function of syntactic-stylistic markers of expressive syntax is realized by specific placement and their specific sequence. The syntactic-stylistic markers that

perform the compositional-figurative function are based on the principle of „syntactic parallelism”. Compositionally replays are used by the writer to accentuate the most essential, as well as to convey the emotional experiences of certain characters.

Key words: expression marker; secondary functions of syntactic-stylistic markers; expressive syntax; individual style; diary text.

Стаття надійшла до редакції 17.10.2018 р.

Прийнято до друку 20.10.2018 р.

Рецензент – к. філол. н., доц. Николаєнко І. О.

І. Я. Глуховцева (Сіверськодоонецьк)

УДК 821.161.2М. Руденко 1/7.08

ФРАЗЕОЛОГІЯ ТВОРІВ МИКОЛИ РУДЕНКА: ЕТНОЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ

Ім'я Миколи Руденка пов'язане з Луганщиною, де він народився в грудні 1920 р. і провів дитинство та юність. Уважають, що письменник став одним із символів українського правозахисного руху, оскільки він за своє життя еволюціонував від правовірного комуніста до дисидента-правозахисника.

Переломним етапом у житті письменника став 1956 рік, коли було розвінчано культ особи Сталіна. Це стимулювало М. Руденка до пошуків своєї істини. Так прийшла думка, що неправильно була не лише сталінська політика, але й учення, яке лежить в основі цієї політики. Детально вивчивши „Капітал” К. Маркса, М. Руденко робить висновок, що вчення основоположника марксизму помилкове в самій його основі. Своє бачення цієї проблеми він виклав у філософських працях „Економічні монолози” (з'явилася в самвидаві у 1975 р.), „Енергія прогресу” та в романі „Формула Сонця”.

Роман Миколи Руденка „Орлова балка” – це неабияка подія в українській літературі. Це перший твір у модерній українській літературі ідеологічно-політичного характеру, у якому автор пише про проблеми теперішньої України [Руденко 2002: 7]. У 1993 р. за роман „Орлова балка” М. Руденкові присуджено Державну премію імені Т. Шевченка в галузі літератури.

І. Качуровський вважає, що романом „Орлова балка” Микола Руденко продовжив кращі традиції літератури ХІХ століття як доби реалізму у світовому письменстві, якій притаманні багатство інформативно-пізнавального матеріалу, ілюстративність (романи – подібно до байки з її мораллю – часто писали на доказ певної ідеологічної або й політичної доктрини), та, у багатьох випадках, характер, причому викривальність була спрямована головно проти соціальної несправедливості. Усі ці риси є родзинкою „Орлової балки”

(щоправда, є там і залишки соцреалізму, але вони виглядають, мов клапті сірого недоталого снігу на врунах березневого поля) [Руденко 2002: 12].

Романи, що ввійшли до книги „У череві дракона”, – своєрідне втілення доленосних думок і передбачень геніального українця. За словами Івана Власенка, роман „У череві дракона” – своєрідний пам’ятник мужнім синам України, які поклали свої кістки в холодну сибірську землю: „...мордовські табори перемололи не менше двохсот тисяч відбірних українських вояків. Вони повстали проти Гітлера, але не склали зброї й тоді, коли на них посунули сталінські чекісти, їх звинувачували у зраді Батьківщини, хоча насправді вони були її хоробрими захисниками. Якщо й можна їх у чомусь звинуватити, то лише в тому, що їхньою Батьківщиною була Україна” [Руденко 2007: 5].

У „Силі Моносу” є всі атрибути високоякісного художнього твору: динамічний сюжет, майстерно виписані колоритні постаті дійових осіб, іскрометні, глибокі за змістом діалоги, які ведуть люди інтелектуальні, впливові в наукових державних колах. Він захоплює з перших сторінок, але дуже скоро стає зрозумілим: аби встигнути за думкою героїв (принаймні тих, які й рухають сюжет), почуватися на рівні їхнього мислення, слід напружити власний інтелект: деякі рядки доводиться перечитувати двічі чи й більше, а потім і взяти ручку та папір, щоб записати фізичні формули і вдуматися в них. Бо це таки в основі своєї річ наукова, а великі істини досягаються нелегко [Там само: 6].

Критики відзначають, що в романах виявилися такі особливості письма Миколи Руденка, як використання широкої палітри зображувальних засобів, уміння популярно розтлумачувати складні явища, які відбуваються в природі й суспільстві, непомітно зробити читача прихильним співучасником долі героїв, через яких автор висловлює своє світобачення [Там само: 4].

Завдання цього дослідження вбачаємо в тому, щоб охарактеризувати фразеологію романів Миколи Руденка „Орлова балка”, „У череві дракона”, „Сила Моносу” в етнолінгвістичному аспекті, виявивши зв’язок найуживаніших стійких сполучень слів з історією, культурою, ментальністю народу.

Літературно-художній твір наразі розглядають як „діалектичну єдність контексту слів, контексту художніх засобів і контексту ідей” [Ковалик 1984: 14 – 15], які створює автор художнього твору, і від дібраних ним мовно-естетичних засобів залежить вартісність самого твору. Художній задум романів письменник реалізував завдяки фразеологізмам, яких у тканині творів нараховуємо 537 одиниць.

Кількісні показники засвідчують, що центральну позицію у фраземіконі цих творів посідають стійкі сполучення слів соматичного коду, у яких реалізовано символічне значення назв частин тіла людини та суміжних найменувань. Зокрема, з 537 фразеологічних одиниць 149 мають у своєму складі слова-соматизми, що становить 27,7%. Кількісна характеристика образних конкретизаторів цього типу

в аналізованих романах має такий вигляд: лексема *голова* стала семантичним центром 14 фразеологізмів, *вуха* – 3, *душа* – 28, *зуби* – 6, *кров* – 6, *лице* – 1, *ніс* – 2, *ноги* – 4, *обличчя* – 4, *очі* – 35, *пальці* – 3, *ребро* – 2, *розум* – 3, *руки* – 19, *серце* – 11, *шия* – 2, *шкіра* – 3, *щоки* – 1, *язик* – 4.

„Соматичний код культури тісно співвідноситься і взаємодіє з антропним кодом. Найважливіша базова метафора, за Дж. Лакоффом і М. Джорсоном, – це наше уявлення про власне тіло, саме воно визначає наше сприйняття світу і його мовну репрезентацію” [Лакофф 2008: 35]. Зокрема, фразеологізми з образними конкретизаторами *око* (*очі*) найчастіше входять до складу дієслівних стійких сполучень слів, які допомагають художньо зобразити особливості погляду (*зазирати в очі* ‘запобігати перед ким-небудь, підлещуватися до когось’ [ФС I: 303]; *ковзнути оком* ‘глянути мимохідь’), поведінки людини (*залити очі* ‘нестримно пиячити, напиватися’ [ФС I: 309]).

Стійкі сполучення слів зі словом *серце* – це „сукупність найменувань уявлень людини, пов’язаних із ментальними проявами та їхніми назвами, що несуть додаткову культурну характеристику й надають цим номінатамам роль знаків культури” [Савченко 2013: 7]. У романах М. Руденка це відображено в назвах дій (*вражати в серце* ‘мати неабиякий вплив на співрозмовника’: *Приземкуватий, широколиций, він раптом витягнув шию від подиву, ступив кілька кроків до озера й застиг у непорушності, мовби те, що там діялося, вразило його в самісіньке серце* [ОБ: 66]; *зривати серце* ‘мститися незаслужено не на тому, хто викликав роздратування, невдоволення’: *І все ж, Грицю, дуже воно обидно, коли хтось винен, а на тобі начальство серце зриває* [ОБ: 222], що відповідає загальноновживаному *зганяти злість* ‘мститися незаслужено не на тому, хто викликав роздратування, невдоволення’ [ФС II: 329]); найменуваннях станів (*з тяжким серцем* ‘у гнітючому стані, у тривозі, у передчутті чогось неприємного’: *З тяжким серцем виходив Володимир із цієї хати* [ОБ: 322]). У загальнономовних словниках зафіксовано фразеологізм *з важким серцем* ‘у гнітючому стані, в тривозі, у передчутті чогось неприємного’ [ФС II: 798]), що свідчить про використання майстром слова варіанта фразеологізму до кодифікованого виразу.

Фразеологізми з домінантою *серце* нерідко називають процеси, які переживають дійові особи, напр.: *серцем природи* ‘відчути прихильність, прив’язатися до кого-небудь; полюбити, зріднитися’ [ФС II: 697] (*Бачила, що він уже почав приростати серцем до землі донецької, а як це приходило – то вже особиста справа* [ОБ: 94]). Ментальні риси характеру закодовано також у стійких сполученнях слів, що номінують риси особистості: *як серце велить* ‘чесно, по совісті’ (*А ти, дитино, живи так, як серце велить* [ОБ: 280]); *як серце підказує* ‘чесно, по совісті’ (*А ти художник, ти маєш право бачити світ так, як серце підказує* [ОБ: 85]).

Душевний стан дійової особи іноді вдало передано з допомогою загальноживаних висловів з часткою *не*, хоч зазвичай вони функціонують без цієї частки: *не брати до серця* 'не переживати за що-небудь, не звертати уваги' [ФС I: 64] – *Невідомо, як ставилася Олеся до промовистих Іванових поглядів – напевне, вона того не брала* глибоко до серця [ОБ: 260]; *Та не взяла Макариха до серця її сліз* (пор.: *брати до серця* 'болісно сприймати, переживати що-небудь' [ФС I: 56]).

Ментальні риси українців демонструють також такі вислови, як *припадати до серця* 'подобатися' (*Ця робота припала до серця Володимирові* [ОБ: 78]); *розбудити під серцем холодного вужя* 'бути чимось невдоволеним, неспокійним' (*Може, тільки роздратує, розбудить під серцем холодного вужя, що всмоктується у твої нутроці, вимагає іще, іще...* [ОБ: 128]; *Погляд знову упав на скриню, під серцем ворухнувся давній знайомий – холодний, слизький вужасака, що вмів згортатися у непорушний клубочок, робився майже непомітним, але, бач, не хотів кидати обжитого гнізда* [ОБ: 164]; пор.: *мати змію під серцем* 'відчувати душевний неспокій; переживати' [ФС I: 473]). Отже, фразеологізми *розбудити під серцем холодного вужя, ворухнувся під серцем холодний вужасака* створені, вочевидь, самим письменником за зразком загальноживаного вислову, але з використанням нового образного конкретизатора (*вуж, вужасака*), що сприяло більшій їх експресивізації.

Фраземи з образним конкретизатором *рука* характеризують внутрішній стан людини (*брати себе в руки* 'ставати зібраним, цілеспрямованим, діяльним, рішучим' [ФС I: 53]; *Візьми себе в руки* [ОБ: 318]); указують на особливості характеру дійової особи (*залізна рука* 'про дуже вимогливу людину з домінуванням негативних рис характеру': *Щоб запанував порядок, потрібна залізна рука* [СМ: 230]; *права рука* 'перший помічник, довірена особа в кого-небудь' [ФС II: 764]; *По дворах бігав Логачов та його права рука – сільрадівський Панько Скурта* [УЧД: 60]); образно називають дію (*відривати з руками* 'охоче щось брати': *Тут по дворах ходять, з руками відривають* [ОБ: 200]; *махнути рукою* 'перестати займатися ким-, чим-небудь, припинити робити щось' [ФС I: 479]; *А вона тільки рукою махнула – не те, не те!* [ОБ; с. 173]; *Володимир безнадійно махнув рукою* [ОБ: 323]; *Ротас, скептично посміхаючись, махнув рукою: „Ніби не їздили. Все він знає, але..."* [ОБ: 199]); ословеснюють ознаку предмета (з *перших рук* 'безпосередньо від кого-небудь' [ФС II: 763]; *Звісно, люди майбутнього віддадуть перевагу кінохроніці, бо то ж таки інформація з перших рук, а не в переказі!* [ОБ: 93]; *Це ж просто від Сонця, з перших рук!* [ОБ: 78]); слугують для зображення поведінки людини (*лизати руки* 'підлабузнюватися до когось, принижуючи власну гідність' [ФС I: 423]; *Віктор ходитиме за ним і лизатиме йому руки, бо саме від отого лизання з'являються і веселковий настрій, і незбагненна сила, і казкові палаци, де його приймає Магомет...* [ОБ: 262]); указують на високий

ступінь якості виконаної роботи (*не жаліти рук* 'докладати всіх зусиль, щоб виконати якусь роботу': *Звісно, лише на рік-два тієї стіни вистачить, але Григій сказав людям головне: не жалійте рук своїх, земляки, щоб рідну природу захистити* [ОБ: 293]); засвідчують про особливості жестикулювання руками (*шастають руки* 'швидке жестикулювання руками': *Капітанська рука шастала перед обличчям Якова, наче Жарков збирався повіривати йому очі* [УЧД: 108]).

Автор найчастіше використовує загальновідомі фразеологізми, засвідчені словниками української мови: *піднімати руку* 'бити когонебудь' [ФС II: 636] (*Такого й старі мартенівці не пам'ятають, щоб у цеху, просто біля печі, хтось руку підняв на товариша* [ОБ: 64]; *Як у тебе рука піднялась?...* [ОБ: 167]); *піти по руках* 'від одного потрапляти до іншого, бути в користуванні то одного, то другого' [ФС II: 931] (*Фотокартка відразу пішла по руках – концтабір занімів, наче по секціях прокотилася кулевидна блискавка* [УЧД: 118]); *потрапити під руку* 'уживається для вираження застереження або погрози' [ФС II: 636] (*Якщо варта, скажімо, не дораховувалась у вагоні кількох голів – чекісти виходили на перон і хапали першого-ліпшого, хто потрапив під руку* [УЧД: 101]); *сходить з рук* 'залишається безкарним, не поміченим' [ФС II: 873] (*Те, що інколи нам сходить з рук, їхньому братові...* [УЧД: 99]); *як без рук* 'зовсім безпомічний, безпорадний' [ФС II: 764] (*Без Тарана як без рук, – сумно зауважив Борис Корнійович* [ОБ: 45]). Іноді письменник уживає вирази, які репрезентовано переважно в усному мовленні: *ударити по руках* 'вирішити, домовитися' (*Ватажок карних і зверхник оунівців ударили по руках* [УЧД: 119]); *по руках* 'вирішено, домовлено' [ФС II: 768]).

Непоодинокими є випадки вживання модифікованих фразеологічних одиниць (*нерви не дротяні* 'про людину, що не має сильної волі і твердого характеру': *І хоч не вони з Іваном у цьому винні, та в начальника теж, мабуть, нерви не дротяні, це ж розуміти треба* [ОБ: 139]. Пор.: *стальні (залізні) нерви* 'тверда, сильна воля і твердий, сильний характер' [ФС II: 547]), їхніх варіантів (*ноги не носять* 'хто-небудь не має змоги нормально рухатися від втоми, виснаження, старості, переживань': *А як кров постаріє, тоді вже й ноги його не носять* [ОБ: 298]; *Давно її ноги не носять* [ОБ: 104]. Пор.: *Ледве ноги носять* 'хто-небудь не має змоги нормально рухатися від втоми, виснаження, старості, переживань' [ФС II: 555]) чи стійких сполучень слів, що узвичаєні в усному мовленні (*конопляні нерви* 'нерви людини, яка вживає наркотики': *Ну, звісно, конопляні нерви тут не годяться* [ФС II: 489]; *дивитися собі під ноги* 'бути обачним, остерігатися невдач': *Напевне перемовляються між собою: ох, люди добрі, дивіться собі під ноги* [ОБ: 132]; *підтоптані ноги* 'про людей старшого віку, у яких болять ноги': *Старші вже розсілися в залі – мабуть, побоювалися, що їм не вистачить місць, а підтоптані ноги берегти треба* [ОБ: 129]).

Давні вірування слов'ян відображено у фразеологізмах анімістичного етносубкоду, що засновані на світоглядних уявленнях про стихії *землі, води, вогню, повітря, вітру* [Савченко 2013: 156]. Міфологема *земля* – одна з основних стихій світотворення – репрезентує вірування про те, що земля, як мати, годує людину, тримає її на світі, приймає у своє лоно душі померлих дідів і повертає їх назад новонародженими внуками [Войтович 2002: 70 – 71]. У творах Миколи Руденка представлено фразеологізми зі словом-константою *земля*, які називають непевне становище людини (*земля під ним хитається* 'чиєсь становище стає ненадійним, непевним', що співвідносимо із загальноновживаним висловом *земля хитається під ногами* 'чиєсь становище стає ненадійним, непевним' [ФС I: 200]: *Земля знову під ним захиталася, а він навіть не знав, що йому належало робити* [ОБ: 225]); знищення чогось (*зрівняти з землею* 'зруйнувати повністю, знищити вщент' [ФС I: 345]: *Одні села Постишев наказував зрівняти з землею, інші заселялись колгоспниками з Орловицини* [УЧД: 102]); зникнення (*ладний провалитися крізь землю* 'у когось виникає бажання якомога швидше звідкись зникнути (через сором, ніяковість)' [ФС I: 410]: *Ви так здивувалися, що я ладна була крізь землю провалитись* [ОБ: 243]; *Мовби під землю провалитися* 'раптово, безслідно зникнути' [ФС II: 704]: *А відтак мовби під землю провалився* [УЧД: 57]).

Вірування людей у цілющу силу води сприяли виникненню фразеологізму *вивести на чисту воду* 'викривати чию-небудь непорядність, підступність, нечесність' [ФС I: 83], який М. Руденко використовує для номінації дій людини, спрямованих на встановлення справедливості: *І тільки для Грицька Крикуненка цей аргумент здавався недостатнім – він затявся на своєму намаганні „вивести на чисту воду”, мовби саме існування Івана Кириловича, ба навіть те, що він працював у забої, було неабияким злочином* [УЧД: 74].

Домінанта *вода* у фразеологізмі *не розлий вода* 'бути постійно разом' маніфестує давні обрядодії, народні звичаї й водночас засвідчує зв'язок із сучасним світом, чому сприяє модифікація вислову дійовими особами твору, перетворення його на прізвисько: *З Гейцем вони жили душа в душу – їх навіть називали спільним іменем: Нерозлийводи* [УЧД: 112].

Архаїчна символіка міфологеми *вода* прочитується також у фразеологізмі *сухим із води вилазити*, що співвідносне із загальноновживаними *виходити сухим із води* 'будучи винним, уміло уникати покарання або нарікання; залишатися непокараним або незаплямованим' [ФС I: 111] (*Вони тебе втоплять, а самі сухими із води вилізуть* [ОБ: 216]).

Поєднання символіки двох стихій – води і вогню – М. Руденко використав для номінації небезпеки: *з води та в полум'я* 'від однієї небезпеки та до іншої, з однієї біди в іншу, ще гіршу' (*Втікачі непомітно вилізли з води, перебігли понід платформою і невдовзі, лежачи на узліссі,*

зважаючи ситуацію: куди дме вітер і в якому напрямку слід їм рушати, щоб не вскочити із води та в полум'я?... [УЧД: 30]).

Небезпечні властивості двох стихій – води і вогню – закодовано у висловах **як у воду впасти** 'зникнути безслідно; пропасти' [ФС І: 148] (*Зник парубок, наче у воду впав* [ОБ: 31]); **гратися з вогнем** 'поводитися необережно, здійснювати що-небудь небезпечно, не думаючи про наслідки' [ФС І: 196] (*Це однаково, що гратися з вогнем* [ОБ: 276]).

Реалії новітньої доби позначено стійким сполученням слів **вічний вогонь** 'постійно палаючий вогонь, який символізує пам'ять про що-небудь або кого-небудь' (*Добре вона знала, що батько в неї не німець, а той, для кого горить вічний вогонь біля пам'ятника Невідомому солдатові, але часто ввижалося їй, що в поглядах людських жевріє прихований докір* [ОБ: 212]).

Персоніфікований образ вітру, що може мати руйнівну й водночас благотворну силу, використано у фразеологізмах **вітер у голові** 'хто-небудь легковажний, несерйозний' [ФС І: 131] (*Вітер у голові, ось що* [ОБ: 275]); **ні вітру, ні бурі** 'про безвольну, безхарактерну людину' (*З ним жодного клопоту. Ні вітру, ні бурі* [ОБ: 275]), які М. Руденко використовує для називання особливостей розумових здібностей чи рис характеру дійових осіб.

Лексема **повітря** символізує щось невидиме, порожнє, що продемонстровано фразеологізмом **повітря кулаками товкти** 'даремно робити що-небудь, марно витратити час на що-небудь' (*Це ж однаково, що повітря кулаками товкти* [ОБ: 201]).

У творах Миколи Руденка чільне місце посідають фразеологізми релігійного етнокоду, у яких репрезентовано сукупність християнських уявлень про існування вищих сил, двох світів, роль Бога в житті людини. Такі стійкі сполучення слів уживані для називання щасливого перебігу подій (**бог милував** 'кому-небудь пощастило уникнути чогось неприємного, небажаного; обійшлося' [ФС І: 37]: *Хоч і ходили чутки про недобрі діла – у великому місті всього трапляється, – але їхніх молодиць та дівчат поки що Бог милував...* [ОБ: 191]; **дасть Бог, перемелеться** 'щось минеться': *То, може, дасть Бог, якось перемелеться* [ОБ: 194]); обставин, які нібито схвалені вищими силами (**сам Бог велів** 'так хочуть вищі сили, боги': *Попам і художникам Бог велів – духовні особи* [ОБ: 61]); явищ, що є природними або незвичайними, які можуть створити лише вищі сили (**від Бога** 'природно, звичайно' [ФС І: 41]: *То, кажуть, від Бога* [ОБ: 115]); маєтності, що є в наявності (**чим Бог послав** 'тим, що є в наявності' [ФС І: 236]: *Ну, давайте, хлопці, перекусимо, чим Бог послав* [ОБ: 191]).

Віра наших пращурів у потойбічне життя сприяла виникненню фразеологізму **віддати Богові душу** 'померти' [ФС І: 118] (*Доки вони прибіжать, ти Богові душу віддаси* [УЧД: 62]).

Микола Руденко вміло використовує дидактичний потенціал українських прислів'їв **Дай, Боже, нашому теляті вовка з'їсти** [ОБ:

298]; *Ні Богові свічка ні чортові кочерга* [ОБ: 275], уживаючи їх у тексті художнього твору в прямому значенні для характеристики дійових осіб, висловлення традиційних для українського народу істин, що репрезентують ментальні риси особистості.

Фраземи демонологічно-антропоморфного етнокоду, використані М. Руденком у романах, мають у своєму складі назви фантастичних істот *чорт, дідько*, які найчастіше свідчать про вірування людей в існування цих істот і їхній вплив на життя, переконання дійових осіб, що нечисті сили можуть керувати життєвими ситуаціями, тобто одним допомагати, а іншим шкодити. Фраземи демонологічного етносубкоду називають дію зі значенням 'побити': *всипати чортів* 'сильно бити когось', зафіксоване в словниках як *дати чортів* 'сильно бити когось' [ФС I: 208] (*Коли повториться щось подібне, Віктор доповість Борису Корнійовичу, той всипле йому чортів по саму зав'язку* [ОБ: 283]); *чорти в пеклі товктимуть* 'битимуть' (*Ну, по-нашому кажучи, чорти в пеклі товктимуть* [ОБ: 124]); стан, за якого нічого страшного не станеться: *чорти не візьмуть* 'хто-небудь буде живий, не вмере, нічого не трапиться з ким-небудь', що зафіксоване словниками як *чорти не вхопили* 'хто-небудь живий, не вмер, нічого не трапилося з ким-небудь' [ФС II: 956] (*Ти сказав: „У мене план горить, а їх чорти не візьмуть”* [УЧД: 83]); *чорти понесли* 'піти, поїхати кудись тощо' (*Чого його чорти на Привоз понесли?...* [ОБ: 200]).

Лексема *дідько* стає образним конкретизатором фразеологізмів, що мають значне експресивне навантаження й називають: відсутність чогось (*дідька лисого* 'нічого, зовсім, абсолютно нічого' [ФС I: 242]: *Хто не заплатив, той ні дідька лисого не пізнав* [ОБ: 268]); стан збудження (*дідько вселився* 'хто-небудь перебуває у стані збудження, запалу': *Чи то антена не правильно встановлена, чи дідько в цей клятий апарат вселився – перекошує обличчя так, наче всі артисти на флюс похворіли* [ОБ: 11]; див. варіант: *біс вселився* 'хто-небудь перебуває у стані збудження, запалу' [ФС I: 30]); незадоволення, обурення (*дідько б його вхопив* 'уживається для висловлення невдоволення, обурення кимось': *Та це ж Небера, дідько б його вхопив!* [ОБ: 271]); примирення (*дідько з нею* 'уживається для вираження примирення з чим-небудь, байдужості до когось, чогось' [ФС I: 31]: *І все ж не це пригнічувало Медуна: дідько з нею, з тією рибою* [ОБ: 200]).

Чільне місце у фраземіконі романів Миколи Руденка посідають стійкі сполучення слів морального субкоду, репрезентантами яких є лексеми з абстрактним значенням, що вжиті у функції образних конкретизаторів цих фразеологічних одиниць. Відповідно до народних уявлень, *брехня* і *правда* антропонімізуються й завжди знаходяться в опозиції, хоч перемагати має правда. Письменник використовує дидактичний потенціал прислів'я *Брехнею світ пройдеши, та назад не вернешся* [ОБ: 185], уживаючи його в узвичасній формі один раз. Натомість цьому вислову протиставлені фраземи зі словом *правда*, які

набувають значення 'не завжди приємні обставини, новини тощо': **гірка правда** 'не завжди приємна для когось правда' (*Ксеня була вже підготовлена до гіркої правди – вона її не здивувала, тільки дуже засмутила* [ОБ: 185]; *Прозріння приходило поволі – страшно їй було повірити в гірку правду* [ОБ: 213]; *У його словах є гірка правда* [ОБ: 233]).

Лексема *думка* маніфестована у стійких сполученнях слів, що номінують складності процесу мислення, зокрема: відсутність чіткості в думках, помислах (*думки плутаються* 'немає чіткості в оцінці ситуації, події': *Причина доволі проста: моя думка плуталась* [УЧД: 47]); напруженість під час вирішення якоїсь справи (*думки рояться в голові* 'хто-небудь постійно, напружено думає про щось': *Напевне, думав зараз не про морські глибини – в його голові роїлися інші думки* [ОБ: 201]. Цей фразеологізм співвідносний із загальноновживаним *думки снуються в голові* 'хто-небудь постійно, напружено думає про щось' [ФС I: 272]); усвідомлювати щось самому (*спіймати себе на думці* 'усвідомлювати, розуміти щось стосовно себе' [ФС I: 445]; *А Володимир тим часом спіймав себе на думці: ось який чоловік підходить для Ксені* [ОБ: 221]).

Микола Руденко шість разів використовує фразеологізм *спадати на думку* 'хто-небудь починає думати про кого-, що-небудь, задумуватися над чимсь' [ФС II: 845], щоправда, тричі з часткою *не*. Таку увагу до цього фразеологізму пояснюємо прагненням відобразити мисленнєві дії конкретних дійових осіб чи цілого колективу: *До цього в селі звикли, нікому не спадало на думку, що за мирних часів це було явне зловживання владою* [УЧД: 59]; *Небері не спадало на думку, що Куций просто закохався в Олесю, – Віктор усе ще вірив у його аскетичність і презирство до жіночої статі* [ОБ: 340]; *Ось чому Борисові Корнійовичу спало на думку не просто прийняти Віктора до їхнього гурту, а „висвятити” його* [ОБ: 252]; *Таким звичним, що тобі й на думку не спадає, як може цього не бути* [УЧД: 31]; *Тепер йому спадали на думку саме ті слова, які належало їй сказати* [ОБ: 263]; *Ці органи виконують свої обов'язки цілком автоматично, і кому спаде на думку їх за це засуджувати?* [ОБ: 266].

До морального субкоду відносимо також фразеологізми з образними конкретизаторами *совість*, *сором*. Перша лексема входить до складу фразем, які передають моральні якості дійових осіб, їхнє ставлення до навколишніх: *мати совість* 'бути порядним, чесним': *Просто совість маєш* [ОБ: 175]; *совість мучить* 'кому-небудь дуже соромно, хто-небудь дуже страждає за свою провину, несправедливість і т. ін.' [ФС II: 842]; *Чому ж повинна мучити совість перед людьми?* [ОБ: 140]; *совість пече* 'кому-небудь дуже соромно, хто-небудь дуже страждає за свою провину, несправедливість і т. ін.': *Володимиру пекла совість болюча згадка про ці гроші – Стелла, бач, не взяла! – але повернути їх Куцою він уже не міг* [ОБ: 263].

Фразеологізми зі словом *сором* розглядаємо як варіанти кодифікованого виразу *совість мучить*, при цьому може бути замінено і перший, і другий компонент при незмінності значення: *сором пече (обпече)* 'кому-небудь дуже соромно, хто-небудь дуже страждає за свою провину, несправедливість і т. ін' (*Ви ж сказали те, за що всіх нас мусить сором пекти* [ОБ: 294]; *Володимира обнік сором за оте проповідництво – чи має він право когось повчати?* [ОБ: 142]; *І тут Володимира обнік сором* [ОБ: 180]; *Його нік сором за те, що підпустив її до себе, хоч і не мав права, але водночас хотілося, щоб вона затрималася біля нього – просто для того, щоб іще раз глянути в її обличчя* [ОБ: 70]; *Його раптом обнік сором* [ОБ: 14]; *Коли проснався, сон отой тяжким соромом його нік* [ОБ: 86]).

Внутрішні переживання дійової особи вдало передано з допомогою фразеологізму *тремтіти від сорому* 'дуже засоромитися' (*Те, що сталося, приголомшило Володимира: Стелла вийшла із-за ширми оголена, вона тремтіла від сорому та страху, але вдавала, що це їй цілком байдуже, – що ж тут такого?* [ОБ: 144]).

Фраземи морального субкоду мають у своєму складі лексему *спасибі* для відтворення людської вдячності чи невдячності в певних обставинах (*сказати спасибі* 'бути вдячним'; *і спасибі не сказати* 'бути невдячним кому-небудь за щось' [ФС II: 812]; *Щось ти знайшов для себе, за щось зачепився – то й скажи спасибі* [ОБ: 142]; *ніхто спасибі не скаже* 'бути невдячним кому-небудь за щось': *За це ніхто спасибі не скаже – ні райком, ні церква* [ОБ: 4]).

Загалом фраземікон романів Миколи Руденка відтворює ментальні риси українського народу, чому сприяють передусім стійкі сполучення слів соматичного коду (вони становлять близько 27,7 % усієї кількості одиниць), анімістичного, релігійного, демонологічно-антропоморфного етнокоду та морального субкоду. Фразеологізми з образними конкретизаторами *око*, *серце* репрезентують душевні переживання дійових осіб і надають додаткової культурної характеристики подіям, епосі, про яку йде мова в романі, мовній спільноті. Такі фразеологізми номінують риси характеру особистості, процеси, дії, стани.

Давні вірування слов'ян репрезентовано у фразеологізмах анімістичного етносубкоду з образними конкретизаторами *земля*, *вода*, *вогонь*, *вітер*, *повітря*. Фразеологізми релігійного та демонологічного етносубкодів засвідчують про віру людей у протистояння світлих і темних сил.

Фраземи морального субкоду актуалізують сутність таких понять, як *совість*, *сором*, *правда*, *брехня*, вони в тексті роману антропонімізуються і стають в опозитивні відношення, а також виконують текстотворчу функцію, репрезентуючи ідеологічні настанови автора.

Використані джерела та їх умовні скорочення

ОБ – Руденко М. Д. Орлова балка : роман / М. Руденко. – К. : Молодь, 2002. – 352 с.; **СМ** – Руденко М. Д. У череві дракона : романи / М. Д. Руденко ; передм. І. М. Власенка. – К. : КП „Редакція журналу „Дніпро”, 2007. – 582 с.; **УЧД** – Руденко М. Д. У череві дракона : романи / М. Д. Руденко ; передм. І. М. Власенка. – К. : КП „Редакція журналу „Дніпро”, 2007. – 582 с.; **ФС** – Фразеологічний словник української мови / уклад. : В. М. Білоноженко та ін. – К. : Наук. думка. 1993. – 984 с.

Література

Войтович 2002 – Войтович В. М. Українська міфологія / В. М. Войтович. – К. : Либідь, 2002. – 662 с.; **Ковалик 1984** – Ковалик І. І. Методика лінгвістичного аналізу тексту / І. І. Ковалик, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ. – К. : Вища шк., 1984. – 120 с.; **Лакофф 2008** – Лакофф Д. Метафори, которими мы живем / Д. Лакофф, М. Джонсон ; под ред. и с предисл. А. Н. Баранова ; пер. с англ. А. Н. Баранова и А. В. Морозовой. – М. : Изд-во ЛКИ, 2008. – 256 с.; **Руденко 2002** – Руденко М. Д. Орлова балка : роман / М. Руденко. – К. : Молодь, 2002. – 352 с.; **Руденко 2007** – Руденко М. Д. У череві дракона : романи / М. Д. Руденко ; передм. І. М. Власенка. – К. : КП „Редакція журналу „Дніпро”, 2007. – 582 с.; **Савченко 2013** – Савченко Л. В. Феномен етнокодів духовної культури у фразеології української мови : етимологічний та етнолінгвістичний аспекти / Л. В. Савченко. – Сімферополь, 2013. – 600 с.

Глуховцева І. Я. Фразеологія творів Миколи Руденка: етнолінгвістичний аспект

У статті описано фразеологію трьох романів Миколи Руденка („Орлова балка”, „У череві дракона”, „Сила Моносу”) в етнолінгвістичному аспекті, виявлено зв'язок найуживаніших стійких сполучень слів з історією, культурою, ментальністю народу. Авторка доводить, що фраземікон романів Миколи Руденка відтворює ментальні риси українського народу, чому сприяють передусім стійкі сполучення слів соматичного коду (вони становлять близько 27,7% усієї кількості одиниць), анімістичного, релігійного, демонологічно-антропоморфного етнокоду та морального субкоду. Фразеологізми з образними конкретизаторами *око*, *серце* репрезентують душевні переживання дійових осіб і надають додаткової культурної характеристики подіям, епосі, про яку йде мова в романах, мовній спільноті. Такі фразеологізми номінують риси характеру особистості, процеси, дії, стани.

Давні вірування слов'ян репрезентовано у фразеологізмах анімістичного етносубкоду з образними конкретизаторами *земля*, *вода*, *вогонь*, *вітер*, *повітря*. Фразеологізми релігійного та демонологічного етносубкодів засвідчують про віру людей у протистояння світлих і темних сил у природі. Фраземи морального субкоду актуалізують

сутність таких понять, як *совість, сором, правда, брехня*, вони в тексті роману антропонімізуються і стають в опозитивні відношення.

Ключові слова: фразеологія, фраземікон, соматичний код культури, анімистичний, релігійний, демонологічно-антропоморфний етнокод та моральний субкод.

Глуховцева И. Я. Фразеология произведений Николая Руденко: этнолингвистический аспект

В статье описана фразеология трех романов Николая Руденко („Орловая балка”, „В чреве дракона”, „Сила Моноса”) в этнолингвистическом аспекте, выявлена связь наиболее употребляемых устойчивых сочетаний слов с историей, культурой, ментальностью народа. Автор доказывает, что фраземікон романов Николая Руденко воспроизводит ментальные черты украинского народа, чему способствуют прежде всего устойчивые сочетания слов соматического кода (они составляют около 27,7 % всего количества единиц), анимистического, религиозного, демонологически-антропоморфного этнокода и морального субкода. Фразеологизмы с образными конкретизаторами *глаз, сердце* представляют душевные переживания действующих лиц и дают дополнительную культурную характеристику событиям, эпохе, о которой идет речь в романах, языковой общности. Такие фразеологизмы номинируют черты характера личности, процессы, действия, состояния.

Древние верования славян представлены в фразеологизмах анимистического этнокод с образными конкретизаторами *земля, вода, огонь, ветер, воздух*. Фразеологизмы религиозного и демонологического этнокодов свидетельствуют о вере людей в противостояние светлых и темных сил в природе. Фраземы морального субкода актуализируют сущность таких понятий, как *совість, стыд, правда, ложь*, они в тексте романа антропонимизируются и становятся в оппозиционные отношения.

Ключевые слова: фразеология, фраземікон, соматический код культуры, анимистический, религиозный, демонологически-антропоморфный этнокод и моральный субкод.

Glukhovtseva I. Ya. The phraseology of Mykola Rudenko's works: ethnolinguistic aspect

The article describes the phraseology of the three novels of Mykola Rudenko („Orlova Balk”, „In the dragon's belly”, „The Power of Monos”) in the ethnolinguistic aspect, it is revealed the connection of the most used persistent combinations of words with the history, culture, mentality of the people. The author argues that the phraseology of the novel by Mykola Rudenko reproduces the mental traits of the Ukrainian people, first of all, thanks to the persistent combination of the words of the somatic code (they make up about 27,7% of the total number of units), animistic, religious,

demonological-anthropomorphic ethnocodules and moral subcode. Phraseologisms with figurative concretizers of the eye, the heart represent the mental experiences of the characters and provide additional cultural characteristics to events, the era, which is discussed in the novel, the linguistic community. Such phraseologisms nominate features of personality, processes, actions, states.

The ancient beliefs of the Slavs are represented in the phraseologisms of the animistic ethnosubcode with figurative concretizers of earth, water, fire, wind, and air. The phraseologisms of religious and demonological ethnosubcodes testify to people's faith in confronting light and dark forces in nature. Phrases of the moral subcode actualize the essence of such concepts as conscience, shame, truth, lies, they are anthropomized in the text of the novel and they become opposed.

Key words: phraseology, phrasemicon, somatic code of culture, animistic, religious, demonological-anthropomorphic ethnocod, and moral subcode.

Стаття надійшла до редакції 10.11.2018 р.

Прийнято до друку 16.11.2018 р.

Рецензент – к. філол. н., доц. Лєснова В. В.

В. Л. Іщенко, В. І. Воскобойник (Полтава)

УДК 811.111:81'276,6:33[81'37.611:81'367.4/623]

**ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ
БАГАТОКОМПОНЕНТНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ТЕРМІНІВ
У ЗАГОЛОВКАХ ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАНЬ**

У сучасному світі людину оточує постійний інформаційний потік, який є джерелом ділового, розважального, інформаційного контенту. У ХХІ ст. ринок засобів масової інформації переповнений пропозиціями і як результат – зростає конкуренція між різними періодичними виданнями. Така конкуренція призводить до того, що засобам масової інформації доводиться буквально боротися за аудиторію. Саме тому видавці приділяють особливу увагу заголовкам, метою яких є привернути потенційного читача. Завдання заголовка – вплинути на свідомість читача й стати основою для мотивації аудиторії.

Вивченню заголовка як частини публіцистичного тексту присвячено багато робіт, а саме: дослідження В. Вомперського [Вомперський 1966], В. Костомарова [Костомаров 1965], Е. Лазаревої [Лазарева 1989], В. Мужева [Мужев 1970], Л. Ноздріної [Ноздріна 1982], А. Попова [Попов 1966], С. Суворова [Суворов 1965]. Дослідники вивчали різні аспекти заголовків, однак із погляду структурних, семантичних і функційних особливостей його складників заголовков розглянутий не був.

Об'єктом дослідження є заголовки англomовних періодичних

видань економічного спрямування.

Предмет дослідження – структурні, семантичні й функційні особливості складників заголовків англomовних періодичних видань.

Мета роботи полягає в дослідженні структурних, семантичних і функційних особливостей заголовків текстів англomовної періодики економічного спрямування.

Для досягнення мети дослідження було поставлено такі завдання:

1. Розглянути типи газетних заголовків, характерні для періодичних видань економічного спрямування.

2. Проаналізувати відібрані заголовки з погляду структури їх компонентів.

3. Розглянути ключові моделі економічних багатокомпонентних термінів (ЕБТ), які входять до складу англomовних заголовків періодичної літератури.

4. З'ясувати, як адресованість тексту та його заголовок впливають на відбір певних моделей економічних термінологічних словосполучень.

Джерелом фактичного матеріалу стали тексти заголовків традиційних англomовних мас-медіа з періодичних видань „Financial Times” [Financial Times 1997, Financial Times 1998], „Newsweek” [Newsweek, the International Newsmagazine 2009; Newsweek, the International Newsmagazine 2017], „The Times” [The Times 2017], „The Economist” [The Economist 2017], „Financial Management” [Financial Management 2000], „Journal of Economics and Management Strategy” [Journal of Economics and Management Strategy 2000], „Contemporary Financial Digest” [Contemporary Financial Digest 2000]. Загальний обсяг досліджуваного матеріалу – 300 заголовків.

Дослідження вимагало комплексного застосування наукових методів, специфіка яких визначена об'єктом і метою. У роботі використані такі методи:

– словотвірний аналіз у напрямку від твірних основ до співвідносних із ними похідних основ – для визначення структури прикметників, які є компонентами ЕБТ;

– аналітико-описовий метод – для дослідження структурного й семантичного аспектів ЕБТ із прикметником;

– аналіз за безпосередніми складниками – для з'ясування словотвірної моделі прикметників, що є компонентами ЕБТ;

– внутрішньовалентний аналіз – для встановлення словотворчих потенцій твірних основ (ТО) різного походження, словотвірної структури й частиномовної належності під час утворення похідних основ (ПО) прикметників;

– зовнішньовалентний аналіз – для визначення комбінаторного потенціалу прикметників у процесі утворення ЕБТ;

– метод моделювання – для наочного зображення синтаксичної структури ЕБТ і словотвірної структури їх ад'єктивного компонента;

– кількісний аналіз – для встановлення співвідношень між фактами,

які підлягали дослідженню.

Оскільки композиційна структура текстів періодичних видань складається із заголовка й основного тексту (вивченню якого приділено достатньо уваги), вважаємо за доцільне розглянути структурно-семантичні та функційні особливості заголовків, до складу яких входять прикметники різної словотвірної структури. Згідно з В. Різуном ми визначаємо поняття 'заголовок' як „спеціальні засоби, які є опорними точками, що показують найважливішу текстову інформацію” [Різун 1996: 193]. Саме ці елементи тексту слугують „опорою для читача в розумінні тексту” [Там само].

Залежно від мети, яку переслідує адресант, ми виокремлюємо такі типи заголовків: 1) заголовок-розповідь; 2) заголовок-запитання; 3) заголовок-спонукання.

У досліджуваному текстовому матеріалі зафіксовано всі типи заголовків.

Перший тип, заголовок-розповідь, виражений розповідним реченням: „*Fashion Victim Fights Back*” [Financial management 2000], „*Outdoor Advertising – A Breath of Fresh Air*” [The Economist 2017], „*Pioneer Preaches Flexibility While Her Firm Cleans Up*” [The Economist 2017], „*Britain Moves Higher in Bribery League*” [The Economist 2017]. Оскільки однією з вимог до заголовка є стислість, то дуже важливо передати більше інформації, використовуючи меншу кількість мовних одиниць. Наведені приклади ілюструють дотримання цієї вимоги. Вони інформують адресата про те, що буде детально розглянуто в текстах статей.

Другий тип, заголовок-запитання, є запитанням, відповідь на яке подано в статті: „*How to Select the Best Candidates – and Avoid the Worst?*” [Financial management 2000], „*Why shall the Last Be the First*” [Contemporary Financial Digest 2000]. Цей тип заголовка ставить у центр уваги факт відсутності деякої інформації в адресата і створює психологічну напругу в спілкуванні, яка знімається, коли адресат знаходить відповідь у тексті. Запитання в заголовку необхідне для встановлення контакту з адресатом і надання поштовху до прогнозування проблем, висвітлених у тексті статті. Зацікавленість адресата стимулюється за допомогою альтернативи „*to select the best... avoid the worst*”. У заголовках цього типу зазвичай протиставлялися якості: *the best* ↔ *the worst*, *the last* ↔ *the first*. Такий заголовок не тільки інформує адресата про тему статті, але й дає змогу оцінити події, явища, факти.

Останній тип, заголовок-спонукання, експліцитно виражає спонукання адресата до дії: „*Don't Let the Second Quarter Get You Down!*” [Newsweek, the International Newsmagazine 2107], „*Don't Let Snakes Rattle You!*” [Financial management 2000], „*Don't Throw out Stock Options Just Because Investors Took a Bath*” [The Economist 2017], „*Go Global!*” [The Economic Journal 2001].

Заголовки вказаного типу – це наказові речення, у кінці яких може

бути знак оклику („*Turn off the Lights!*” [Journal of Economics and Management Strategy 2000]), але доволі часто їх уживно без нього („*Keep on Trucking*” [Newsweek, the International Newsmagazine 2009], „*Get in, Get out, Move on*” [Newsweek, the International Newsmagazine 2009]).

У заголовках статей фіксуємо двокомпонентні ЕБТ із прикметниками різних словотворчих типів, але найбільш продуктивними є ЕБТ, утворені за моделями $SA = SA_{St}$; $SA = SN + SUF$; $SA = PREF + SA$; $SA = SA + SN$, наприклад: „*Chasing Hot Funds: The Effects of Relative Performance on Portfolio Choice*” [Contemporary Financial Digest 2000], „*Managerial Compensation and Capital Structure*” [Financial Management 2000], „*Executive Compensation, Strategic Competition, and Relative Performance Evaluation*” [Financial Management 2000], „*Multinational Companies and Productivity Spillovers: A Metaanalysis*” [Newsweek, the international newsmagazine 2009], „*A Guassian Approach for Continuous Time Models of the Short-Term Rate*” [Newsweek, the International Newsmagazine 2009].

Частка зазначених двокомпонентних ЕБТ у заголовках становить 92,7 %.

Разом з тим у заголовках статей періодичних видань ми зафіксували випадки вживання трикомпонентних ЕБТ із прикметником. Їх частка становить 7,1 %, наприклад: „*Privatization and the Rise of Global Capital Markets*” [Financial Times 1997], „*Weak Property Rights and Holdup in R&D*” [Financial Times 1997], „*Why Firms Issue Convertible Bonds: the Matching of Financial and Real Investment Options*” [Contemporary Financial Digest 2000].

Чотирикомпонентні ЕБТ, за нашими спостереженнями, становлять найменшу частку в заголовках періодичних видань (0,2 %): „*The Value and Incentive Effects of Non-Traditional Stock Option Plans*” [Contemporary Financial Digest 2000]. Найнижча активність уживання чотирикомпонентних ЕБТ у заголовках можна пояснити прагненням до найбільш економної й одночасно максимально точної передачі інформації.

Отже, ЕБТ у заголовках англомовних періодичних видань представлені двокомпонентними (92,7 % зафіксованих випадків уживання в тексті), трикомпонентними (7,1 %), чотирикомпонентними (0,2 %) моделями, які містять кореневі та складні прикметники.

Найбільш поширені в текстах заголовків періодичних видань, за нашими спостереженнями, економічні багатоконпонентні терміни, що відповідають моделям $SA = SA_{St}$; $SA = SN + SUF$; $SA = PREF + SA$; $SA = SA + SN$.

Словотвірна структура прикметників, які є активними в утворенні трикомпонентних економічних термінів, представлена моделями кореневих (38,2 %) та складних (29,7 %) прикметників.

Структурно-семантичний і функційний аналіз англійських економічних багатоконпонентних термінів може бути використаний для

вивчення структурних, семантичних та функційних особливостей зазначених термінологічних одиниць інших мовних стилів. Результати дослідження можна використати для розробки теоретичних курсів із лексикології (розділи „Словотвір”, „Розвиток лексичної системи”, „Лексикографія”), у курсі теорії та практики перекладу (розділ „Переклад термінологічних словосполучень”); у лексикографічній практиці для укладання галузевих перекладних словників, зокрема словників термінологічних словосполучень; для укладання довідкових і методичних посібників для студентів та аспірантів економічних вищих навчальних закладів.

Література

Вомперский 1966 – Вомперский В. А. К изучению синтаксической структуры газетного заголовка / В. А. Вомперский // Искусство публицистики (проблемы теории и мастерства) : тез. докл. на респ. науч. конф.-семинаре. – Алма-Ата, 1966. – С. 82 – 85; **Костомаров 1965** – Костомаров В. Г. Из наблюдений над языком газеты : газетные заголовки / В. Г. Костомаров // Из опыта преподавания русского языка нерусским. – М., 1965. – Вып. 3. – С. 162 – 185; **Лазарева 1989** – Лазарева Э. А. Заголовок в газете / Э. А. Лазарева. – Свердловск, 1989. – 96 с.; **Мужев 1970** – Мужев В. С. О функциях заголовков / В. С. Мужев // Ученые зап. МГПИИЯ им. М. Тореца. – Вопросы романо-германской филологии. – М., 1970. – Вып. 55. – С. 86 – 94; **Ноздрин 1982** – Ноздрин Л. А. Заглавие текста / Л. А. Ноздрин // Грамматика и смысловые категории текста : сб. науч. тр. МГПИИЯ им. М. Тореца. – М., 1982. – Вып. 189. – С. 183 – 200; **Попов 1966** – Попов А. С. Синтаксическая структура современных газетных заглавий и ее развитие / А. С. Попов // Развитие синтаксиса современного русского языка. – М., 1966. – С. 95 – 126; **Різун 1996** – Різун В. В. Літературне редагування : підруч. / В. В. Різун. – К. : Либідь, 1996. – 240 с.; **Суворов 1965** – Суворов С. П. Особенности стиля английских газетных заголовков / С. П. Суворов // Язык и стиль. – М. : Мысль, 1965. – 193 с.; **Contemporary Financial Digest 2000** – Contemporary Financial Digest. – South Florida : University of South Florida, 2000. – № 1. – 80 p.; **Financial Management 2000** – Financial Management. – Hanover : Dartmouth Printing Company, 2000. – № 3. – 112 p.; **Financial Times 1997** – Financial Times. – New York : The Financial Times Limited, 1997. – № 34, 552. – 106 p.; **Financial Times 1998** – New York : The Financial Times Limited, 1998. – № 34, 553. – 106 p.; **Journal of Economics and Management Strategy 2000** – Journal of Economics and Management Strategy. – Cambridge, Massachusetts, 2000. – № 4. – P. 453 – 644; **Newsweek, the International Newsmagazine 2017** – Newsweek, the International Newsmagazine. – New York : Newsweek, Inc, 2017. – March 10. – 70 p.; **Newsweek, the International Newsmagazine 2009** – Newsweek, the International Newsmagazine. – New York : Newsweek, Inc, 2009. – March 15. – 70 p.; **The Economic Journal 2001** – The Economic Journal. –

Oxford (UK), Boston (USA) : Blackwell Publishers, 2001. – № 474. – P. 667 – 861; **The Economist 2017** – The Economist. – London : Economist Newspapers Ltd., 2017. – February, 1. – 104 p.; **The Economist 2017** – The Economist. – London : Economist Newspapers Ltd., 2017. – November, 15. – 106 p.; **The Times 2017** – The Times. – London : Times Newspapers Ltd., 2017. – August, 1. – 103 p.

Ищенко В. Л., Воскобойник В. И. Особливості функціонування багатокomпонентних економічних термінів у заголовках періодичних видань

У статті розглянуто структурні, семантичні й функційні особливості складників заголовків англomовних періодичних видань економічного спрямування. Об'єктом дослідження є заголовки англomовних періодичних видань. Проаналізовано тексти 300 заголовків традиційних англomовних мас-медіа та періодичних видань.

Визначено типи газетних заголовків, характерних для англomовних періодичних видань економічного спрямування; проаналізовано заголовки з погляду структури їх компонентів; виявлено ключові моделі економічних багатокomпонентних термінів із прикметником, зафіксовані у складі англomовних газетних заголовків; з'ясовано вплив адресованості тексту та його заголовка на відбір певних моделей економічних термінологічних словосполучень.

З'ясовано, що економічні багатокomпонентні терміни в заголовках англomовних періодичних видань представлені двокомпонентними (92,7 % зафіксованих випадків уживання в тексті), трикомпонентними (7,1 %), чотирикомпонентними (0,2 %) моделями.

Ключові слова: економічний багатокomпонентний термін із прикметником, заголовок, структурні особливості, функціонування, адресант, модель.

Ищенко В. Л., Воскобойник В. И. Особенности функционирования многокомпонентных экономических терминов в заглавиях периодических изданий

В статье рассмотрены структурные, семантические и функциональные особенности компонентов заголовков англоязычных периодических изданий экономической направленности. Объектом исследования являются заглавия англоязычных периодических изданий. Проанализированы тексты 300 заглавий традиционных англоязычных СМИ и периодических изданий.

Определены типы газетных заглавий, характерных для англоязычных периодических изданий экономической направленности; проанализированы заглавия с точки зрения структуры их компонентов; рассмотрены ключевые модели экономических многокомпонентных терминов, которые входят в состав англоязычных газетных заглавий; выяснено влияние адресованности текста и его заглавия на отбор

определенных моделей экономических терминологических словосочетаний.

Выяснено, что экономические многокомпонентные термины в заглавиях публицистических изданий представлены двухкомпонентными (92,7 % зафиксированных случаев употребления в тексте), трехкомпонентными (7,1 % зафиксированных случаев употребления), четырехкомпонентными (0,2 % зафиксированных случаев употребления) моделями.

Ключевые слова: экономический многокомпонентный термин с прилагательным, заглавие, структурные особенности, функционирование, адресант, модель.

V. L. Ishchenko, V. I. Voskoboinyk. Peculiarities of functioning of multicomponent economic terms in the headlines of periodicals.

The article deals with the structural, semantic and functional features of the component headlines of English economic character periodicals. The subject of the research is the headlines of English-language periodicals.

The research solved such tasks as 1) to determine the types of newspaper headlines that are typical for periodicals of economic direction; 2) to analyze selected titles in terms of the structure of their components; 3) to consider the key models of economic multicomponent terms that are part of the English-language newspaper headlines; 4) to find out how addressing of the text and its headline affects the selection of certain models of economic terminology.

The basis for the analysis is made up of the texts of 300 titles of traditional English-language mass media from periodicals.

The study required the integrated application of scientific methods, the specifics of which is determined by the object and purpose of the study. The following methods were used in the work: word-building analysis; analytical and descriptive methods; analysis by direct components; internal analysis; external analysis; modeling method; quantitative analysis.

It was found out that the economic multicomponent terms in the headlines of journalistic publications are presented by the two-component (92.7% of recorded cases of use in the text), three-component (7.1%), and four-component (0.2%) models.

The structural, semantic and functional analysis of English economic multicomponent terms can be used to study the structural, semantic and functional peculiarities of these terminological units in other terminological systems. The results of this research can also be used for creating dictionaries of economic terms.

Key words: economic multicomponent term with an adjective, headline, structural features, functioning, addresser, model.

Стаття надійшла до редакції 2.11.2018 р.

Прийнято до друку 7.11.2018 р.

Рецензент – к. філол. н., доц. Должикова Т. І.

О. Є. Клещова (Старобільськ)

УДК 821.161.2-1Кузьменко А.1/7.08

**ОДОРАТИВНА ЛЕКСИКА В ПОЕТИЧНІЙ ТВОРЧОСТІ
АНДРІЯ КУЗЬМЕНКА („СКРЯБІНА”)**

Одоративна лексика є складовою частиною сенсорної лексики. Проблема вираження словами запахових відчуттів здавна цікавила мовознавців. Запахова лексика є надзвичайно багатим та малодослідженим засобом вираження художнього образу.

Одоративну лексику вивчали та досліджували вчені: С. Александрова, І. Бабій, О. Білецький, О. Ботвинюк, В. Виноградов, В. Власюк, І. Гайдаєнко, В. Дятчук, І. Іншакова, М. Калениченко, Ю. Калиущенко, Н. Клочко, Н. Павлова, О. Потебня, Л. Соболева, Л. Ставицька, І. Тарасюк, О. Турчак, О. Федотова, С. Форманова та ін.

„Слова на позначення запахів у результаті взаємодії з іншими елементами художнього тексту реалізують свій багатий експресивний потенціал і набувають більшої стилістичної значущості. Тому особливо цінним на сьогодні є вивчення ролі одоративної лексики у художніх текстах поетів та письменників” [Клочко 2014].

Серед найвідоміших класифікацій одоративної лексики найбільше нам імпонує класифікація Л. Ставицької: поділ одоративів на шість функційних груп: *запахи природи, людини, їжі та напоїв, цивілізації, абстрактні запахи, інші запахи* [Ставицька 2006].

„Попри загальну відомість, жодна класифікація запахів досі не визнана через наявність суб’єктивних і асоціативних елементів” [Форманова 2016: 183].

Запах – конкретна властивість певної реалії, яка у свідомості людини віддзеркалюється через нюхове відчуття. Існує безліч запахів, які сприймає людина, і саме вплив цих запахів та різноманітність відчуттів проектується на мову. На жаль, мова не надто щедра на засоби вираження палітри запахів, які існують у природі. Це компенсується багатством асоціативних образів, уявлень, форм вираження, які ми спостерігаємо в поетичній (пісенній) творчості Андрія Кузьменка („Скрябіна”).

Актуальність роботи поза сумнівом, оскільки, по-перше, наукову цінність має мовознавчий аспект аналізу цього матеріалу, бо виявляє лексичні засоби, а саме – одоративи – лексику на позначення запаху в мовній картині світу талановитого поета-пісняра та екс-виконавця гурту „Скрябін” – Андрія Кузьменка („Скрябіна”); по-друге, актуальність нашої роботи зумовлена зростанням інтересу до мовотворчості А. Кузьменка, яка є малодослідженою [Гаврилюк 2014; Конвалюк 2018; Фурдичко 2016; Яручик 2012]. „За його життя його пісень тільки слухали. А як Андрійка не стало, люди почали вдумуватися у ті глибокі філософські пророчі тексти. І власне це багатьох людей і навернуло до його пісень”, – так висловився 13 жовтня цього року в інтерв’ю з Катєю

Осадчою батько Андрія Кузьменка – Віктор Кузьмич про біль від втрати єдиного сина.

Матеріалом нашого дослідження слугує збірка поезій: Скрябін Кузьма. Поезія. / Кузьма Скрябін. – Х. : Фоліо, 2018. – 217 с. [Скрябін 2018], опублікована після його трагічної загибелі. У поезіях, що ввійшли до видання, розкривається яскравий талант співака-патріота з його доброзичливим гумором, філософським баченням світу, тонким ліризмом, драматизмом та чіткою громадянською позицією.

„Образність поетичної мови пов’язана з текстовою актуалізацією, семантичним та естетичним розгортанням у її просторі поетичних образів – особливій формі естетичного освоєння й відображення світу...” [Срмоленко 2013: 303].

Мета нашої наукової розвідки – виявити та описати функціонування одоративної лексики в поетичній творчості Андрія Кузьменка („Скрябіна”).

Для досягнення поставленої мети необхідно розв’язати такі завдання: 1) виявити лексику на позначення запаху в поетичній творчості А. Кузьменка; 2) виокремити одоративи та охарактеризувати їхню художньо-стилістичну роль; 3) дослідити семантичну структуру зазначених назв та окреслити їхні групи зі словами-домінантами.

Запахова модель авторського світу значно поступається смаковій і тактильній моделі світосприйняття. Цю тезу підтверджує незначна кількість одоративів у віршах А. Кузьменка.

Якщо розглядати *запах* відносно характеристики *приємний/неприємний*, то, безперечно, можемо констатувати, що в поетичній творчості він (*запах*) частіше асоціюється з домінантою *приємний*, що цілком виправдано естетичністю поезії як мистецького жанру.

Запахові відчуття та асоціації найглибше ілюструють лексеми *запах* і *пахнути*. Одоратив *запах* вербалізує пряме значення слова в поезії поета-пісняра: *запах духів, сигарет, мандаринів, чебуреків*; та переносне значення: *запах любові, сну, гострих слів*.

У поезії А. Кузьменка засоби передачі запаху різноманітні, щодо частиномовної належності активно використовуються іменники: *дим, дух, духи, запах, подих*; дієслова: *пахнути, пахли, пахне*; (частково *дихати, вдихаю, вдихни, не видихай, надихав*); синкретичні образи запаху.

У поетичній творчості А. Кузьменка ми виокремили такі одоративні словосполучки:

1. З домінантою-іменником ЗАПАХ: рослин, духів, сигарет, їжі, води, льоду, диму, жінки, абстрактних понять (*запах неділі, сну, любові, гострих слів*): *Якщо я твій запах / Завжди пам’ятаю, / То, значить, він мій...* („Радіо любов”, с. 169);

- весняний запах: *Я зроблю духи з весняних запахів...* („Хочу тебе не загубити”, с. 205);

- суботній запах, запах духів: *Суботній запах, в повітрі запах духів, / На твої плечі я свою куртку одів...* („Медляк”, с. 193);

- запах рослин: *Голосом людей, / Стуками дверей, / Десь поїхав ліфт – / Я змучений... / Запахом рослин, / Звуками тварин...* („Змучений (Я не маю сил)”, с. 26);

- запах сигарет: *Дай своїх вулиць шум і запах сигарети...* („Просто ми”, с. 77);

- запах чебуреків: *І раптом запах чебуреків по-шпійонськи лізе в ніс, / І ти по головах людей на запах цей біжиши* („Дівчина з кафешки”, с. 182);

- запах жінки: *Там запах жінки мені ніс лоскоче. / Поїду в Ніццу, замовлю піцу / І пригощу якусь французьку спіцу...* („Глобус”, с. 191);

- запах неділі: *Ну, а Сихів, Сихів в автобусі надихав, / Вікна запотіли від запахів неділі...* („То є Львів”, с. 183);

- запах злого бога, брудного, німого (запах грошей): *Гроші мають очі і бачать всьо, що хочуть, / І грубими руками до крові б'ються з нами. / Мої зимні сльози вже мають колір грошей / І запах злого бога, брудного, німого* („Стриптиз”, с. 91).

2. З домінантою-іменником ДИМ („До назв на позначення запаху долучаємо й лексеми *дим...*” [Бабій 2016: 18]):

а) *Я люблю твій дим, я люблю твої ноги, / Вдихаю той дим, що вижити pomoже* („І буде так”, с. 27);

б) *Мліють мої губи, і гудить моя кров... / І я ковтаю дим, ковтаю сірий дим, / Бо ти лежиши так близько, вся закутана у дим... / Комп'ютер вже закинув всі програми і забив, / Мій мозок вже не дихає, бо дим його накрив / Я вдихаю дим, з'їдаю дим, скакаю в дим...* („Секс (то море з людей)”, с. 84-85);

в) *Ми жили всі так, ніби то був сон / І можна бути вічно молодим, / А залишився тільки цей альбом, / А мрії розлетілися, як дим* („Старі фотографії”, с. 89);

г) *Ми цілий день так сиділи, говорили і курили, / Пахли димом і любов'ю, говорили і курили...* („Говорили і курили”, с. 158);

3. З домінантою-іменником ДУХ: *Я – грішний син свої мами, / П'яний гріхами. / Я грішний дух свого тіла, / Сплюю крила...* („Духи”, с. 20).

Простежуємо подвійну мотивацію лексеми дух у рядках А. Кузьменка: душа і запах (дух).

4. З домінантою-іменником ДУХИ (парфуми):

а) *Я хочу бути твоїми духами...* („Духи”, с. 20);

б) *Суботній запах, в повітрі запах духів...* („Медляк”, с. 193);

в) *Я зроблю духи з весняних запахів...* / („Хочу тебе не загубити”, с. 205);

г) *Мур-мур-мур, ми любим гламур. / Напишемо духами і зробим педикюр. / Мур-мур-мур, ми любим гламур. / Всьо гниле сховаєм під майку „від кутюр”.* („Гламур”, с. 126);

5. 3 доміантою-дієсловом ПАХНУТИ (*пахли, пахне*): їжею (*мандарином*), напоями (*водою, льодом, абсент*), запахи цивілізації (*поїздами, мостами, переїздами*); абстрактні поняття (*любов'ю, гострими словами, сном*): *Ти будеш пахнути, а я буду плакати / Від того щастя, що ти в мене є така...* („Хочу тебе не загубити”, с. 205);

- пахли димом і любов'ю: *Ми цілий день так сиділи, говорили і курили, / Пахли димом і любов'ю, говорили і курили...* („Говорили і курили”, с. 158);

- пахне водою Альпійського талого льоду: *Моя дівчина пахне водою / Альпійського талого льоду. / Моя дівчина буде зі мною, / Я її не віддам нікому...* („Червоні колготки”, с.111);

- пахне поїздами, мостами, переїздами, гострими словами: *Дівка-Левандівка пахне поїздами, / Мостами, переїздами і гострими словами...* („То є Львів”, с. 183);

- пахне абсент,

- пахне мандарином і сном: *Ти робиш манікюр чорним – міняє ніч день, / Стоїш в холодному морі – і пахне абсент. / Малюєш очі ти синім небом – / І зранку пахне мандарином і сном* („Місто”, с. 185).

Деякі слова слугують засобом передачі запаху лише в контексті: *Суботній запах, в повітрі запах духів, / На твої плечі я свою куртку одів, / І потім довго вона тримала твій смак – / Я до сьогодні не міг забути ніяк.* („Медляк”, с. 193).

Автор використовує лексему *смак*, але читач (вірша) чи слухач (пісні) розуміє, що йдеться про *приємний запах* – запах парфумів коханої.

Науковці, аналізуючи семантику синтаксичних конструкцій зі значенням запаху, звертають увагу на явища синкретизму, бо часто перетинаються компоненти *смакових, дотикових, зорових відчуттів* та ін. В вірш „Моя королева” А. Кузьменка підтверджує цю гіпотезу: *Я люблю твої губи, їх смак шоколадний, / Люблю твої руки, їх дотик нереальний, / Люблю твої очі, твоє молочне тіло, / Люблю тебе так сильно, що, певно, з'їв би...* („Моя королева”, с. 47).

Ці чудові, дещо жартівливі, рядки поезії „Моя королева” автор присвятив, вочевидь, своїй коханій дружині. Так доволі часто з глибокою любов'ю та ніжністю люди говорять про маленьких дітей, що свідчить про ніжність, уважність, чуйність, захищеність та щире й глибоке почуття любові.

Загалом із упевненістю можемо констатувати, що лексика на позначення запаху у мовній картині світу А. Кузьменка відіграє неабияку роль: у поетично-пісенному доробку поета-пісняря ми виокремили одоративи; переконалися, що саме в поезії особливо відчутно розширюється здатність мови створювати конкретно-чуттєві образи через незвичайні мовні комбінації з лексемами на позначення запахів.

З'ясувавши функціонально-стилістичні особливості номенів на позначення запаху в поетичній творчості Андрія Кузьменка

(„Скрябіна”), ми дійшли висновку, що *одоративна лексика*, попри обмежене функціонування в поетичному тексті, має експресивний, образний та асоціативний потенціал; запахи пробуджують емоційну пам'ять. У поетичній творчості Андрія Кузьменка ми виокремили такі одоративи: з домінантами-іменниками ДИМ, ДУХ, ЗАПАХ; з домінантою-дієсловом ПАХНУТИ.

Оскільки запахова модель авторського світу значно поступається смаковій і тактильній моделі світосприйняття, – цю тезу підтверджує незначна кількість одоративів у віршах А. Кузьменка, то **перспективи** подальших досліджень убачаємо у вивченні використання сенсорної лексики в поетично-пісенній спадщині А. Кузьменка („Скрябіна”).

Література

- Бабій 2016** – Бабій І. Традиційні та оказіональні одоративні номінації в малій прозі Миколи Хвильового / Ірина Бабій // Лінгвостилістичні студії. – 2016. – Вип. 4. – С. 15 – 22; **Гаврилюк 2014** – Гаврилюк Н. Сленг як особливість ідіостилю Кузьми Скрябіна (Андрія Кузьменка) / Наталія Гаврилюк, Ірина Зозюк // Волинь філологічна : текст і контекст. – 2014. – С. 36 – 45; **Єрмоленко 2013** – Єрмоленко С. Я. та ін. Літературна норма і практика : монографія / С. Я. Єрмоленко, С. П. Бибики, Т. А. Коць та ін. ; за ред. С. Я. Єрмоленко. – Ніжин : Аспект-Поліграф, 2013. – 320 с.; **Клочко 2014** – Клочко Н. Л. Частиномовна та функціонально-стилістична характеристика одоративної лексики у поетичній творчості Івана Драча / Н. Л. Клочко, Ю. В. Поздрань [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/5_SWMN_2014/Philologia/3_159328.doc.htm;
- Конвалюк 2018** – Конвалюк У. Харизма особистості Андрія Кузьменка / Уляна Конвалюк // Наук. зап. Сер. Мистецтвознавство. – 2018. – № 1 (вип. 38). – С. 47 – 57; **Скрябін 2018** – Скрябін Кузьма. Поезія / Кузьма Скрябін. – Х. : Фоліо, 2018. – 217 с.; **Ставицька 2006** – Ставицька Л. Стаття крізь призму запаху / Леся Ставицька // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. філологічна. – Л. : Вид-во ЛНУ ім. І. Франка, 2006. – Вип. 38. – Ч. II. – С. 72 – 78; **Форманова 2016** – Форманова С. В. Одоративна лексика: класифікація, структура, семантика (на матеріалі творчості Ірен Роздобудько) // Записки з українського мовознавства : зб. наук. пр. / гол. ред. Т. Ю. Ковалевська. – Вип. 23. – О. : ПолиПринт, 2016. – С. 181 – 188; **Фурдичко 2016** – Фурдичко А. О. Український фольк-рок кінця ХХ – початку ХХІ століття музичні етнопроекти Скрябіна й Тараса Чубая / Андрій Орестович Фурдичко // Вісн. КНУКіМ. – Сер. Мистецтвознавство. – 2016. – Вип. 35. – С. 147 – 160; **Яручик 2012** – Яручик Ю. Культура мовлення українських музичних гуртів / Юлія Яручик // Дивослово. – 2012. – № 8. – С. 36 – 39.

Клещова О. Є. Одоративна лексика в поетичній творчості Андрія Кузьменка („Скрябіна”)

Сучасна мовознавча наука потребує комплексних праць, які би досліджували мовну палітру сучасної української пісенної поезії та мовну особистість поета-пісняра, автора-виконавця. Актуальність роботи поза сумнівом, оскільки наукову цінність має мовознавчий аспект аналізу цього матеріалу, який виявляє лексичні засоби, а саме – одоративи – лексику на позначення запаху в мовній картині світу талановитого поета-пісняра та экс-виконавця гурту „Скрябін” – Андрія Кузьменка.

Мета наукової розвідки – виявити та описати функціонування одоративної лексики в поетичній творчості А. Кузьменка „Скрябіна”. Для досягнення поставленої мети необхідно здійснити такі завдання: 1) виявити лексику на позначення запаху в поетичній творчості А. Кузьменка; 2) виокремити одоративи та охарактеризувати їхню художньо-стилістичну роль; 3) дослідити семантичну структуру зазначених назв та окреслити їхні групи зі словами-домінантами. Саме у поетичній творчості розкривається яскравий талант співака-патріота з його доброзичливим гумором, філософським баченням світу, тонким ліризмом, драматизмом та чіткою громадянською позицією.

Ключові слова: одоративна лексика, одоративи, лексика на позначення запаху, сенсорна лексика; мовотворчість, поезія, поетична мова, поетична творчість, пісенна творчість.

Клещова О. Е. Одоративная лексика в поэтическом творчестве Андрея Кузьменко („Скрябина”)

Современная языковедческая наука нуждается в комплексных трудах, которые бы исследовали языковую палитру современной украинской песенной поэзии и языковую личность поэта-песняра, автора-исполнителя. Актуальность работы вне сомнения, поскольку научную ценность имеет языковедческий аспект анализа этого материала, поскольку он выявляет лексические средства, а именно – одоративы, лексику на обозначение запаха в языковой картине мира талантливого поэта-песняра и экс-исполнителя группы „Скрябин” – Андрея Кузьменко. Цель научного исследования – выявить и описать функционирование одоративной лексики в поэтическом творчестве Андрея Кузьменко („Скрябина”). Для достижения поставленной цели необходимо выполнить следующие задачи: 1) выявить лексику для обозначения запаха в поэтическом творчестве А. Кузьменко; 2) выделить одоративы и охарактеризовать их художественно-стилистическую роль; 3) исследовать семантическую структуру указанных названий и определить их группы со словами-доминантами. Именно в поэтическом творчестве раскрывается яркий талант певца-патриота с его добродушным юмором, философским видением мира, тонким лиризмом, драматизмом и четкой гражданской позицией.

Ключевые слова: одоративная лексика, одоративы, лексика для обозначения запаха, сенсорная лексика; языкотворчество, поэзия, поэтический язык, поэтическое творчество, песенное творчество.

Kleshchova O. Ye. Odourative vocabulary in Andryi Kuzmenko's („Skryabin”) poetic work

The modern linguistic science needs complex researches that investigate the lingual palette of modern Ukrainian song poetry and lingual personality of a poet-songwriter, a writer-singer. The Topicality of the research is without doubt since the linguistic aspect of this material analysis has a scientific value as it reveals lexical means – odouratives – the vocabulary of odour denotation of the talented poet-songwriter and ex-singer of «Skryabin» band – Andryi Kuzmenko's linguistic picture of the world. The Goal of the research is to reveal and describe the functioning of odourative vocabulary of Andryi Kuzmenko's poetic work. To reach the goal it is necessary to realize the following tasks: 1). To reveal the vocabulary of odour denotation in Andryi Kuzmenko's poetic work. 2). To single out odouratives and characterize their artistic-stylistic role. 3). To investigate the semantic structure of the mentioned denominations and describe their groups including words-dominants. The vivid talent of a singer-patriot with his good-natured humor, philosophic vision of the world, slender lyricism, drama and vivid social attitude are revealed in his poetic work.

Conclusions and prospects for further researches. We have singled out the following odouratives in Andryi Kuzmenko's poetic work: with the dominants-nouns SMOKE, ODOUR, SMELL; with the dominant-verb SMELL. Having figured out functional-stylistic peculiarities of nouns that denote an odour in Andryi Kuzmenko's („Skryabin”) poetic work, we have come to the conclusion that the odourative vocabulary, despite of limited functioning in the poetic text, is characterized by: a) expressive, imaginative and associative potential; b) odours awaken emotional memory.

As the odour model of the writer's world yields to gustatory and tactile model of conception of the world, – this thesis is proved by a low quantity of odouratives in A.Kuzmenko's poems, we perceive the prospects for further researches in investigating the sensory vocabulary in A.Kuzmenko's („Skryabin”) poetic-song heritage.

Key words: odourative vocabulary, odouratives, sensory vocabulary, poetry, poetic language, poetic work, poetic language, song work, linguistic creativity.

Стаття надійшла до редакції 16.10.2018 р.

Прийнято до друку 22.10.2018 р.

Рецензент – д. філол. н., проф. Глуховцева К. Д.

Л. Л. Колесникова (Старобільськ)

УДК 821.161. 2'373

АМБІВАЛЕНТНІСТЬ СЛОВЕСНОГО СИМВОЛУ *ЗЕМЛЯ* В ПОЕТИЧНІЙ МОВІ

Сучасна наукова парадигма зумовила визнати значущість положення про особливий характер слова в поетичному тексті, який є феноменом поєднання психологічної, естетичної, культурної й мовної інформації. Для цієї розвідки важливим є той факт, що поетична мова активізує можливість слів відтворювати, розширювати як основне своє значення (номінативне), так і переносне. Л. Лисиченко наголошує, що з „розвитком лексичного значення слова відбуваються зміни в семантичній структурі багатозначного слова” [Лисиченко 1998: 44], семантична структура слова може ускладнюватися і спрощуватися. З огляду на тему нашого дослідження цікавим є аналіз семантики слова-символу „земля”, хоча останнім часом проблеми лексичних значень символів, що їх використовують у поетичній мові, перебувають у колі інтересів багатьох українських та зарубіжних науковців.

У чотиритомному „Новому тлумачному словнику української мови” подано шість значень слова земля: „1. Третя від Сонця планета, яка обертається навколо своєї осі і навколо Сонця. 2. Верхній шар земної кори. 3. Речовина темно-бурого кольору, що входить до складу земної кори. 4. Суша (на відміну від водяного простору). 5. Ґрунт для вирощування рослин. 6. Країна, край, держава” [НТСУМ I: 144].

С. Єрмоленко, аналізуючи образ землі в романі Уласа Самчука „Волинь”, чітко виокремлює як найзагальніші два значення: „земля – «ґрунт, поле» і земля – «Батьківщина, від прадідівської, прабабківської землі ... до рідної країни»” [Єрмоленко 1999: 227].

О. Борискіна, проаналізувавши мовну категоризацію та лексико-синтаксичну сполучуваність першостихій: повітря, вогню, води й землі, – упорядкувала лексико-семантичні варіанти слова „земля” в лексикографічному описі й подала таку дефініцію: *Земля* – планета, населена людьми (мир, світ); *земля* – верхній шар земної кори (ґрунт); *земля* – суша, берег (протилежність воді); *земля* – оброблюваний ґрунт, ділянка, земельне володіння; *земля* – країна, край, місцевість (у чужій землі ходи чесно) [Борискіна 1999].

Архетип *земля* „у рамках національної картини світу, що підіймається до рівня глибоко закарбованих пріоритетів” розглядає В. Кононенко [Кононенко 2012: 200]. Це дає нам підстави для дослідження особливостей українського національного типу, української душі та системи формування національно-культурної свідомості, що активно досліджують вітчизняні й зарубіжні вчені. На думку М. Шлемкевича, „не лінгвістична ідіома важлива, але те, що мільйони, носії української душі, потребують того слова, для вияву саме її, тієї української душі” [Шлемкевич 1992: 98 – 99].

З огляду на те, що земля є одним із символів світотворення (разом з вогнем, водою та вітром / повітрям), нас цікавить не лише номінативне значення цієї лексеми, а й те, яку розгалужену семантичну систему має це слово-символ. Земля – амбівалентний символ. За міфологією, вона символізує як черево, з якого все народжується, так і могилу, у яку все повертається [Енциклопедія 2001: 195]. Давні слов'яни розуміли Землю як загальне джерело життя, як матір усього живого, зокрема й людини. Уявлення про Землю тісно пов'язані з поняттями роду, Батьківщини, країни, держави.

Відомо, що „до землі український народ, як народ передовсім землеробський, почував глибоку повагу, яка подекуди (у Вінницькому, приміром, повіті) межує з обожненням. Землю величають звичайно святою і матір'ю, бо з неї створено першу людину, і вона годує всіх людей і тварин” [Булашев 1993: 268].

Звернімося до поетичних текстів, оскільки саме вони, на нашу думку, якнайглибше розкривають динаміку і структуру лексичного значення слова, сприяють актуалізації семантичних відтінків значення та створенню нових смислів.

У поетичній мові аналізована лексема-символ здебільшого репрезентує своє традиційне значення.

Символ України, Вітчизни: „...*ще теплого Великодня пора. / Він визира її з-поза Йордану, / убивану, небиту, незриданну, / що світиться Йому з-поза Дніпра, / за проливнями землю визира, / зачлечану, зелену, пожадану: / „Я йду до тебе, я тобі постану / торканням голубиноного пера”* [Фішбейн: 137]; „*До джерела, до рідної землі, / вертається душа, немов додому / вертаються укоотре журавлі. / Крильми упавши стомлено додолу*” [Галета: 31]; „*Моя земля – зневажена, / німа; / на чорних журавлях / летять світанки п'яні*” [Скиба: 18]. Отже, образ землі як символу України має і позитивну, і негативну маркованість, що залежить від ідеї твору, тематики, світобачення автора та його психологічного настрою.

Лексема *земля* є і символом відображення життєвих реалій, вмістилище негативних подій: „*тут нігті вій вирощувати страшно / тут тарганам на згадку немовля / у чорній вежі у слоновій баиті / живе сира як гадина земля...*” [Андрусак: 43]. Цікавими для нас є метафора, до складу якої входить слово-символ, і контекстуальне порівняння, яке впливає на його семантику. По-перше, сиру землю розуміємо як ґрунт, що знаходиться під земною корою. Припускаємо в цьому випадку значення „могила” й навіть „пекло”, що, по-друге, може акцентувати порівняння сирі землі з гадиною. Як відомо, „гадина – тварина або плазун, що живе під землею або на землі” [НТСУМ І: 560], вона обов'язково негативно маркована. Негативний оцінний компонент, характерний для поезій І. Андрусяка, актуалізовано й через образ землі-мачухи: „*довго мені відмивати порох лиця подорожнього / з індії довго різати ніготь на вказівному / пальці бо куди не випрямиш руку а він /*

показує в землю адже земля як мачуха не вибирає / мерців її бездонне черево не гидує ніким...” [Андрусяк: 54 – 55]. Маємо право говорити про бінарну семантичну опозицію „свій – чужий”, оскільки для українського народу характерна глибока повага до землі: „земля” – своє, рідне, що дає життя й блага; „мачуха” – чуже, що генетично не сприймається, позбавляє благ. Отже, тема „сприйняття іноетнічної жінки” [Грищенко 2012: 105] є актуальною не лише для українського етносу, фольклору, але й для поетичних творів кінця ХХ ст. Метафори *земля не вибирає мерців, черево не гидує ніким* містять щось містичне, потойбічне. Це дає нам підставу виділити індивідуально-авторську сему символу *земля* – ’ненаситність’, навіть ’ненажерливість’.

Як символ ми розглядаємо синонім до слова „земля” – „земна твердь”: символ духовного стану людини: *„Двигтять хмари, Димлять біржі. / Гарчать звірі. / Держави валяться, / Мерці входять в її черево. Живі – в смерть. / Вона вбирається / Устрій світу – краса юна в старій вірі. / Часи запалено. / Вода – у вирах. Суціль у ранах земна твердь /...”*. [Неборак: 39]. Образ землі контекстуально не позбавлений одухотвореності. Слово-символ „земля” репрезентує сему ’вимирання’, що акцентовано метафорою „у ранах земна твердь”. Таку ж сему з додатковою ’безлад’ репрезентує цей текст: *„Падали тихі сніжинки на чорну, спустошену землю, / Рік нещасливий ішов безвісти, на вигнання...”* [Галета: 31].

Символ життєдайності: *„Я набирався сил увосени, / Бо пив полинний дух землі запоєм, / І хоч душа була, немов у сні, / До серця вірші билися прибоєм”* [Світличний: 8]. Чи не головну роль у формуванні цього значення відіграє образний вислів „пив полинний дух (землі)”. Маємо право говорити про формування духовного генотипу, про піднесення психологічне зрушення.

У поезії О. Горкуші („Пісня Еврідіки...”) простежуємо міфологічні мотиви, які сприяють формуванню індивідуального значення символу *земля*: *„Хіба ж я винна, що у царстві Ночі / Знайшла притулок вигнанка землі? / О мій Орфею, ти закриєш очі – / Я прилечу на вітровім крилі. / Відкриєш – я сховаюсь знову / За маренням земних видінь, / Час заспіває пісню світанкову – / перетворюся я на тінь...”* [Горкуша: 68]. В основу поезії покладено давньогрецький міф про Еврідіку, дружину Орфея, яка загинула від укусу змії. Це дає нам підставу вважати, що *земля* є символом життя, місця проживання, „цього світу”. Підтвердженням нашої думки є метафори *царство Ночі, марення видінь, перетворюся на тінь*, а вислів „вигнанка землі” розуміємо „як така, що не знаходиться на землі, позбавлена земного життя”. Зважаючи на те, що *земля* – архетипний символ (а ми поділяємо думку Х. Старовойтової, яка „під архетипом розуміє первісну вроджену психічну структуру національної духовності, що виражає й закріплює основоположні властивості етносу й виявляється у знакових продуктах культури” [Старовойтова 2008: 7]), уважаємо, що внутрішня семантична структура символу *земля*

на психологічному й асоціативному рівнях природно репрезентує сему 'життя', яка представлена й іншим контекстом, наприклад, „допоки цих филистимлян / лисиці не усіх спалили / допоки крутиться земля / і меч архангела гаврила / подібен гострому хресту / пора не виходити з дому / тобі печернику старому / дано корону і фартух / і тліють єретицькі моці / і голосно смієшся ти...” [Андрусак: 97]. Зазначена сема акцентована й дієсловом *крутиться*, що підтверджує рух і навіть його безперервність. Отже, допоки „*крутиться земля*”, доти триватиме життя.

У поезії О. Горкуші символ земля ввібрав не лише міфологічні, але й народні мотиви, це, звичайно, відбито на семантичній структурі аналізованого символу: „Я відчуваю, як земля / З-під ніг втікає у сум'ятті / Від думки, що не спить зоря / На хресному доріг розп'ятті...” [Горкуша: 19]. Припускаємо, що вислів „земля втікає з-під ніг” означає мати не лише хитке фізичне становище, але й передає внутрішні почуття: невпевненість у якій-небудь справі, наслідок сильного душевного переживання.

Негативну маркованість має символ земля і в такому контексті: „Ніч, повернися в її сні / І не зникай уже ніколи, / Не залишай на цій землі / Йти полонянкою по колу. / Хай хворіють її очей / У божевілля взяті зорі, / І розтином у біль ночей / Її гукає кожен промінь” [Горкуша: 73]. Спостерігаємо відрив від традиційного значення „місце проживання” й виділяємо індивідуально-авторське значення „тюрма”, що сформоване контекстом і символізує ув'язнення, насильницьке позбавлення волі.

Поетична мова репрезентує й поліморфність аналізованого символу, наприклад: „Від ранку до вечора в землю вгрузає земля. / І вітер в степу припадає, як вершник до гриви, / Гуде стоголоса знебарвлена пісня джмеля, / з кадильниць-могил піднімаються куряви зливи” [Галета: 35]. Спостерігаємо перше значення – планета, і друге – ґрунт. Маємо право говорити про аномалію саме щодо функції цього символу (входити в себе саму). Імовірно, земля (ґрунт) вгрузає в землю (планету) через певні події, що спричиняють натиск і фізичний, і духовний. Говоримо про формування образної картини, у якій природне явище *злива* безпосередньо впливає на стан землі.

Аномалію щодо функцій символу фіксуємо й у такому контексті: „Куди спішиш, босячий рід? / Твоя стара померла вчора”... / Земля припала до колін, / І воронням сипнуло в скроні. / Двериний скрегіт жовтих стін / Застиг, як тріщина на дзвоні. / Обняти вицвілий поріг. / Шкребти і плакати до ранку” [Скиба: 41]. Уважаємо, що метафора „Земля припала до колін” наповнена глибоким психологізмом, який впливає з тематики тексту: смерть бабусі. Аномалію спостерігаємо в припаданні саме землі до колін, а не навпаки, тобто маємо справу з трансформованим висловом „припасти до землі” (упасти на коліна).

У поезії кінця ХХ століття лексему-символ земля як елемент ритуальних дій відзначаємо низькою частотою вживання. Ритуальне значення аналізованого символу фіксуємо в цілуванні землі як народної

святині в момент виголошенні клятви, що бере початок від запорізького козацтва. Але в поезії спостерігаємо відрив від таємничого стану святості, що підтверджено лексемою чорт: „...*І приходить старенький чорт. / В найтемніші приходить ночі. / І шепоче не знати що. / Чи молитву якусь шепоче... / Де під місяць хрести зійшлись. / Він на землю клякає босо. / І цілує її. І їсть. / І не видно його, бо осінь...*” [Скиба: 108]. Фіксуємо відрив семи 'святість' від символу земля.

Отже, слово-символ „земля” зберегло як традиційне символічне значення, так і набуло індивідуально-авторського перетворення. Міфологічні, народні мотиви цілісного контексту вплинули на розгалуження семантики символу та його психологічну маркованість.

Використані джерела та їх умовні скорочення

Андрусяк – Андрусяк І. Отруєння голосом / І. Андрусяк. – К. : Смолоскип, 1996. – 164 с.; **Галета** – Галета О. Поезії / О. Галета // Початки : антол. молоді поезії. – К. : Смолоскип, 1998. – С. 29 – 36; **Горкуша** – Горкуша О. Коло вікна : зб. віршів / О. Горкуша ; упоряд. Та авт. післямови М. Розумний. – К. : Смолоскип, 1995. – 102 с.; **Неборак** – Неборак В. Вірші / В. Неборак / Сучасність. – 1999. – № 2. – С. 35 – 39; **Світличний** – Світличний І. На березі вічності : поезії / І. Світличний ; ред.-упоряд. Л. П. Стрельник. – Луганськ : Спілка журналістів України, 1994. – 80 с.; **Скиба** – Скиба Р. Хвороба росту : поезії / Р. Скиба ; післямова І. Старовойт. – К. : Смолоскип, 1998. – 240 с.; **Фішбейн** – Фішбейн М. Вірші / М. Фішбейн // Дніпро. – 1997. – № 1 – 2. – С. 137.

Література

Борискина 1999 – Борискина О. О. Языковая категоризация первостихий воздуха, огня, воды и земли (на материале русского и английского языков) : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / Борискина Ольга Олеговна. – Воронеж, 1999. – 204 с.; **Булашев 1993** – Булашев Г. О. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях / Г. О. Булашев. – К. : Фірма „Довіра”, 1993. – 414 с.; **Грищенко 2012** – Грищенко І. В. Іноетнічна жінка у народній прозі. Специфіка фольклорного відображення / І. В. Грищенко // Вісн. Дніпропетр. ун-ту імені Альфреда Нобеля. Сер. „Філологічні науки”. – 2012. – № 1. – С. 105 – 108; **Єрмоленко 1999** – Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності: (стилістика та культура мови) / С. Я. Єрмоленко. – К. : Довіра, 1999. – 431 с.; **Кононенко 2012** – Кононенко В. І. Текст і смисл : монографія / В. І. Кононенко. – К. ; Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпат. нац. ун-ту імені Василя Стефаника, 2012. – 272 с.; **Лисиченко 1998** – Лисиченко Л. А. Мовна картина світу та її рівні / Л. А. Лисиченко // Зб. Харк. іст.-філол. т-ва. – Х. : Майдан, 1998. – Т. 6. – С. 129 – 144; **НТСУМ** – Новий тлумачний словник

української мови : у 4 т. – К. : Аконт, 1998; **Старовойтова 2008** – Старовойтова Х. В. Архетип матері в сучасній французькій драмі : лінгвокогнітивний аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.05 „Романські мови” / Х. В. Старовойтова. – К., 2008. – 20 с.; **Шлемкевич 1992** – Шлемкевич М. Душа і пісня / Микола Шлемкевич // Українська душа / відп. ред. В. Храмова. – К. : Фенікс, 1992. – С. 97 – 112; **Енциклопедія 2001** – Енциклопедія символів, знаків, емблем / авт.-сост. В. Андреева и др. – М. : ООО „Издательство Астрель” : МИФ : ООО „Издательство АСТ”, 2001. – 576 с.

Колесникова Л. Л. Амбівалентність словесного символу земля в поетичній мові

У статті розглянуто лексико-семантичні варіанти слова-символу „земля”, що зафіксоване в поетичній мові; акцентовано увагу на можливості символів відтворювати й розширювати своє основне і переносне значення; досліджено особливості українського національного типу, української душі та системи формування національно-культурної свідомості з огляду на вітчизняні й зарубіжні досягнення.

Зазначено, що символ *земля* розуміли як загальне джерело життя, як матір усього живого, зокрема й людини. Уявлення про землю тісно пов'язані з поняттями роду, Батьківщини, країни, держави. Образ землі як символу України має і позитивну, і негативну маркованість, що залежить від ідеї твору, тематики, світобачення автора та його психологічного настрою.

Доведено, що слово-символ *земля* в поетичному тексті може входити до складу метафори й контекстуального порівняння. Простежено міфологічні мотиви, які сприяють формуванню індивідуального значення аналізованого символу. Внутрішня семантична структура слова-символу *земля* на психологічному й асоціативному рівнях природно репрезентує сему 'життя'.

З'ясовано, що на розгалуження семантичної структури символу *земля* та його психологічну маркованість вплинули міфологічні й народні мотиви цілісного контексту та авторський світогляд.

Ключові слова: архетип, міфологія, поетична мова, сема, символ *земля*, художній образ.

Колесникова Л. Л. Амбивалентность словесного символа земля в поэтическом языке

В статье рассмотрены лексико-семантические варианты слова-символа *земля*, зафиксированного в поэтическом языке; акцентировано внимание на возможности символов воспроизводит и расширяют свое основное и переносное значение; исследованы особенности украинского национального типа, украинской души и системы

формирования национально-культурного сознания, учитывая отечественные и зарубежные достижения.

Отмечено, что символ *земля* понимали как общий источник жизни, как мать всего живого, в том числе и человека. Представление о земле тесно связаны с понятиями рода, Родины, страны, государства. Образ земли как символа Украины имеет как положительный, так и отрицательный оттенок, зависит от идеи произведения, тематики, мировоззрения автора и его психологического настроения.

Доказано, что слово-символ *земля* в поэтическом тексте может входить в состав метафоры и контекстуального сравнения. Прослежены мифологические мотивы, способствующие формированию индивидуального значения рассматриваемого символа. Внутренняя семантическая структура слова-символа *земля* на психологическом и ассоциативном уровнях естественно представляет сему 'жизнь'.

Выяснено, что на разветвление семантической структуры символа *земля* и его психологический оттенок повлияли мифологические и народные мотивы целостного контекста и авторское мировоззрение.

Ключевые слова: архетип, мифология, поэтический язык, сема, символ земля, художественный образ.

Kolecnykova L. L. The Ambivalence Of The Verbal Symbol Earth In A Poetic Language

The article deals with lexical-semantic variants of the word-symbol earth, recorded in the poetic language; attention is paid to the possibility of symbols to reproduce and expand its basic and figurative significance; the features of the Ukrainian national type, the Ukrainian soul and the system of formation of national-cultural consciousness, taking into account domestic and foreign achievements, are researched.

It was noted that the symbol *earth* was understood as a common source of life, as the mother of everything alive, including human being. The idea of the land is closely related to the notion , the Motherland, the country, the state. The image of the earth as a symbol of Ukraine has both a positive and a negative shade, depends on the idea of the work, the subject, the author's world view and his mental attitude.

It was proved that the word-symbol *earth* in the poetic text may be included in composition of metaphor and contextual comparison. Traced mythological motifs, that contribute to the formation of the individual value of the symbol, were under consideration. The internal semantic structure of the word-symbol *earth* at the psychological and associative levels naturally represents the seme 'life'. The ritual significance of this symbol is fixed in the rite of kissing the land as a national shrine at the time of the oath pronouncement, which begins with the Zaporozhye Cossacks. But in poetry, we observe a separation from the mysterious state of holiness.

It was clarified that the branching of the semantic structure of the symbol *earth* and its psychological tint were influenced by the mythological and folk motifs of the holistic context and the author's world view.

Key words: archetype, mythology, poetic language, seme, symbol earth, artistic image.

Стаття надійшла до редакції 11.10.2018 р.

Прийнято до друку 16.10.2018 р.

Рецензент – к. філол. н., доц. Ніколаєнко І. О.

ЛІНГВОПЕРСОНОЛОГІЯ

Н. В. Багнюк (Львів)

УДК 811.161.1

НОМО LINGUALIS XVI – XVII СТОЛІТЬ: СУЧАСНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Переорієнтація мовознавчої науки на антропоцентризм зумовила дослідження мови як частини внутрішнього світу людини: у мові вбачають відображення людської свідомості, мову вважають феноменом культури й виразником національної ментальності.

Центральним поняттям антрополінгвістики стала мовна особистість. Статус чи не найавторитетнішого має трактування мовної особистості Ю. Караулова: це „особистість, виражена в мові (текстах) і через мову, це особистість, реконструйована в основних своїх рисах на підставі мовних засобів” [Караулов 1987: 388], „це будь-який носій певної мови, охарактеризований на основі аналізу створених ним текстів з точки зору використання в цих текстах системних засобів певної мови для відображення власного бачення навколишньої дійсності (картини світу) і для досягнення цілей” [Караулов 1997: 671]. Відтак текст стає ключовим матеріалом для студій, присвячених питанням мовної особистості, і це важливо, адже вивчати „мовне обличчя” історичної постаті можна лише на підставі текстів. Безперечно, що дослідник сучасної мовної особистості у фокусі уваги також постійно утримуватиме всі різновиди її усного мовлення.

Функціонування терміна „мовна особистість” в українській мовознавчій науці проаналізувала Л. Струганець, вказавши на домінування лінгводидактичного та психолінгвістичного підходів до її вивчення [Струганець 2012: 129 – 130]. С. Голик визначила специфіку дослідження мовної особистості з позицій сучасної лінгвокультурології, зазначивши, що „вихідним принципом лінгвокультурологічного дослідження мовної особистості є розуміння цього поняття як складного міждисциплінарного терміна, у значенні якого поєднано філософські, соціологічні та психологічні погляди” [Голик 2013: 262]. Дослідниця кваліфікує текст як своєрідну проекцію культурного простору, яка „має низку наслідків стосовно своєї структури, змісту та мовного наповнення” [Там само: 260], і наголошує, що лінгвокультурологічний аналіз текстів становить особливий предмет дослідження, а в структурі мовної особистості її національно-культурна специфіка проявляється на рівні мовленнєвої особистості [Там само: 262].

За останнє десятиліття увага мовознавців до мовної особистості минулого зростає. Питання реконструкції мовної свідомості (індивідуальної, етнічної, суспільної), вивчення природи *homo lingualis* давньо- і староукраїнського періоду, конструювання мовної картини світу українця минулих епох із відтворених її фрагментів набувають

у сучасних дослідженнях з історії української мови особливої актуальності. Л. Гнатюк влучно зазначає: „Реконструкція мовної свідомості українця минулого – в конкретну історичну епоху – допоможе глибше осягнути закономірності й тенденції розвитку української мови, зокрема літературної, у проекції на людську особистість, адекватніше зрозуміти давні тексти і прихований за ними духовний мікрокосм” [Гнатюк 2010: 6]. У статті проаналізуємо низку проблем, актуалізованих у сучасних дослідженнях історичної мовної особистості (умовні часові рамки охоплених наукових праць – від 2000 року й до сьогодні). У полі зору перебуватимуть студії з цієї проблематики українських та закордонних лінгвістів.

У контексті окресленої проблематики неможливо обійти увагою монографію Т. Вендіної „Средневековый человек в зеркале старославянского языка” [Вендина 2002], яка, на нашу думку, стала вдалою спробою через мову „зануритися” у світ смислів і цінностей людини Середньовіччя, через слово пізнати епоху, у якій, за словами В. фон Гумбольдта, „індивіди розчинилися [...] у народній масі і єдиним витвором інтелектуальної творчої сили є сама мова” [Гумбольдт 1984: 48]. Аналізуючи лексикон старослов’янської мови, вибудований, з одного боку, з орієнтацією на теоцентризм як ціннісний імператив Середньовіччя, авторка доходить висновку про те, що не меншою, а навіть більшою мірою лексика тієї епохи організовувалася навколо людини, її душі [Вендина 2002: 306]. Матеріал старослов’янської мови дав підстави дослідниці говорити про цілісність світосприйняття тогочасної людини, про своєрідний синкретизм її свідомості, що проявляється в єдності віри й розуму, про здатність людини Середньовіччя абстрактно мислити (з уваги хоча б на багатозначність абстрактної лексики) [Там само: 308].

У рамках антропоцентричної парадигми лінгвістики ХХ ст., як відомо, сформувалася низка напрямів, і в межах кожного з них мова стає об’єктом вивчення в особливий спосіб. Лінгвістична персонологія – один із напрямів, який повноцінно виокремився на зламі ХХ – ХХІ століть і, беручи до уваги його напрацювання, здебільшого зацікавив дослідників, які вивчають сучасні тексти й персоналії, проте не залишився поза увагою й тих, хто працює з писемними пам’ятками. Досліджуючи мовну особистість попередніх століть, яка може бути доступною лише за посередництвом її письмової творчої спадщини, російські мовознавці запропонували методіку лінгвориторичної реконструкції її ключових характеристик, специфіки ментальних ознак та ідіостилю. Така реконструкція передбачає виявлення „первинної” мовної особистості автора певного текстового масиву, її самохарактеристик, якщо такі збереглися, а також „вторинну” реконструкцію, яка ґрунтується на дослідженнях про цю особистість [Див.: Иванцова 2008: 35].

Словники особистостей, укладені на матеріалі живого мовлення, – ще один важливий аспект лінгвоперсонології. Водночас це і нова

практика в лексикографії, яка набуває щораз більшої популярності. Свої міркування стосовно всіх етапів створення словника мовної особистості та актуальних і проблемних питань цієї роботи запропонувала знаний лінгвіст, ініціатор цього напрямку досліджень у Томській лінгвістичній школі К. Іванцова [Іванцова 2012: 27 – 50]. Авторка обґрунтовує концепцію словника мовної особистості, окреслює способи інтерпретації мовного матеріалу, розглядає питання його повноти для адекватної репрезентації обраної для лексикографічного опису мовної особистості. У російському мовознавстві лексикографічний підхід до лінгвістичної персонології має значні здобутки, серед яких привертає увагу спроба лексикографічної репрезентації мовної особистості В. Даля [Голованова 2012], що містить вичерпний аналіз структури модельної *homo lingualis* видатного вченого-лінгвіста. Зауважмо, що традиційні з погляду лексикографічних засад словники мови письменників, мовні портрети знакових особистостей, опубліковані у форматі матеріалів до словника також можна розглядати в контексті лексикографічного аспекту лінгвоперсонології.

У рамках лінгвістичної персонології актуалізувалося вивчення т.зв. модельної особистості. Термін упровадив і аргументував В. Карасик у монографії „Языковой круг: личность, концепты, дискурс”, указавши, що модельною особистістю можна вважати типового представника певного кола осіб, який ідентифікується за специфічними характеристиками вербальної та невербальної поведінки, пов’язаної з його ціннісними орієнтаціями. Модельна особистість „суттєво впливає загалом на культуру і слугує певним символом цієї культури для представників інших етнокультур. [...] Такі особистості дають змогу говорити про специфіку епохи” [Карасик 2002: 16 – 17].

Проаналізуємо низку досліджень мовної особистості, вибудованих навколо однієї знакової постаті.

Реконструкція мовної особистості Григорія Сковороди на підставі дослідження створених ним оригінальних текстів – головна мета фундаментальної студії Л. Гнатюк „Мовний феномен Григорія Сковороди в контексті староукраїнської книжної традиції” [Гнатюк 2010]. У праці не лише обґрунтовано теоретичні засади, але й продемонстровано практичне їх втілення: дослідниця виявила й детально проаналізувала джерела й чинники, що вплинули на формування мовної свідомості Сковороди, як-от соціально-політичний та культурний контекст його життя і творчості, мовну ситуацію XVIII ст., рівень освіти тощо. „Модельна” мовна особистість Г. Сковороди виразно проступає на тлі мовної свідомості староукраїнського суспільства загалом і книжної еліти зокрема, формуючи цілісне уявлення про неї.

У поле зору російських мовознавців потрапили мовні особистості авторів перших церковнослов’янських граматик Лаврентія Зизанія та Мелетія Смотрицького [Арискина, Дрянгина 2011]. На думку

дослідниць, саме системний аналіз текстів граматик дає змогу робити висновки про „склад вербально-семантичного рівня мовних особистостей граматистів”, а екстралінгвальна інформація про авторів сприяє визначенню ієрархії смислів, цінностей у їхній картині світу (лінгво-когнітивний рівень), виявленню мотивів та цілей (прагматичний рівень) [Там само]. Серед висновків цього дослідження привертають увагу зокрема такі: ядро вербально-семантичного рівня в структурі мовної особистості М. Смотрицького як автора „Граматики” репрезентує термінологічна, релігійна, оцінна лексика, а головними цінностями лінгво-когнітивного рівня стали мова, віра, сім'я; у структурі мовної особистості Л. Зизанія, окрім названих, помічено ще одну домінуючу цінність – особистість учня, відтак дослідники мають змогу говорити про мовну особистість Зизанія як філолога і як педагога [Там само]. Щодо прагматичного рівня аналізованих мовних особистостей, то визначальними рисами тут є „намагання підкреслити значимість церковнослов'янської мови, передати систему знань про неї” [Там само].

Поняття колективної *homo lingualis*, тісно пов'язане з поняттями модельної мовної особистості та мовної особистості епохи, було предметом низки досліджень. Стаття Т. Видайчук „Мовні аспекти особистості автора (за житійно-повістевими і діловими пам'ятками кінця XVI – XVIII ст.)” стала спробою аналізу маркантних особливостей мови конкретної історичної епохи, мовної особистості й тексту як способів репрезентації мовної свідомості. „У пам'ятках, – зазначає авторка, – виявляються найістотніші, активно сприйняті та засвоєні елементи трансформованої концептуальної і мовної картин світу. Автори, переписувачі та укладачі, творячи свої тексти, водночас виступають у ролі своєрідної мовної особистості епохи” [Видайчук 2007: 67]. Дослідниця застосовує термін мова епохи на позначення сукупності мовних одиниць, що їх обирають автори текстів з усього масиву таких одиниць, і саме вони, на думку дослідниці, віддзеркалюють ідеї, почуття, настрої, які домінують у певну епоху. Крім того, Т. Видайчук розглядає питання взаємозв'язку між мовною особистістю (творцем тексту) і текстом (матеріалом для лінгвістичної ідентифікації творця), яка підпорядковувалася „законам жанру” [Там само: 68]. Ці ідеї авторка розвинула в низці публікацій, зосередившись зокрема на мовній поведінці особистості епохи в період трансформації мовної свідомості на тлі поступового занепаду книжно-писемної традиції й формування літературної мови на живомовній основі [Видайчук 2006: 214 – 219; Видайчук 2012: 4 – 7].

Матеріалом для дослідження О. Матушек „Мовна особистість українського проповідника XVII ст.” слугували тексти проповідей Йоаникія Галятовського, Антонія Радивилівського та Лазаря Барановича. Авторка на підставі проповідницьких текстів аналізує особливості мови відомих ораторів XVII ст, розглядає текст проповіді як „результат текстотворчої діяльності, комунікативної події чи комунікативного

акту”, як „застиглий дискурс” [Матушек 2010: 298 – 299], зазначаючи, що знання, ціннісні орієнтації та уявлення, зафіксовані в текстах як формули, „зумовлені, з одного боку, канонами і традицією, а з іншого – приписами риторики й гомілетики. Відповідно, створювана у проповіді картина світу – це нормативний світоустрій” [Матушек 2010: 300].

Мовна особистість і способи її вираження в ділових текстах початку XVII ст. (архів гетьмана Яна Петра Сапіги, 1608 – 1611 рр.) стали предметом вивчення Н. Тупікової [Тупікова 2007: 168 – 173]. Акцентуючи на значній культурно-історичній цінності цих джерел, дослідниця зазначає, що вони дають багатий матеріал для опрацювання питань, пов'язаних із проблемою відображення сприйняття конкретних історичних подій у мовленнєвій практиці окремої мовної особистості та етносу загалом [Там само: 172].

Аналізуючи сучасні дослідження про мовну особистість, необхідно згадати монографію А. Салахової „Конфесійна мовна особистість: комунікативні стратегії і тактики”, у якій авторка розглядає проповідь як один із ключових елементів релігійного дискурсу, як фундаментальний жанр релігійної комунікації. Кожну проповідь, наголошує мовознавець, можна вважати певною адаптацією первісного тексту (Святого Письма – *Н.Б.*) до можливостей / рівня людського сприйняття [Салахова 2013: 45]. Ця адаптація може мати форму повного чи часткового перекладу первісного тексту більш доступною мовою, її результатом може бути розширений або стислий варіант вихідного тексту, дослідження яких дасть змогу розкодувати ключову інформацію, що нашарувалася в процесі текстотворення. Саме ця інформація „візуалізує” мовну особистість проповідника як колективної мовної особистості, комунікативна діяльність якої реалізується в соціальному інституті Церкви.

Т. Коць влучно зауважує, що „історія літературної мови – це насамперед історія мовних особистостей, які створили літературну традицію” [Коць 2017: 52].

Л. Гнатюк наголошує на тому, що „реконструкція мовної свідомості українців на різних часових зрізах і в діахронії залишається важливим завданням історичної лінгвоукраїністики, розв'язання якого дозволить повніше відтворити мовний (і ширше – духовний) світ українського етносу на різних етапах його розвитку, досягнути особливості мовних і концептуальних картин світу окремих суспільних прошарків та індивідів, а відтак – і специфіку мислення наших предків, усебічно проаналізувати процеси та явища історії української літературної мови крізь призму тогочасної мовної свідомості, з'ясувати окремі й дотепер дискусійні питання, зокрема про зв'язок між старою і новою українською літературною мовою” [Гнатюк 2015: 86].

Мовна свідомість українця у діахронному аспекті (індивідуальна та колективна), яка охоплює „вербалізовані лексичними засобами національної мови результати ментальної діяльності”, „вияв народного

світосприйняття в мовній формі, у мовних стереотипах, з яких будуються тексти різних жанрів” має в майбутньому стати предметом системного вивчення [Коць 2017: 49 – 50]. Джерелами для такого вивчення, безперечно, будуть різножанрові писемні тексти. Ті самі писемні тексти сформулюють уявлення про мову епохи і – узагальнено – про мовну особистість епохи.

Література

Арискина, Дрянгина 2011 – Арискина О. Л. Языковая личность первых славянских грамматистов (на материале грамматик Лаврентия Зизания и Мелетия Смотрицкого) [Електронний ресурс] / О. Л. Арискина, Е. А. Дрянгина // Политемат. сетевой электрон. науч. журн. Кубан. гос. аграр. ун-та. – 2011. – № 71. – Режим доступа: <http://ej.kubagro.ru/2011/07/pdf/35.pdf>; **Вендина 2002** – Вендина Т. И. Средневековый человек в зеркале старославянского языка / Т. И. Вендина / РАН, Ин-т славяноведения. – М., 2002. – 334 с.; **Видайчук 2006** – Видайчук Т. Л. Українці XVI – XVIIст. крізь призму мови (на матеріалі житійно-повістевих та ділових пам’яток) / Т. Л. Видайчук // Вісн. Київ. Славист. ун-ту. Сер. „Філологія”. Вип. 33. – К, 2006. – С. 214 – 219; **Видайчук 2007** – Видайчук Т. Мовні аспекти особистості автора (за житійно-повістевими і діловими пам’ятками кінця XVI – XVIII ст.) / Тетяна Видайчук // Мовознавчі студії : зб. наук. пр. міжнар. наук. конф. „Мова як світ світів. Граматика і поетика української мови”, П. – К., 2007. – С. 67 – 70; **Видайчук 2012** – Видайчук Т. Мовна особистість староукраїнської доби: проблеми та аспекти дослідження / Т. Видайчук // Укр. мова й л-ра в сучасній шк. – 2012. – № 6. – С. 4 – 7; **Гнатюк 2010** – Гнатюк Л. П. Мовний феномен Григорія Сковороди в контексті староукраїнської книжної традиції : монографія / Л. П. Гнатюк. – К. : Видавничий центр „Київський університет”, 2010. – 446 с.; **Гнатюк 2015** – Гнатюк Л. П. Варіативний складник мовної свідомості українців : історико-лінгвістичний вимір / Л. П. Гнатюк // Мовознавство. – 2015. – Чис. 2 (берез. – квіт.). – С. 86 – 96; **Голик 2013** – Голик С. Мовна особистість як об’єкт лінгвокультурологічних досліджень / Сніжана Голик // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. „Іноземні мови”. Вип. 21. – Л., 2013. – С. 258 – 264; **Голованова 2012** – Голованова Е. И. В.И. Даль как языковая личность: модель лексикографического описания / Е. И. Голованова // Мир рус. слова. – 2012. – № 2. – С. 5 – 12; **Гумбольдт 1984** – Гумбольдт В. Избранные статьи по языкознанию / Вильгельм фон Гумбольдт. – М. : Прогресс, 1984. – 400 с.; **Иванцова 2008** – Иванцова Е. В. Проблемы формирования методологических основ лингвоперсонологии / Е. В. Иванцова // Вестн. Том. гос. ун-та. Филология : науч. журн. – 2008 – № 3. – С. 27 – 43; **Иванцова 2012** – Иванцова Е. Ф. Методологические проблемы создания словаря языковой личности / Е. Ф. Иванцова // Вопр. лексикографии. – 2012. – С. 27 – 50; **Карасик 2002** – Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик – Волгоград : Перемена, 2002. – 480 с.; **Караулов**

1987 – Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – М. : Наука, 1987. – 262 с.; **Караулов 1997** – Русский язык : энцикл. / гл. ред. Ю. Н. Караулов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Большая рос. энцикл., 1997. – 722 с.; **Коць 2017** – Коць Т. А. Мовна свідомість в синхронії та діахронії / Т. А. Коць // Мовознавство. – 2017. – Чис. 1 (січ. – лют.). – С. 49 – 56; **Матушек 2010** – Матушек Е. Языковая личность украинского проповедника XVII века / Е. Матушек // *Žmogus kalbos erdvėje*. 6: Матеріали наук. конф. „Людина в просторах мови”: зб. наук. пр. Каунас. гуманіт. ф-ту Вільнюс. ун-ту. – Каунас, 2010. – С. 298 – 306; **Салахова 2013** – Салахова А. Конфессиональная языковая личность : коммуникативные стратегии и тактики : монография / А. Салахова. – Челябинск : Энциклопедия, 2013. – 166 с.; **Струганець 2012** – Струганець Л. Поняття „мовна особистість” в україністиці / Любов Струганець // *Культура слова*. – 2012. – № 7. – С. 127 – 133; **Тупикова 2007** – Тупикова Н.А. О выражении славянской языковой личности в деловых текстах начала XVII века / Н. А. Тупикова // *Вестн. Волгогр. гос. ун-та. Сер. 2. – Вып. 6. – Волгоград, 2007. – С. 168 – 173.*

Багнюк Н. В. Homo Lingualis XVI – XVII століть : сучасні дослідження

Лінгвістична наукова парадигма XXI століття набула антропоцентричного спрямування. Особливої актуальності набувають питання реконструкції мовної свідомості (індивідуальної, етнічної, суспільної), вивчення природи мовної особистості давньо-і староукраїнського періоду, конструювання мовної картини світу українця минулих епох із відтворених її фрагментів.

Стаття є спробою окреслити широкий спектр проблематики сучасних досліджень історичної мовної особистості. Проаналізовано передумови залучення поняття „мовна особистість” до дослідницького арсеналу історичної лінгвістики. З’ясовано, що текст стає ключовим матеріалом для студій з історичної лінгвоперсонології. У фокусі мовознавців – мова давніх текстів як вияв і результат творчості мовної особистості.

Визначено, що перспективним дослідницьким напрямом є лексикографічний напрям лінгвоперсонології; проаналізовано можливості вивчення мови епохи на підставі текстів.

Ключові слова: антропоцентрична лінгвістика, лінгвоперсонологія, мовна особистість, мовна свідомість, мова епохи, писемна пам’ятка.

Багнюк Н. В. Homo Lingualis XVI –XVII веков: современные исследования

Лингвистическая научная парадигма XXI века получила антропоцентрическую направленность. Особую актуальность приобрели вопросы реконструкции языкового сознания (индивидуального, этнического, социального), изучения природы языковой личности

древне- и староукраинского периода, конструирование языковой картины мира украинца прошлых эпох из воссозданных ее фрагментов.

Статья является попыткой представить широкий спектр проблематики современных исследований исторической языковой личности. Анализируются предпосылки привлечения понятия „языковая личность” в исследовательский арсенал исторической лингвистики. В центре внимания лингвистов – язык древних текстов как результат творчества языковой личности.

Определено, что перспективным направлением исследований является лексикографический вектор лингвоперсонологии; проанализированы возможности изучения языка эпохи на материале текстов.

Ключевые слова: антропоцентрическая лингвистика, лингвоперсонология, языковая личность, языковое сознание, язык эпохи, памятник письменности.

Bahniuk N. V. Homo Lingualis XVI – XVII centuries: modern studies

The scientific paradigm of the XXI century linguistics has acquired anthropocentric drift. The article presents an attempt to define the range of problems of modern linguistic research about Homo Lingualis. Homo Lingualis is argued to have become the principal object of research.

Of particular importance are the issues of the reconstruction of the linguistic consciousness (individual, ethnic, social), the study of the nature of the linguistic personality of the ancient and old Ukrainian period, the establishment of the intellectual construction of the world of the Ukrainian from the past epochs from the reproduced fragments of it.

The preconditions of involving the concept of "lingual personality" in the research arsenal of historical linguistics are analyzed. It has been found out that the text becomes a key material for studies of historical lingual personology. Language of ancient texts is studied as the expression and result of creativity of lingual personality.

It is defined that the prospective research direction is the lexicographic direction of lingual personology; the possibilities of studying the language of the epoch on the basis of texts are analyzed.

Key words: anthropocentric linguistic, lingual personology, lingual personality, lingual consciousness, the language of the epoch, written monument.

Стаття надійшла до редакції 15.11.2018 р.

Прийнято до друку 19.11.2018 р.

Рецензент – к. філол. н., доц. Леснова В. В.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Багнюк Наталія В'ячеславівна – кандидат філологічних наук, в. о. завідувачки відділу української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.

Вінтонів Тетяна Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Київського університету імені Бориса Грінченка.

Вовк Андрій Валерійович – аспірант кафедри української мови Дніпровського національного університету ім. О. Гончара.

Воскобойник Валентина Іванівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри ділової іноземної мови Вищого навчального закладу Укоопспілки „Полтавський університет економіки і торгівлі”.

Грозян Ніна Федорівна – кандидат філологічних наук, докторантка Інституту української мови НАН України.

Глуховцева Катерина Дмитрівна – доктор філологічних наук, професор, завідувачка кафедри української філології та загального мовознавства ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”.

Глуховцева Ірина Ярославна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української філології та журналістики Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Гурко Олена Василівна – доктор філологічних наук, доцент кафедри перекладу та лінгвістичної підготовки іноземців Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара.

Запорожська Дар'я Миколаївна – аспірантка кафедри української мови Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди.

Іщенко Валентина Леонідівна – кандидат філологічних наук, доцент, завідувачка кафедри ділової іноземної мови Вищого навчального закладу Укоопспілки „Полтавський університет економіки і торгівлі”.

Клещова Оксана Євстахіївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”.

Колесникова Лариса Леонідівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української філології та загального мовознавства ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”.

Колеснік Людмила Ярославівна – кандидат філологічних наук, молодший науковий співробітник відділу діалектології Інституту української мови НАН України.

Корольова Валерія Володимирівна – доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара.

Кошман Ірина Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української філології та журналістики Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Литвиненко Яна Олександрівна – викладач кафедри педагогіки, спеціальної освіти та менеджменту КЗ „Сумський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти”.

Мала Юлія Валеріївна – кандидат філологічних наук, методист Вінницького коледжу будівництва і архітектури Київського національного університету будівництва і архітектури.

Ніколаєнко Ірина Олександрівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української філології та загального мовознавства ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”.

Попова Ірина Степанівна – доктор філологічних наук, професор, декан факультету української й іноземної філології та мистецтвознавства Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара.

Сікора Галина Вікторівна – молодший науковий співробітник відділу діалектології Інституту української мови НАН України.

Солодка Сніжана Сергіївна – асистент кафедри української мови ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”.